

МАРІЯ КУЗЬМОВИЧ-ГОЛОВІНСЬКА

Сімейний альбом

вибрані твори 2.

MARIA KUZMOVYCH-HOLOVINSKA

DOVE OF THE FOREST

SHORT STORIES

Toronto

—

1970

МАРІЯ КУЗЬМОВИЧ-ГОЛОВІНСЬКА
ВИБРАНІ ТВОРИ — II ТОМ

ЛІСОВИЙ ГОЛУБ

ОПОВІДАННЯ

**УКРАЇНСЬКЕ БІБЛІОТЕЧНЕ
ТОВАРИСТВО В ТОРОНТО**

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ДОБРА КНИЖКА"

192 випуск

Торонто

Р Б 1970

З друкарні оо. Василіян
Торонто 3, Онт. — вул. Лісгар ч. 286
192 — 1000 — 1970

ВІТРЕНИЦЯ

1.

Баба повитуха засвітила свічку і разом із пляшинкою свяченої води поклала на стіл біля породілі. Сама зодягнулася і відійшла, залишаючи хвору під опікою газди Івана і діда Щефана.

Дідо колисав унучку та й уснув, тримаючи крайку від висячої колиски, а Іван із скрипкою висунувся непомітно з хати. Він обіцяв грati на весіллі.

Примкнені очі хворої час-до-часу відкривалися і неспокійно блукали по хаті — та спинялися біля колиски.

На дворі змагався вітер, бив крилами у вікна, шумів поміж смереками і непокоїв молоду породілю все більше й більше.

Її обличчя вкрив гарячковий рум'янець. Уха ловили найменший шелест.

— Тату!.. Іван!.. Ци чуєте?.. Цур би їм, вітреники близь хижі шаліют...

Дідо мимоволі порухав колискою. Глянув на хвору, в темні вікно. Положив у повітрі знак хреста.

— Татцю!.. Дітину ми хтят обміняти...

— Цить, донейко... цить...

Над хатиною шуміло, шибкою у вікні дзвонило, у комині вило, а розгойдана колиска скрипіла все

тихше й тихше... аж сива голова діда притулилася до стіни, а крайка зісунулася на землю.

Хвора дещо заспокоїлася, але не надовго.

Її очі широко розплющилися. Вона бачила, як рум'яні дівчата на приспі гуляли... як ударяли золотим волоссям у вікно... раз, другий, третій... як чорняві хлопці з дівчатами реготалися ха-ха-ха, немов би каміння перекочували по горах...

— Он так... їм гульки... волосьом у вікно б'ют... до хижі йдуть...

Старі смереки втихомирювали регіт: ша-ша...

Свічка на столі догоріла і згасла. Пасмо золотого волосся мигнуло від дверей до колиски — і зникло.

— Виддай дітину! Виддай дітину! — збудив діда крик хворої.

Засвітив миттю другу свічку. Дотулився рукою гарячої голови. Притулив горнятко з водою до спалених уст Євки.

— Дитину ми обміняла... В хижі била, сї дітіна... за злотне волосся мож било ймити...

Дідо похилив сиву голову. Над лісом сміялося: xi-xi-xi...

— Ге, які хіхоти завели... вни ще близь... Татцю... йдіт відміняйте ми дітину... — просила, цілуючи по руках.

Не міг рішитися. Бачив гарячкові рум'янці на личку доњки — але могла і справді вітрениця бути — він же спав!

Дитина в колисці розплакалася.

— Ой, йдіт... татцю злотий, йдіт...

— Йду, рибайко...

Глянув за Іваном, щоб збудити, — але Івана не було. Та й добре, що не було; заки Іван прийде, він відміняє дітину. Убрався, виймив ді-

тину з колиски та пішов розгуляним вітреницям у слід.

На дворі почало сірти.

Спішився щораз дужче, бо вітрениці втікали. Їх сміх — свист — ставав усе тихший, — їх танець — хвилювання смерекових вершків — губився в далині.

Вся увага діда була звернена на втікаючих вітрениць — і одно, одиноче бажання було: дігнати, а там зловити котрунебудь з дитиною за коси (це легко, бо їх довге, золоте волосся росу з трав змітає, коли самі у хмарах гуляють) і бити, бити, говорячи: "Виддай дітину, шос обміняла". Коли ж не схоче віддати, то він буде бити ту дитину, яку має зі собою; плач дитини змусить маму-вітреницю забрати свою, а дідову внучку скинути на землю. Коби лиш дігнати!

Та й задивився дідо у далечінь, що й не спостеріг, як ізза Тростяна почало скрадатися сонце. Золотий промінь заглянув у вічі, сховані під нахмареними бровами, розбудив діда — а цей мимохіть поглянув на дівчатко.

Воно дивилося двома блакитними оченятами у полинялі очі діда. Золотий кучерик висунувся на чоло, а по рум'яненькім личку пролетіла невловима, безмежно-солодка усмішка. Ця усмішка прикувала погляд діда і приневолила його усміхнутися, хоч брови все ще хмарно стягалися.

Та не на довго!

Випогодилося поморщене обличчя, а старі уста почали розціловувати рум'яненькі личка, добираючи найніжніших слів. Не думав уже про те, що має дитинку відмінити. Не журився, що хвилювання смерекових вершків завмерло зовсім. Щось дрижало в куточку серця: Може... може... Євка

хвора... У нього прокинулася гаряча любов до дитинки. Він тулив її до своїх грудей:

— Ни дам... никому ни дам...

Глянув кругом — тільки гори та й сонце.

— Вни ня ни зрадят...

І з безмежною радістю в душі вишукував дідо найкрутішу стежечку поміж смереками, щоб не показуватися на чиїнебудь цікаві очі, заки ввійде до своєї хати.

2.

Як тільки засіріло на дворі, то Анна, певітка дідова з тої самої загороди, йшла також уверх. Спішилася, щоб до схід сонця назбирати різного зілля, яке сушила та змішане продавала дівчатам, що тайком заходили до неї по раду.

Вона боялася діда, бо раз досвітком стрішув її, як із повним подолком зілля, вся оброшена, йшла до дому, — а раз знова в стайні Івана, біля коров. Не злюбив її за це, плював у слід, кидаячи слова прокляття — і тому тепер попри хату Івана миттю перебігла.

А коли вже була під горою і її живі чорні очі бігали по загородах, а вона звинна, мов вивірка, миготіла поміж смереками, — побачила діда — і завмерла. Та це тривало тільки хвилинку; цікавість перемогла — і крита галуззям смерек, вона скрадалася за дідом. Не бачила тільки, чи дідо відміняв дитину чи ні — запізно прийшла; і не могла собі цього простити.

А як по кількох днях Іван справляв христини й її не попросив — ненависть до діда і Івана ще збільшилася.

Хотіла конечно бачити дитину, бо це вона

повинна була бути жінкою Івана, а не Євка. вона мамою цій дитині, — а Іван її відкинув...

А може... може дідо не... відміняв дитини? І на саму думку задрижала з радості. Мусить піти подивитися.

Скрипнула сінешними дверми й увійшла сміливо в хату.

— Слава Йсу! — розглянулася по хаті. Іvana не було.

— На віки Богу съватому! — відповіла Євка, яка сиділа на лавці під вікном та неспокійно глянула на Анну.

Дідо колисав унуку, пакаючи файку, та нахмарений кидав німе питання Анні.

Вона це відчула. Попрямувала до Євки.

— Цис здорована, гонна, а дівка твоя ци файна? Прийшламся зъвідати, хоть ести м'я на христини ни просили.

Євка підійшла до колиски, а з нею Анна нахилилася над дитиною.

— Файна, из злотним волосьом... Іван чорнявий, ти чорнява... — блиснула чорними очима і... засміялася в очі дідові, пазурами по душі дерла.

Очі Євки люто глянули на Анну.

— Мовчы! Чьо хоч від дітини? — крикнув дідо і скочився трясучись із постелі.

— Нич, буде файна, коль виросте... аби коси злотні довгі... довгі... — додала ще в дверях і вийшла без прощання, любуючися своїм сміхом.

Дитина розплакалася і плакала, плакала, ніхто не міг утихомирити.

— В'їла дітину, люта, що файнє... — опириця! — воркотів дідо, бо Анна більше вколола його, ніж Євку.

Щоби вроки відвернути, скупала Євка свою маленьку Марійку, а воду з купелі сховала.

Вечером, коли заблімали світла по хатах, вилила Євка тихо купіль на довгу смугу світла, що блистило на мураві під вікном Анниної хати. Обернула врохи на дитину Анни.

Марійка успокоїлася, — але дідо, Євка і Іван, кожне зокрема вслушувалися у її віддих, нахилялися над колискою, — чи не кривиться личко до плачу.

3.

Марійка, колисана дідовими співанками та казочками до сну, виростала на гарну, золотоволосу дівчинку. Вона прив'язувалася до діда все більше й більше — а згодом став він її найбільшим приятелем, перед яким не скривала ні однієї своєї думки.

Весною будив її дідо, скоро світ. Мама заплітала золоті кіски у "заплітки", а Марійка синіми сченятами просила сонця, щоб чимскоріш усунуло мряку з Тростяна. А коли сонце вже заглянуло у її вікно, то нетерпеливо гляділа, чи мама кінчить ладити обід. Бажала якнайраніш іти вверх, разом із сонцем струшувати росу з квіток та будити дрімучі смереки, щоб послухати казки, яку снили тієї ночі.

Батько замикав дерев'яним ключем сінешні двері, мама та дідо, з мотиками й полуценком у руках, усміхнені до золоченої сонцем церковної бані та до ясного верху Тростяна, йшли долі за-городою до кладки під Погарйом. Марійка деколи затримувалася поглянути, чи розцвітають квітки, вчораши пуп'янки, — то прикладала руку до очей і гляділа ген-ген на хмаринки, які де-не-де біліли по небі.

— Аби боржій в вирих, ни будуся вас держати, — від цієї думки рожевіло личко, а очі прибирали глибоку, темно-синю барву.

На верху Погаря була їх зимівка, а коло зимівки поле та ліс.

Тут усі бралися до роботи, а Марійку залишали саму собі.

Цього вона й чекала.

За хвилинку вже злазила долі деброю. Босі ноги совгалися по вогких камінцях, стрягли в пухкий мох, — а руки тільки денеде ловили малу галузку кущика ліщини або смереки. Розрадувані очі дивилися в пропасть — на великі, чудово сині волошки. Ще кілька кроків — і вона, усміхнена, похилена над прірвою, перебирала правою рукою найбільш розцвілі волошки — а лівою пригинала колючу вітку смереки.

З повною жменею волошок, мов вивірка, відряпалася на гору і бігла в зруб наїстися червоних, вогких ягід — а потім у ліс. Підносила долішнє галуззя смерек, повзала по землі, порпала пальчиками в моху, щоб знайти біленські або мідяні шапочки грибів.

І так з повною півочкою грибів, із жменею синіх волошок, із замурзаними від ягід усточками та з розхристаним і повним чатиння волоссям, вилазила з-поміж смерек, клалася на траву та сушила до сонця оброшений фартух і півочку.

Лежала на траві і вслухувалася в тихий, чарівний шепіт смерек. І чим більше вслухувалася та вдивлялась у ворушкі віти — тим більше їх розуміла. Галуззя кликало її до себе.

— Ід нам ходи...

То дрижачи, неначе боялися, що не прийде...
То галуззя простягали, за нею шукали.

— А де ти? Де?

Тоді вона вставала. Йшла близен'ко-близен'ко до дерев. Смереки шуміли, раділи:

Гей, тихо, ша...
Уже Марійка прийшла,
Білявочка наша...
Ша-ша-ша...

Тихесенько колисали Марійку. Вона заплющувала очі, під галуззя ховалася і снила казку лісу.

— Ма-ар'ї-ко, а дес ся діла? Ма-ар'ї-ко! — кликала мама.

Марійка будилася, кидала тужливий погляд — і напів сонна вилазила на поляну.

— Чьо ся пльонташ по хамнику? Хочъ, аби тя попудник у безвісти завів? — сварила мама.

Марійка очима шукала діда, просила помочі.

— Дай ї покі', ге кілько грибів має в півці, — обставав дідо.

Іван мовчки глянув на Марійку та потонув дальше в праці.

Марійка дивилася вдячно на діда та чекала, коли сяде відпочивати. А як дідо відпочивав, пошепки розказувала про смереки. Дідо гладив Марійку та, слухаючи її оповідіння, виймав чатиння з волосся. Всього не міг повиймати — і коли вечером мама чесала, то неодно гірке слово доньці мусіла сказати. А чим більше разів це повторялося — а коси все росли й росли — то тим гіршою мукою для Євки було їх чесати. Її огортає переляк, як хвилями золота вкрили плечі; здавалося, що на очах ростуть. Їй нагадувалися відвідини Анни по хрестинах, її натяки на золоте волосся. Була майже певна, що дідо не відміняв дитини — але боялася питатися, щоб не довідатися правди.

Їй болюче стискалося серце, коли гляділа на

Марійку — тим більше, що других дітей у них не було.

Дідо глядів на Марійчине волосся, на смуток у Євчиних очах — і прив'язувався до дівчинки все дужче й дужче.

Один Іван не підозрівав нічого і любувався косами своєї одиначки.

А Марійка найбільше раділа ними тоді, коли зривався вітер. Розплітала їх та гуляла. Вітер роздував волосся, пестив по шиї — а вона гуляла та хвалилася дідові:

— Діду, діду, а дивіт, як из вітрійом в таниць іду, ф'ю, фі-іть — і сміялася, сміялася, аж падала обезсилена на землю.

Євці слізами заходили очі.

— Доста вже, доста... — кликав дідо Марійку до себе.

А коли знова гудів сильний вітер і Марійка широко відкривала очі та задумана вдивлялась у вікно — дідо клав її головку собі на коліна та розказував веселі, гарні казки. Марійка, вслухана в казку і в шум ліса, засипляла на дідових колінах.

4.

Промінчики сонця гуляли разом із Марійкою по загороді. Заглядали до розваленої кузні, пересувалися по грядках, обставлених рядами високих конопель. То купались у синім мов небо льоні, бавилися з чорниявою дівчинкою, яка стояла під грушевою Анни, на межі загороди. Ця дівчинка, Сефта, була сусідка і ровесниця Марійки. Вона заглянула й крикнула:

— Mar'йко!

Ярко червона спідничка ляльки, яку Сефта тулила, та веселе личко дівчинки подобалися Марійці. Вона миттю підбігла. Перелізла через огорожу та сприятеливала з нею.

І нераз бачила Анна дві маленькі приятельки в тіні груші, підслухувала казки, що їх собі розказували. Підглядала, як разом з дівчатками-пастушками бавилися на царині. Як дзвіночки на шиях коров призвонювали, вітреник уоздусі свистав, а заквітчані дівчатка гуляли в такт цієї музики. Не могла відірвати очей від Марійчиного личка, від її довгих, ясних кіс та від Івана, якого тут часто стрічала. Аж раз, коли заквітчані дівчатка гуляли і Іван недалеко переходив, вона відважилася.

— Іване!

Допитливо глянув навколо. Не завважив Анни та пустився йти далі.

— Цікай... ияй тя проведу...

— Сам дорогу найду!

— Чьо ся сердиш? Ни ч'уджам ти їй ни воріг — заступила дорогу.

Іван мовчав.

— Мар'йку сокотити тра... волося злотне чим май довше...

— Лютас, що файнa, ни така ги твоя?

Не чула...

— Ни так би я ї билá сокотила... ни любам ти — докоряла.

Обійшов її і без слова пустився долі горою та не бачив вже обличчя Анниного, скривленого поганим усміхом.

Сутеніло. Пастушки у віночках на голівках бігли долі горою до села. Марійка съїї віночок розривала та, підстрибуючи весело, кидала жмінками обірвані квітки, а ці пестрими метеликами

гралися з хвилевим вітром та встелювали стежечку поміж смереками.

Анна стала за нею. Й забажалося розбити безжурну веселість Марійки.

— Хоч' вітреника за жениха?

Личко Марійки зблідло.

— Ха-ха-ха! — засміялася Анна та мигнула попри дівчатка.

Марійка йшла мовчки, задивлена перед себе. В її душі дзвонила луна: вітреника за жениха, ха-ха-ха... Думка питала: чи я не така, як усі?

Смерекові вершки хвилювалися: ні... ні...

— А пек' би ї било!

— Осина!

— Ге, як напудила! — переговорювали дівчатка у слід Анні.

— Мар'йко! Напудилася, сиротище — допитувалася Сефта та потішала, — вна твосх очий ни виділа... вна тя чькодус... вна ти родичка...

— Родичка, коль гирша ги чъуджа, з дідом та й з татком таки ся пинавидят.

Та й розбігалися скоро домів, щоб не стрінути Анни, бо її очей кожний боявся.

У неділю пополудні втомлені смереки дрімали, розсилаючи сильний запах живиці. — а Марійка скучала. Вона стояла біля плота, убрана в плаття, якого й відданіця позавидувала б їй, та й виглядала Сефти.

А ця бігла і здалека кликала:

— Мар'йко! А в нас днісь вичірки! — Та й обкручувалася на одній нозі, і при тім її рясний фартух роздувався неначе біла парасоля.

До Марійки доходив відgomін скрипок та співанки легініків, — але з місця не рушалася. Не вміла гуляти, та й по вечірках не ходила.

— Ну! Боржій! Лізь крізь плїт! — нетерпели-
вилася Сефта.

— Підеме під онто вікно, будемеся дивити —
потягнула Марійку.

— Нигдас ше з легініком ни гуляла? — питала
задумана Марійка.

— Нигда!

— Та й я ніт! А кортит тя?

— Ой, ци ни кортит ня! — зідхнула Сефта й
запровадила Марійку під вікно, від ліса.

У хаті вже було трохи молоді, а більше ще на
загороді та попід вікна; соромилися непрошенні
входити.

Мама Сефти ходила поміж відданиці то несмі-
лих притягала близче, заохочуючи:

— Ану, відданиці, в таниць! Та чьо ся цурасте!
Та чьо ся просите!

Батьки Сефти та Марійки пригравали на
скрипках, а Марійчин стрий підбасовував. Вони
нераз уладжували такі вечірки, щоб молодь трохи
погуляла.

Парами входили до хати. Укладалися в колесо,
з початку неначе надумувалися, полегки пробу-
вали, — а згодом зашуміло в хаті, неначе б вітер
заколисав смереками. Легініки притупували, ви-
гівкуючи весело. Обличчя вкрила безжурність.
Відданиці хилили голівки, неначе соромилися, та
роздикидали фартухами немов мережаними крила-
ми великих білих мотилів.

Полилися співанки, слова душі. Кожний сміли-
віший виспівував свій біль, свою тугу, а слова
летіли ген у гірську далечінь та укладались по
дрімучих вітах смерек.

Грайки працювали аж до втоми.

Сефта і Марійка мовчки приглядалися.

— Сефтице, підеме в таниць? — питав Сефту білявий легінник.

Сефта стрепенулася. Вона ховала залите ярким рум'янцем личко за Марійку та вимовлялася:

— Коль я никус ни вмію...

Але то не було щире. Вона була б на крилах летіла.

— Спробуєме! Коль ни вміши, буду тя вчити.

— Йди, Сефтице, йди... — випихала її Марійка. І пішла Сефта, вся дрижачи.

— ...Шо люде та й мамка іскажут, нигдам ше ни гуляла...

Марійка пильно слідила Сефту. Жаль було самій під вікном стояти. Радійша була гуляти.

— Ой, ни так, Сефтице... ни так... — крутила головкою — може ня дахто возьме, то увидиш...

Почала очима шукати, поміж легінниками перевирати, чи є такий, з яким вона хотіла б гуляти.

Сефта все ще гуляла, а очі Марійки шукали — неспокійно блукали.

Смеркало. Вона стояла самітна під вікном. Вечірки кінчилися, пари розходилися. Та Марійка вже й не бачила нікого. В очах з'явилася глибінь — до душі сум закрався.

— Мар'ико!

Вона оглянулася, та це була Сефта.

— А ци ти гуляла? Бо я й ни виділа! — оправдувалася Сефта.

— Ни банно ми за тим! — перший раз відповіла нещиро Марійка і пішла домів.

Дідо самітний сидів перед хатою: Марійка присіла біля нього, мовчки склонила головку на коліна, — а він, не питуючи, гладив рапавою рукою свою білявку та сумно глядів перед себе.

Не могла Марійка цього вечора вспнути. Гляділа крізь щілини стодоли в ясну ніч і думки спувала. Смереки легесенько шуміли, иначе думки Марійки збирали, в тужину колисанку перейшли та й химерну білявку заколисали.

У сні надійшов чорнявий легінь.

Щасливий усміх роз'яснив молоденьке личко Марійки.

Легінник зближався... холодний вітрець тулився до рум'яного личка... чорна кучерява голова нахилилася над Марійкою. У великих синіх очах з'явилось здивування. Тихесенько свиснув. Марійка рамена простягнула.

— Мар'йко! Гуляти ходи!

І Марійка пішла.

— Личейка рожевейкі... коси злотні мої, мої!

Марійка гуляла, гляділа у синю глибінь очей, тулила личко до кучерявої голови.

Цойно світанок забрав легінника, прохолоджуєчи Марійку легесенським подувом вітру.

Вона прокинулася та розглянулася не то перелякано, не то зчудовано кругом.

А встаючи, зловила на собі протяжний погляд діда. Це її збентежило, ще більше посумніла. Але дідо не питав: зінав, що сама скаже.

Та й не помилився. Прийшла, як не було нікого дома, положила головку на коліна і зарум'янилась.

— Діду!

— Чьо, рибайко?

— Красний легінь ми приснivся... — зідхнула й головку схovala.

— Абис з дітини на відданицю виростала, — пояснив дідо, і додав: — А також сокотися!

Вітренік, цур би му, розцюлювати тя забаг...
Не втікала від діда, сховану головку дальше
тримала.

7.

Не тулила вже Марійка головки до колін діда. Вона ставала все більше скрита, задумана. Омінала поглядів діда, омінала розмови з мамою, створила від батька, мовчала перед Сефтою.

А Сефта щаслива була. Вона любила білявого легінника і своїми звірюваннями ще більше пригноблювала Марійку.

Ходила Марійка по вечірках. Гуляла з легіннями. Шукала подібного до того зі сну. І нераз видавалося, що очі подібні, що усміх цей самий, що голос ніжний; тоді її личко оживлялося. Але чим більше пришивлялася, личко сумніло: ни такий... ни такий... руки ледом ставали. Легінь переставав гуляти, йшов до веселої Сефти або до вуйниної Палаги. Кожний боявся її холоду, глядів на її довгі, золоті коси, на малий зріст — і пошепки називав її вітреницею.

Іван, граючи на вечірках, усе слідив Марійку. Він бачив, що вона не гуляла; сумно гляділа на гуляючих — і йому боляче стискалося серце. Тулив до себе скрипку, а його коломийка виходила, якби всі струни рвалися в душі. Марійка не могла не глянути на батька. Ух очі стрічалися. Іван дивився в глибину душі дитини, а дитина в глибину душі батька.

Євка турбувалася Марійкою. Боялася пускати її в ліс, боялася, щоб легіні не прозвали вітреницею, — бо тоді ніхто з нею не оженився б, стала би посміхом у селі. Старалася все зайняти її

якоюсь працею, розбити смуток, задуму. Та це Євці не вдавалося, бо щонебудь Марійка робила, то псуvala; гляділа через вікно в ліс і думала тільки про те, щоби побігти з хати. Це Євку вводило в лютъ; одна дитина — і з той нема потіхи; а ще як глянула на золоті коси, не могла стриматися від лайки.

І тоді, коли Марійці треба було якнайбільше тепла, щоб усунути холод, яким вона назовні окривалася,—тоді, коли треба було не позволити тужити за пестощами, але дати їх своєю материнською любов'ю якнайбільше — замість пестощів, ніжності, діставала лайку і відчужувалася від мами, замикала щільно свос серденько.

Дідові ставало жаль сумної Марійки; а знов, що в лісі оживає її личко — то посылав їй.

— А йди, Мар'йко, ягід принеси — тілько твого шо типирий... дитина с ше...

І вона бігла до своїх приятельок смерек не та, що дома, а зі співанкою на усках.

Бігла все з тією думкою, що стрінє легіння з чужого села, який буде її вимріяним. Надслухувала, чи не хрускотять сухі гилячки під його ногами... чи не долітає тихесенький свист пісоньки... і чекала, притулена до смерек, забуваючи за ягоди. Коли гилячки задрижали, вона усміхнулася і цілою душою ловила пісоньку:

Пожди, рибойко моя,
Молодейка ти ше...
Прилину сам, як чъас буде.

Та й губилася пісонька далеко... далеко, а Марійка зривалася й бігла... щоб зловити хоч одну ще стрічку.

Та пісонька не повторялася! Тільки смереки

шуміли, вершками розгойдували, потішали пестійку свою.

Марійка заспокоювалася, усміхалася з надією, очима ліс цілуvala й ішла ягід шукати, — чекати.

8.

Сніжок політав. Мороз на вікна зілля складав. У неодній хаті музики грали, весілля селом ішли. Марійка сиділа на лавці під вікном і куделю пряла. Батьки пішли на весілля, діда вже рік, як поховали — і Марійка залишилася сама зі своїми думками. Вплітала в тонесеньку ниточку свої думки і мотала на веретено, щоб витягати знова нову думку.

Завтра мали прийти до неї сватачі з сусіднього села. Мама та й тато налягали, щоб її віддати, тимбільше, що зі свого села чікто її не сватав. Вона не противилася, бо що ж могла сказати? Чи мала якого легіння, щоб його любила? Або чи був який, що її любить? Не було такого в селі!

І нераз тужила, щоб одно бодай ніжне слово почути від легіння.

І засоромилася сама перед собою, а веретено живіше зафуркотіло, неначе набрало нового життя.

Під вікнами хтось мигнув. Скрипнули двері і Марійка здригнулася. До хати вбігла Сефта, весела, рум'яна.

— Мар'йко! В мене весілля буде, а ти другийка моя, ци так?

— Та няй уже буде й так!

— Ану, вгадай, вид кого сватачі?!

— Ни трунно й вгадати, такас ги ягода!

— Ой, дружийко моя золотейка! — обняла її Сефта та розказувала про свого білявого легінка.

Марійка слухала та й призналася, що в неї мають бути сватачі. Молодий бачив її на празнику в своєму селі. Та вона не тямить його добре. знає лише, що гарний і одинак.

Мама до хати прийшла. Сефта побігла додому, а Марійка до керниці по воду.

А ранесенько перед сходом сонця заскрипів сніг під вікном Марійчиної хати і тричі стукнули сватачі палицями.

Мати і тато в хату попросили. Марійка вдавала, що спить, бо так звичай велів. Молодий зближився до неї.

— Ану, відданице, уже динь, чьо ся лінусш? — і зісунув верету, щоб скоріше растала.

Глянула на молодого та мимоволі усміхнулася до нього, хоч серце товклося молотком, хоч у душі щось рвалося, кричало: ни той... ни той... Усміхнулася, бо його очі з радістю дивилися на неї, бо його рука гладила золоті коси, як дідо, як вітрець на полонині.

Їй стало жаль легінія, почала собі докоряти та старалася бути для нього найніжнішою, бо чула свою вину, чула, що не може дати йому стільки серця, як він їй. Бажала бути найкращою жінкою, щоб не жалував ніколи, що взяв таку, з якою жаден легінінь не хотів гуляти, якій замість тепла давали холод. Вона почула вдячність до нього, що своєю ніжністю гоїть її зболілу душу.

День весілля назначили і сватачі пішли у своє село очікувати обзорин від молодої.

А коли батьки Марійки їхали на обхорини і сани пересувалися попри хату Ани, зачулі Марійка, як Палага до мами говорила:

— Ге, у вітреїці відав весілля буде.

— А найшли вітреника за жениха?

Сніг скрипів під санками і цей скрипіт мішався зі сміхом Анни та в'їдався в душу Марійки... Вітреїця... вітреїця...

Вона закусила уста і ще більшу вдяку почула до свого молодого.

9.

Від досвітка смереки убрали в святочні чіпчики, білі хустки та кожушки. Вони, задумані, похилили голівки та опустили безрадно руки-галузки.

Їх пестійка, яку виколисали своїми пісоньками та казочками, виходила заміж — і не мала часу навіть глянути на святочно прибраний ліс, на білі кущинки ліщини та на плотики, обмотані інєсм, інече святочними білими вінками.

Музика грала, а Марійка разом із весільними гостями йшла стежечкою до церкви. Її золота головка у віночку з барвінку та вівса, прикрашенім позліткою, була гарна, як у лісової царівни.

Молодий задивився на молоду, — але вмить оглянувся; хтось у гурті, що приглядався весіллю, заговорив:

— Вітреїця ся віддає, заметіль буде.

Він глянув на Марійку, на її рожеве личко, на спокійні, хоч трохи сумні, очі й успокоївся:

— Ніт... ніт...

А Анна — бо це вона сказала — висувалася вже з гурту і з поганою радістю на обличчю бігла додому.

Марійка бачила її погану усмішку та бліскучі злою очі — і вінок на її головці задріжав. Не тянила вже куди йде, не глянула на молодого.

Вона знала, що він це чув, і боялася глянути йому в очі. Відчула, що не повинна би бути йому жінкою, що виходячи за нього, робить йому кривду.

Її очі мимоволі глянули на святочно прибрані смереки, на їх білі рукави, у безраддю та задумі опущені долі білих фартухів—і стало жаль своїх приятельок. Вона знала, що не буде вже в неї часу тулитися до їх пнів, слухати їх казок та піжних співанок. Її личко приблідло і дві сльози скотилися на білу стежку, під ноги весільним гостям.

Задрижав плотик, зашипотів іней, смереки чіпчиками похитали, — докоряли:

— Відцуралися... серце у неволю дала...

Марійна чула цілою душою, що докоряють її, але сказала собі: не пора вже дитиною бути!

Ввійшла у церкву зі словами в душі:

— Ой, Матінко моя, допоможи мені!

А коли в курній хаті музика грала, а молоді гуляли, Марійка зводила зі своїм серцем піму боротьбу. Її бліді уста усміхалися—та руки стали холодні, як лід. Молодий діткунувся в танці її холодної руки, нагадалися слова: вітрениця... заметіль буде... Він посумів та й не міг сказати піжного слова блідій Марійці. Вона відчула цей його холод — і ще більше посумніла.

У світлиці складали свахи для молодої чіпець. На дерев'яний обручик біленький, узори виплітаний чіпець натягали, стрічкою взористою, шнурочком гранатно-червоним, то золотими шпильочками украшали. А коли зелені й червоні довгі стрічки до чіпця прикріпляли, найшли на столі зеренце вівса й пшениці. Ці зеренця мали між складки чіпчика вложить, а тепер запізно, розбирати чіпчика не можна.

— Ой, ни судилося Мар'їці щасливов бити...

- Ни буде в ті хижі никого колисанок співати.
- Ни буде Йван из внуками ся грати.
- Ой, чъус вна свою долейку, чъус, ге яка стала, лиш в деревище класти!
- А й жених ни съвій...

Перешіптувалися свахи. Жаль ставало молодої гарної пари.

За хвилину, чіпець закладаючи, мов не своїми устами щастя бажали.

Вітер смереки проганяв, їх кожушки роздираз, чіпчиками розкидав. До вікна товкся, у комин залітав, до дверей бився.

— Пустіт, я йду... по Мар'йку мою...

А Марійка не могла вснутти. По постелі коси порозкидала, пісню вітру ловила та й свої скарги вплітала:

...По шлюбі... Газда відсунув мовчки її холодну руку та й заснув... Ані одного ніжного слова... ані крихітки пестощів... злякався холоду, яким назовні отулювалася, хоч серце своє опанувала і цілою душою була віддана йому... Чому?.. Чому?.. Замість прив'язати її до себе — відіпхнув!.. Це вона так боляче відчула...

І нагадався чорнявий легінь... та тільки на хвилинку. Не думала про нього, ні!.. І знова його пісонька під вікном, він її колише... І сколихнув світлицею, війшов, над сплячою нахилився:

Злотні коси розплети
Ід мені йди...

Не вставала. Глянула на газду.

— Ой йди... ни муч ня... ни пара я тобі! — крикнула та зірвалася зі сну. З постелі зіскочила ярко рум'яна, з косами розплетеними, з очима задивленими у вікно, заслухана у свист вітру.

Збудився газда. Він почув слова: "Ни пара я тобі..." — діткнувся її руки і відскочив:

— Ти чьо ни спиш, вітренице?

Бо тепер міг присягнути, що вона вітрениця. Її рука була гаряча, вона віджила, як вітер зірвався.

Вже на лавці під вікном виглядав досвітку. Взяв собі вітреницю за жінку та й знав, що така жінка іщає йому не дастъ, бо її серце все буде ласкаєше до вітреника, а він бажав мати жінку цілим серцем віддану.

Як тільки засіріло на дворі, виїшов без прощання, не глянувши навіть на Марійку, яка у гарячці горіла та топила свої скарги у слюзах.

Пішов у своє село шукати того, що вже стратив — та щоб уже ніколи не вернутись.

А Марійка зривалася з постелі і кликала його — своє серце відкривала... а її голос розбивався перед стінами хати.

То кидала ім'ям Анни і зі стогоном ловила руку батька, який не відступав від її постелі. Він пестив золоту головку своєї одиначки... отуловав її вишиваним кожушком та сіряком.

Євка плакала, притулена до ніг Марійки.

Страва застигала неткина на столі.

А вечером вітер шарпав випрямлену Анну під вікном Іванової хати, бив крилами у вдоволене обличчя та свистав у комині свою стару пісоньку.

ВІВЧАР

1.

Дрижить бліде проміння на кам'яністім роздоріжжі, на біднім одінці жінки з малою дитиною на руках. Тихим питанням втулюється в сутінок залізничного мосту: "Хто вона?.."

Лавочанка здвигає піною воднисті рамена: "чъуджа" — і тихим, здергливим цілунком хилиться в обійми Опору.

А ця чъуджа вертається в своє село без вишиваного плаття газдині. У наймах була. Потім заув'язала собі світ з барабою, а ей віршій був, доки мала гроши. Грошей не стало, то її обручка не помогла. Її доля у світ пішла.

Над кручею сіла відпочинти. Ніччю до нікого не зайде, родичів не має.

До засхлої груди припала дитина. До болю давила руками грудь, щоб дати дитині хоч каплю молока. З розпукою вп'ялила очі: "Нима?.."

Встала.

Попід кручею шумів, пінівся водопад.

— Хто ня з дітинов у комірне прийме?..

А друга думка, що крилась у найтемнішім кутку серця:

— ...Верзь дітину у шеліття!

Біля стежечки здригнулася береза. А легіт спо-

міни снував: ще недавно в очах сльози сушив, що тиснулися від сварки чоловіка за те, що не стратила, заки відчула, як ворушилося під серцем...

— Та думки не кидали своєї жертви: — Ніт...

— То немов лагідніли: — З дітинов у шепіття...

Насилу відірвала очі від глибини та кинулася бігти вперед, що сил ставало, бо серце стукало молоточком: Тікай!.. тікай!.. щоб далі від цього місця, від понурого хамника по другім боці ріки.

Їй стало соромно за недавні думки, жаль дитини. Судорожно тиснула маленьке тільце до себе та майже кричала:

— Я ни та!.. Я ни та!..

І... чи це так зашумів водопад, чи вітер потряс галуззям старих смерек? Почула жахливий регіт, що пролітав припорощеним спомином дитинства...

Рання зоря з-поза смерек заглядала, як безпритомна біля першої хати впала.

Сінешні двері відхилив газда.

— За съвіта... з дітинов... ци жива?.. Гафо, води!

Утомленим поглядом розвела довкруги: між людьми...

Гафа до неї припала. Пізнавала давню пастушку.

— Ци ни тутешня ти, небого?

— Тутешня...

2.

— Мамко... Іванцьови...

Не гнівалася. Вибирала щонайпишніші ягоди та вкладала у його ротик. Пестила замурзані щічки, а він сам покидав її, бо між галуззям смереки сиділа біличка з горішком у лапках.

Тихесенько підлазив, на пальчиках, щоб не сполошити її. Суха вітка зломилася під його ніжками і біличка ще сильніше затулила горішок.

Йому слинка з ротика потекла.

— Дес го найсла?

Перескочила на другу смереку та накрила головку пишним хвостиком.

— Їдз... їдз... я тя ни здігою, — припрошуває, та додав: — Долі ягоди такі солодейкі...

Та біличці смачніший горішок.

Перескакувала з галузі на галузь, а він біг за нею аж на край хамника.

Оглянувся за мамою. Мами не видно, — але видно відданиці, що порозкидали свої дерев'яні коробки по афіннику. Вони, в червоних хустинках та білім платтю, маримушками поміж кущиками, а тамті у жовтих лисичками. Мама від них у долині. І вже хотів іти до мами, — але побачив па узбіччі стадо овець. Та й спрямував туди погратися з кучерявими баранчиками.

Біг і вслухувався у дзвінкий спів відданиць, чи не почує голосу мами, такого шовкового, м'якого, як отой мошок під ногами, і все ближче і ближче баранчиків.

Відданиці співали та чесали кущики дерев'яними гребенями. У коробки сипалися розірвані разки шафірового настиста, вечірній шум смерек та папоротиння листочків.

Настася, мама Іванця, немов гладила кущики, а ті добровільно наповняли матовими ягодами коробки. Пересипали колисанками малесеньких слімачків та вкладали їх колисочки — фіолетові дзвіночки.

Коли відданиці зав'язували свої повні ягід коробки — вона метнулася за дитиною.

Бігала мов зранена по афінинку та хамнику.
Сумерк посувався лісом...

— Де ділася дітина?

Задихана, з переляканим серцем у долонях,
постилася стежечкою до доріжки в село.

— Може за відданицями пішло...

— На-ста-сьо...

Навманиня через ліс до голосу: дитина там с...

Смерски дорогу галузками городили, одежі
чіпалися, одна наперед другої до піг хилялися:
"Ни йди..." — просили.

— Наста-сьо...

Насилу вирвала білі рукави з-поміж віття, все
даліше в глибину ліса.

— Настасьо! — Вже близенько! Розривас
грудьми сплетені віти двох смерек. Ранить груди
та обличчя і стас перед молодим газдою.

Слова привіту застигають на її устах. Не пи-
тають уже їй про дитя повні жаху очі.

Перед нею в святочнім, бойківськім одінню її
колишній газда. Жевріючий вогник у файочці.
освічус його глумливу усмішку.

— Намісць дітини газдус найшла...

...Мій газда?.. Де дітина?.. — питаютъ пере-
лякані очі та затулені уста.

А у нього все глумлива усмішка:

— Полонина дітину за ягоди імила...

І вона побачила всі злидні, заки підгодувала
дитину, кожну коробку ягід...

— Ни є дітини, ни є ми життя, — і хоче завер-
нути, та кругом темний мур смерек, ноги до місця
приросли.

— За мнов йди... — ловить її сильно за руку
і тягне за собою.

— Пусти ня!

Не чус! На його обличчі радість із глумом мішається, а в її руці біль ішо сильніший... в одній... і другій...

Їй недобре — ноги мліють. Ягоди з коробок розсипаються — ті ягоди, за які мала купити сіль, нафту і булку дитині.

Вона в руках "попудника".

А він відгадав її думку і регоче: ха-ха-ха...

— Ох, Матінко моя! Ратуй ія!

— Комірниця!.. — скрегоче зубами попудник та вдаряє нею з усієї сили об пень смереки.

Коробки з ягодами розбиваються, а він радій і йде дальше блукати стежечками; як вкучиться, то й до села піччу загляє.

А по другім боці лісу, в колібі біля маленького баранчика, бавиться хлопчик. Рука вівчаря гладить то його, то баранчика. Він перший раз без мами. Стемніло, як помогав баранчиків до кошар заганяти, — а тепер попудник лісом ходить...

Хилиться головонька. Стулюються очка. Рученята обіймають баранчика тісно-тісно. Усмішка роз'яснює замурзані щічки: — Ранейко, зак' со-нійко зійде, підпасач ід мамойці підведе...

І мов колиска скрипить стара смерека біля кошар, хоч хлопчик і баранчик уже сплять.

3.

Біля печі курної хати газдиня. Відчинені двері і отвір у дерев'яній стелі. По хаті мішається з димом свіже, морозне повітря.

На печі в кутку, скулений хлопчик комірниці Настасі. Бліде, негарне личко вихиляється. Сумні оченята глядять по хаті за мамою. Йому зимно. Мама здійняла з нього свій кожух, під яким спав.

І ще більше йому зимно, коли газдиня отулює маленьку Євочку в колисочці.

Йому так хочеться в цій хвилинці мати мамині руки біля себе... хоч трохи тепла.

Не знає, що мама побігла до сусідки за молоком для нього. Вона рада, що може дістати за вишиття "фартуха", якого ще не скінчила.

І тоді, коли чекала в сусідки на молоко, — виїздила в хату трохи соломи. Розстелив недалеко печі, а за хвилинку впровадив вівцю. Вівця оглядалася та блеяла за ягнятком. Воно білесеньке, мов сніг, на руках сина газди.

Іванцеві личко оживилося:

...Взяти б ягнятко до себе, на піч. Завине у сорочинку та буде гріти.

І вже на долині, біля ягнятка.

— А йдеш! — штовханець під груди від сина газди.

Болить... оченята повні сліз глядять потіхи в газди, але газда з-під пахмарених брів: "Чо стоїш?"

І йому дуже, дуже жаль:

...Хіба ж хотів щось злого зробити?

У кутку, на печі, затулює оченята та кусає губи, щоб не розплакатися.

...У колибі бавився з баранчиком і ще вівчар гладив за це. Йому тужно за пестощами батька, хоч його не бачив... а газда все чогось такий лютий...

Не дивиться, як Євочка п'є тепленьке, з парою, молочко. Не чує голоду. — тільки жаль, великий жаль, що не лишився в колибі.

...Там і стара смерека скрипіла, немов колисала, хоч колиски ніколи не знов, а мама гойдати часу не мала.

І не смакувало молоко, як мама принесла.

Настася пильно в оченята заглядала.

— Болит головойка? Ци може іззяб соколик любейкий?

— Ніт... мамко... ніт...

Обтулила кожушком, хоч двері зачинені і в хаті тепло.

Маленька Євочка розгойдалася в колисці, що висіла між постелею й печею.

— А-а-а — співає та глядить за Іванчиком, чи не сміється до неї.

Веселе, рум'яненське личко та сині очка, мов дві чічки над рікою, кидають його жаль у забуття. У його головці починають перебігати різні іграшки, щоб тільки сині чічки були веселі.

На хаті стукають рівномірно коросна. Газдиня перекидає з руки до руки човенце. Газда і син пішли до стайні. Настася на лаві, під вікном, вишиває, а Євочка сміється, тріпочеться, мало з колиски не вилетить.

За її сміхом не чус Іванцьо, як сусідські діти викрикають радісно коло санчата, як їх сміх розвивається поміж хатами та загородами, мов снігові кулі.

Газдиня слухає веселого сміху дівчинки та мовчки, з увагою хиляється над короснами, щоб не рвалися нитки. Настася, здається, не чус. Водить голкою у вишневій нитці по полотні, і скоро поміж чорними з'являються вишневі косички. Це вже третій ряд таких косичок. Перший долиною "фартуха" і по обох боках узору. У взорі "пера"-звізди. Спішиться, щоб якнайскорше і друге вишиття дістати.

...Може колись, колись, як Іванцьо підросте, буде їй легше...

І думка вперед, дальнє:

...Вона ще заробить, він заслужить... побудують хатинку і вона не буде вже комірницею...

Нагадався той вечір, як блудила, як попудник комірницею називав.

Нагадався й чоловік таким, як давно... давно, як його так дуже любила...

...І тепер любить — "цур би му" знає; — а так глумився над її душою... Може його вже й на світі нема.

І не тямить уж кривди, яку заподіяв їй, лише тямить усі пестощі його, і що була своя газдиня.

— А тепер? Як хотіла би побачити його ще хоч раз!..

І хоч у хаті темніє, вона дальше косички дошиваває.

— Настась! Якийсь чуджий газда тя кличе, — говорить газдиня, що увійшла зінадвору.

У хаті вже темно. Настася біжить. Її веде туга за крихіткою злуди.

Та того газди вже нема! Вона чує лише його сміх, як скрипить морозом по хамнику.

"Цур би му", знова поглумився і пішов, а вона вертається в хату, немов би їй хто серце розкрайв.

4.

На млаці від досвітку дзвонять косарі. Близтиль сталь понад голівками квіток, а ті, задивлені мов у дзеркало на свою красу, падуть у покоси.

Гребільники, гребільниці та діти мотилями по покосах. Старші граблями, а вони руками розкидають пахучі покоси.

А коли сонечко починає більше гріти, всі діти над ріку купатися, рибки ловити.

З ними Іванцю і Євочка.

Малесенські діти попід кущики ліщини, старші чвалом проти води. За більшою глибиною, за шепіттям. Руки і ноги як можна найшвидше по плесі ріки. Вона крає піною їх рожеві тільця — котить перлами сміхи і жарти.

А потім — потім, як успокоїться плесо, як повімурсують по боках кернички, — за рибками.

Хлопці з вилками у руках. Обережно з камінчика на камінчик. Вони звінно заколюють пригріті сонцем рибки. Як це не вдається, відхиляють камінці і шукають за бабцями.

Дівчата по ріці. Обома руками обшукують камінці, а Євочку за ними.

— Аньцьо, дай ми рибойку!

— А пустиш?

— Ніт, ніт, увидиш, лише дай...

І стрийнина Аньця розтулює обережно жменю з рибкою.

Євочка плеще в долоні. Очка радісно світяться, та... рибка вже у воді. Тільки хвостиком мелькнула.

— Увидиш... увидиш... та й вжем ввиділа — гойкає на Євочку Аньця.

Євочка розвела руки над плесом.

А горі рікою крик. Хлопці гурмою. Понад їх головами вилки, а на них у судорогах бабець.

— Цікайте! Ступіться! — розштовхус побідник.

Дівчата собі туди. Євочка за ними. Іванцю з боку.

— Євочко! ни йди... — йому чогось жаль рибки. Краще заколоти зовсім, ніж мучити. Не хоче, щоб дитина дивилася.

Сині чічки допитливо глянули на нього:

— Рибояці бубка...

Всі коло переможця. Іван осібно, ще й Євочку відтягас. Розлютило це хлопців.

— На, Євочко! на — кличе побідник, а один з бляшанкою до Івана, і по зубах... аж кров закрасила уста.

— Ше му раз!

— Ге, який мудрий!

— Бараба!

Крику гуртом.

Іван іде геть.

— Іди, йди, ни місце ти ту.

Град каміньчиків за ним.

Євочку у колесо між себе.

— На, Євочко! На! — У її руку вилка з бабцем.

Та їй чомусь не хочеться вже.

Не хочеться нічого Іванові. Він за копичкою сіна затулює вуха перед словами обиди:

...Бараба... бараба... І чому? Чому так? Чи ж винен він у тому, що батько чужий? Чи ж мама не працює більше, як усі газдині? А він — хіба ж не робить, що може робити?

"...Ни місце ти ту!" — а де? Де має дітися? Чи ж не любить цих гір, полонин — як вони? Чи ж не вигодували його своїми ягодами? Чи ж не любить життя кожної квітки, ягідки, рибки, навіть більше ніж вони?

І знов дзвенить у вухах, тиснеться в серце, влазить у душу: бараба...

Євочка обшукує кожну копичку за Іванцем.

— Куку! з одного боку.

— Куку! — з другого, але Іванцьо не рухається, не чує.

У його очах постає зовсім, зовсім інший світ.
Не чує Євочки. Не хоче іграшок...

— Ни хоч' гратися?.. Лютий на Євочку?..

Розтулює його долоні, глядить на обпухлі губи.
...За що йому таке?

Сині чічки наповнюються слізами.

Сумні очі Іванця великі-великі:

...Сині чічки плачуть? Не можна! Не можна так!

І зривається, щоб вицілувати всі слізинки:

...Най сміються!

І... чи годиться? Це ж ягідка пахучих полонин,
— а він бараба...

5.

— Вірую во Єдиного Бога Отця... — шепоче
Євочка та насуває на очі хустину.

Та "циур би му" любить страшити... — задихалася й не гляне у бік хамника.

Калатають до дзбанка заз'язані в хустину ложки.

...На горбі в'яжуть овес тато, мама, Настася, брат. Не чекала на них. Дома хворий Іванцьо.

Повну жменьку малин йому несе. По дорозі назбирала. На листочку зеленім мов на мисочці одна до одної притулилася.

...Їй дуже жаль Іванця. Брата не було б так жаль, бо брат уже легінь, а Іванцюві чотирнадцять літ. Він і казочку скаже. Їй десять, але дуже любить його казочки.

У стодолі Іван. Його думка з-перед кількох днів:

...Долі зрубом пасеться Білая, Лиса.

— Дзень... дзень... — у його вухах їх дзвінки.

— Дзінь... дзінь... — Красулька Євочки. У неї червона стрічка... Де Євочка? Де?

— Євочко... чічко... водиці.

...Він так дуже її любить. Виколисав, вибавив, як свою сестричку.

— Чічко...

Вистругав росохату колотівочку, з галузки смереки — це Євочці... Рукави блюзи повні грибів, повні й кишені — це для газдині... Повна "кресаня" — це мамі...

...Тихо, тихесенько, травичка в'яне, а він хоче води...

...За полониною хтось регоче. Вогняними бичами шишкі... ягоди... спіле колосся збиває, щоб свій засів кинути полями... І пригорщами град розсіває.

— Дзінь... дзінь... — красулька Євочки далеко... далеко...

— Дзень... дзень... Лиса, Білая над деброю...

— Ци здігну?.. студено... студено...

Встає і паде.

— Красулько...

Євочка відхиляє легесенько двері. На пій буденна, червона, спідничка, на шийці кілька разків лискучого, дрібненького памиста. Червона, у цвіти, хустинка зісунулася з чорних кучериків.

...Будити, чи ні?

— Євочко, водиці...

Натирає роздушеною малинкою його спалені уста.

— Малинки... Євочка... — пробує усміхатися, коли дрібонькі її пальчики перебирають між малинами, щоб вибрati найкращу.

...Чому такі добрі малини? Чи тому, що Євочка збирала? Він з'їв би більше, — та нема.

І Євочці соромно, що не назбирала більше. Коби то не д' ночи, побігла б ще тепер.

— Чічка... — шепоче Іван.

...І чічок йому нарве — завтра, багато, багато. Побігла хату відчинити.

Настася найскорше до дому прийшла. З її змарнілого та сонцем спаленого обличчя глядів сум і втома.

...Дитина хвора. Комірного шукати треба. Газда сина до дому женить. Де піде вона? Звикла вже до того обійстя.

Іванові гарячка докучає, і вона, замість відпочивати, коло дитини сидить.

Розпуха підсугає думки:

...Підгодувала, намучилася, а тепер, коли вже може помогти... піде.

"Не краще було кинути у шепіття, як було мале" — влазить "циур би му" і зі своїм у її думки, — "не мучилося б так, як тепер, не було б такого жалю".

...А яке ж було б її життя без нього?

"А яке буде тепер, як піде в землю?" — глумиться в душі — "комірниця до смерті".

— Матінко моя!.. Яке мені життя? Та й за що?.. За що?.. Долейко моя сирітська...

І тулить спалену сонцем голову до його гарячого чола.

— Євочка... малинка... Мамко! Де Євочка? Чо тікає — няй прийде д' мені...

Настася до хати по воду та за Євочкою.

— Євочко... зозулько... Іванцю тя кличе, "де Євочка" та й "де Євочка"...

І побігла. Євочка до дверей за нею.

— А ти чьо? За чим? Куда? — тато трізно з-за стола.

...Чому не можна її піти? Іванцю такий хворий! — жаль ловить за горло.

Гафа зчудовано на хмурне обличчя газди глядить: — Чьо ни хоч' аби д' слабому йшла? Ни діжде другого дня...

— Нич му ни хибує!.. А ти дітину чим май більше посилай, няй звикає... голий, босий та й... — і не договорив. Може і так забагато сказав — Свочка в хаті.

Гафа раменами здвигнула.

Свочка мов не та стала. Нелаче на кілька літ підросла і видається їй, що всі свої дитячі іграшки та думки враз із хатою, де росла, у велику ковану скриню заховала.

І на другий день, як ішла з поля, не збирала Іванцеві чічик, ні малини у жменьці не несла. Скулені біля великих, дерев'яних дверей церкви на горбку тримала у жменьці своє розтріпане серденько. Гляділа в отвір від ключа і, хоч як намагалася говорити слова молитви — не могла.

Їй усе причуvalися слова батька: за чим?.. куда?.. няй звикає... і сама себе питалася: чи ж можу вже більше звикнути?.. то нагадувалося те, що мама сказала: ни діжде другого дня... Але тут серденько радісно забилося:

...Діждав! Мусить жити! Без нього сонце посумніло б — зів'яла б кожна чічка... Що сталося б тоді з нею?

І схилила головку, щоби попросити... а потім глянула на лагідину усмішку сяючого престолу, і побігла.

А дома, хоч як хотіла до Іванця піти — чомусь не могла так щиро-свобідно, як учора. Щось струмувало її — здавалося, що скрізь зорять за

цею. Соромно ставало за вчорашис — і жаль, що вже минуло. За кожним кроком оглядалася, шукала щілини будьякої, щоб тільки глянути, чи Іванцю ще живе... та й утікала до хати, немов би щось крадене сховати мала.

6.

Іван переходив із мамою у "вижний кониць" села, на інше комірне.

Він цілий похилився до землі. Його очі вперто гляділи під ноги — немов числили кожний крок, що відтягав його від нижнього кута села. Кидав це обійстя, де зріс, до якого привик, де зжився з кожним кутком. І може вперше відчув, як гірко не мати своєї хати.

За ним ішла Настася. Вона все поглядала на мізерне обличчя сина. Рада була, що він піднісся. Всі кращі надії оживали.

І тоді, коли вона думала про нього—він думав про неї — про свою маму. Жаль було йому її запрацьованої, змарнілої.

...Цих жив не міг нічого мамі помогти. Так гірко працювала... Коби вже мала свою хату... Якби була своя газдиня...

І глядів на вдоволені газдині, що усміхнені несли воду до хат. Вони чудувалися їх переносинами та й питали: — Чо тікаєте у вижний кониць?

Він мовчав. Втягав у груди дим та мряку, що стелилися з сумерком по загородах та по дорозі, а Настася відповідала:

— Іван тамойки у службу йде, а я аби близче д' ньому.

Івана думка питала:

...Чи мусить так бути? Чи не міг лишитися на тамтім обійстю?

Та й нагадалося те, що найбільше з усього його боліло: ...як газда і газдиня все Євку від нього кликали. Як газда гримав на нього, хоч кожну працю совісно виконував. Йому не можна було і глянути на Євочку, — а інші хлопці жартували з Євочкою, як тільки їм подобалося. Газда бачив, та ще вдоволено файку пикав. Чому їм можна, а йому ні? Чи тому, що вони господарські сини, а він бідний?

По його обличчі пролетіла болісна усмішка.

...Чи ж міг би думати про Євочку? Собі щастя, а їй нещастя бажати? І за що? За те, що тільки літ коморував на їх обійстю? Що нераз і їх страчував її? Він не доля для неї! Вона мас бути щаслива, весела, як ніхто на світі, — бо в неї серденько золоте, бо вона гарна, як... — і не міг знайти слів...

Йому жаль, що не буде міг часто бачити Євочки. Жаль, що всі відсували його, примушували бути все одинцем.

І чомусь у цій хвилинці затужив за кутком таким, де міг би бути далеко — далеко від усіх людей. Жити й думати так, як він знає.

А на тамтім обійстю, в хаті, мовчки сидів цього вечора газда і газдиня. Немов совісно їм стало, що вже нема тамтих двоїх.

Газда задумався: чи не краще було Івана лишити... Він у роботі був совісний, спокійний, до нікого не пхався. У Настасю вдався. А Євочка? Дитині зараня треба долю кувати. Треба вважати, а не пускати життя дитини з бігом гірської ріки... Вибавив її, з кожним днем звикали до себе... А він добре чув, як хлопці барабою його

звали. Такого зятя не хоче мати! Чи ж мало с в селі своїх, господарських синів?

Гафа мовчки гляділа у вікно, сперта на варцабі. Вона рада була, що так сталося. Хоч не говорила нічого, то в душі годилася з газдою.

Євочки в хаті не було. Побігла ворота зачинити — і непаче до місця приросла. Вона так привикла до Настасі й Івана, що боялася глянути в вічі тій пустці, яка в хаті по них осталася...

7.

Доріжка в полонину блістіла міддю до сонця, а ген-ген зливалася з сіножатями, збіжжям, вершками лісів. Розпливалася в безмежнім гірськім морю, що переходило в небо.

На узбіччях пестилися сонцем невеликі ще збіжжя пшениці, жита, вівса. Їх шовкові, зелені стебла коливались у ритмічному танку. Об межі колисала трава молоді, розцвілі квітки. Від поцілунку сонця червоніли по зрубі ягоди, набирали блиску молоді, яснозелені шишкі. Старі, мідяні, одна по одній відривалися від галуззя й зісувалися вниз, безшелесно, тихо. З-поза кори смерек виступали слози за старшими дітьми, спливали у долину і застигали живицею та багрянкою.

Стежечкою поміж збіжжя йшов Іван у полонину до овечих кошар по видій. Через рам'я у бесагах — боклаг. Іван уже високий, широкі рамена, затинана чічкою кресаня, — та й ті самі, що колись, сумовиті, глибокі очі.

Вслухувався в музику піль, дестроював її до своєї душі і здалося йому, що це тільки пісня його сопівки розсіяна чародійкою-тугою за ща-

стям по полонині. А він іде полями, щоб хоч тільки
оцього щастя заглянути. — бо саме щастя — це
Євочка.

І полонинкою пройшов шептіт по всіх стежечках,
доріжках: Євочка...

З лісу вийшов росохатий олень. Став біля смерек.
Його великі, тужні очі вдивились у далечінню.
Хвилиночку вслухувався в життя піль і пішов
стежкою до потічка.

З-під кущика ялівцю вискочив зайчик. Іван
стрепенувся.

— А цур би му, як ня напудив!

Та зайчик і його налякався,—та й гнав навпростець
полями.

Здоганяв усміхом персляканого зайчика—і знов
стежечкою понад узбіч.

При долині, біля джерельця дві серни. Вони
почули якийсь шелест. Витягнули шийки. Їх великі, темні очі немов жалілися, немов докоряли
комусь — кого не бачили.

Іван нагадав, як Євочка ще маленькою витягала
шийку, повину блискучого намиста, коли гляділа, яку забавку їй вистругує.

...Яка вона тепер?.. Так давно не бачив її!.. Чи
трямить його, чи, може, вже й забула?

І чи дійсно йому щастя сприяло? — чи полуода
яка? Горою йде дівча звинно, легко, мов серна.

З його душою заспівали враз усі поля: Євочка...

Оглянулася.

— Іване!

— Євочко!

У її очах глибінь його очей. Із них глянула
казка якась чарівна, якої ще не знала і якої немов
лікалася. Може це казка та, яку він раз шептав,
а мама докінчити не дала?

— Д' граници пшеницю полоти йду.

І сказала йому, що там уже мама і тато. У зимівці переночовують. Ще на день роботи буде. А з пими не йшла, бо братовій лен дополювати помогала.

— Я зновість д' кошарам по видій.

Хотіла, щоб щось іншого говорив, — а тоді вона йому сказала б, як почали про нього синя.

Але мовчки йшов, а хто б був глянув у його очі:

...Вона моя! Я її вибавив...

То знова:

...Це ще майже дитина... любить тебе мов брата. Іншої любови будити не можна...

Та помимо цього руки простягнулися, щоб обніяти її високий стан, щоб узяти з її уст перший чар...

Але стара смерека вдарила галузкою по обличчі...

Опали руки. У серці біль.

— Майся гаразд, Іване!

Вони вже біля кошара.

— В ласці Божій оставайся, Євочко...

І вона пішла дальше сама, — а він не знав, як у її душі щось жалілося, кричало:

...Чому? Чому цей не любить? У селі легіні в очі глядять, для котрого ласкавіша... а вона очі видивила за ним, щоб хоч тінь його побачити. А він... а він... але чи любила б його, як би був такий, як усі легіні?..

І нагадалися його очі:

...Може любить?.. Він усе інший...

Біля кошара старий вівчар. Його довге, біле волосся звоями з-під старої, ззеленілої кресані. Мов кора смереки, обросле мохом обличчя, кудлаті, сиві брови. Через рам'я тайстра, в зубах файка. Спертий на карбованім костурі, переглядає вівці.

що тиснуться до кошар. По боках підпасач і пес Босний. Перший глядить зчудовою, що старий сьогодні не сварить, другий чекає на пестощі старої руки і виставляє, то ховає язик та б'є хвостом по землі — готовий кожної хвилини на поклик свого пана.

Вівчар задоволено глядить на добре випасені вівці, водить зором довкруги, щоб угадати погоду. Задержує очі на Євочці, що проходить; нагадується щось давнє-давнє! та й кивас головою:

...Царство їй небесне...

Глядить у небо, а потім на Івана, який цілує його руку — на здорові рамена, високий ріст, на сумні очі, бліде обличчя:

— Ни любий?

Іванові лячно їй дивно стало, що цей умить єглянув у його душу.

І не можна було скривати перед старим вівчарем: — Я ни пара тій чічці...

Старому подобалася його відповідь. Подобався спокій, його дбайливі уваги біля кожної вівці, коли старому помогав дойти.

Обросле мохом обличчя прояснювалося і він питав:

— Чий ти?

Та й коли довідався, нагадав, як Іван дитиною баранчики заганяти йому помогав. І хоч малий був, за мамою не плакав, але тулився до старої руки і з баранчиком тихесенько цілу ніч спав.

Його очі глянули щиро-тепло на Івана, думки перебігали родовід його мами.

А коли скінчилася робота біля овець, утихли кошари і положився старий вівчар. — захитався Іванів спокій.

До колиби почала піdlазити туга. Втискалася

місячним сяйвом у щілині, моргала звіздистим небом, колисала леготом і сіяла росою по полях одно ім'я: — Євочка...

Попудник росою межами блукав, тугу приганив, сам радісно сміявся, і до колиби пігнав.

Притишеним, зміненим голосом плакав, благав:
— Іване... Іване... Іване...

Іван вслухувався, і хоч як цей голос його душу на роздоріжжя викликав — він серце у свої дужі долоні поклав і, хоч як дрижало, опанував:

...Колись... колись, як Євочка виросте на відданицию — заговорить її серденько іншою любов'ю: сильною, чарівною, як оцей полонинський світ... та й выбере по своїй волі, не з прив'язання. Він радітиме її щастям ціле своє життя.

І заснув тихо, спокійно, мов дитя, що віднаїшло свою хату, із совістю спокійною, чистою.

Попудник лютий у дебри почвалав.

8.

Сонце на дзвіниці, на горбку — і дзвони грають: "Христос Воскрес!"

А по горах, ярами, веселі потічки. Жовті та білі чічки оранинами, лісами. На загородах, біля хат, перші бруньки та зелена мурава.

На цвинтарі, біля церкви, у два ряди кошики та паски мов решета. Коло них газдині, газди, діти та відданици-крашанки.

Євочка біля своєї мами. Вона дбайливо поправляє крашанки. Пестить руками та очима звізди, сонця, смерічки, драбинки, цятки на вишневім та сафіровім полі.

У неї всміхнене, пишне личко відданици та нова

хустина-мальованка. А на ній очі всіх газдинь та легінів.

Вище Настася з Іваном. Вона з любов'югля-
дить на свого сина та перебирає поміж відда-
нцями, у думках, невісточку для себе:

...Туй-туй і хатинку будувати буде, та її треба
молодої газдині до неї... Їй уже внучата коли-
сати...

І бачить себе за кілька літ з онучатами, які тяг-
нуть її за фартух: — Бабко, крашанка вже свя-
чена?..

Гук моздірів просто головних дверей церкви —
і гори неначе один великий дзвін: "Христос во-
скрес!"...

Газдині та відданиці голови в нових хустках
під кропило зі свяченою водою: — Воістину...
Воістину...

Очі Івана рядами за Євочкою, щоб її післати
радісний усміх. Не бачать її, — а вона жде на
його погляд:

...Ни чуєш очей моїх?...

Газди з пасками у перегони свіжими, м'якими
стежечками — один одного випередити: бути
найліпшим газдою цього літа.

І люди розсипані бджолами по узбіччі й заго-
родах. За ними старенький панотець і паламар
із ключами.

Та ледве з вижного кінця в хату свячене при-
несли, — всі дзвони та дзвінки за відданицями
з крашанками й легінями.

Настася до Іvana припала, щоб ішов під цер-
кву, — а думки усе біля одного:

...Няй відданиці шукає...

Не хотів іти, бо що робитиме в тім гурті, у якім
так усе чогось чужо йому? Але надія побачити
Євочку вивела його з хати.

На загородах, де стежечка з вижного кінця
вдолину збігає, — Євочка.

Здалека пізнала його. Серденько забілося,
а думка-надія осіла над її білим чолом.

Розвинула біленьку хустинку, і крашанку виш-
неву що наїкращу, — та й біля старої смереки
у долинці Івана дігнала.

І, хоч не годилося це за ніщо у світі, сама до-
бривільно йому тую крашанку дала:

— Христос воскрес, Іване!

...Най знає, що я його люблю... — та її засо-
ромилася.

Іван зчудовано глянув на її засоромлене личко
і його щасливе, у цей мент, серце завмерло.

— Ни дякуєш ми, Іване?..

— Воістину, Євочко...

Його очі у саме дно її душі... його слова кіль-
цями застягли.

...Вона не такої дяки чекала...

І докірливим поглядом синіх очей кинула в
його обличчя...

У його душі буря:

...Вона не сміє знати, що я її люблю...

І мов чужі уста кинули слова:

— Ни ялося, Євочко... ти вже віddаниця...

Та й усміхнувся болем із глибини душі, що
роплився по обличчі, застяг у темних очах
і вони стали ще темніші.

Не бачила вже їх Євочка. У її очах роса:

...Він не любить її... Чому? чому?.. Має іншу?..

А Іван ішов за нею, — бо чи ж міг не йти?
Крок за кроком, усе поволіше.

...Вона іще не жила... Її серце у сні казок. Він
не може брати її на іграшку в цій казці...

А Євочка біля церкви. Манить крашанкою

найкращого легіння та й утікає поза церкву, як інші дівчата, нехай здоганяє її.

...Вона мусить бути весела! Нехай не думас Іван, що їй так дуже хотілося його подяки! От так собі зробила... Захотілося та й зробила...

Крашанки вже в руках не має: за рукавами, за холявами чобіт, — нехай легінь глядить, так звичай велить.

Легін біжить і багато за ним. Один наперед другого, котрий звинішний.

До Івана добігає її дзвінкий сміх, він усе ближче і ближче...

Їх очі стрічаються. Вона змучена, важко дихає; найкращий легінь крашанку дістав.

Івана заболіло.

...Євочко! Чому якраз цього вибрала ти?.. Забула обиду над рікою, як ми були дітьми?..

І чомусь волів би когонебудь іншого з легінів, щоб була вибрала, але не цього.

Та в Євочки були іще крашанки. Вона відбириала їх від малих дівчаток, яким дала переховати, як інші легіні, шуткуючи, видирали їх.

Іван не годен дивитися, як легіні розривають її крашанки... Він би пішов геть. Він навіть забуває, що в нього с її крашанка, і то перша...

Попід дзвіницею позасідали газди. Стежечками надходили газдині, бо "у свята ни годиться в гостину йти" — та й усі біля церкви. Незадовго вечірня буде.

Газда, в якого Іван тепер служив, кликнув його. Іван присів на лаві під дзвіницею, між газдами. Вони любили його, шанували за совісність та чесність. Всі говорили, що в маму вдався. Навіть між легіннями не пролетіла ніколи назва бараба — шанували, що жадному в дорогу не ліз — до відданиць не пхався.

Але, хоч Іван між газдами сидів, його зір блукає поміж розсміяними відданицями, за Євочкою. І сам себе питав: що мені є?.. Уважав, щоб добре відповісти на питання газдів і кидав усміхом у гурт, щоб закрити, як важко йому на душі, немов заохочував і собі до іграшок. Водив очима по інших відданицях, щоб тілки Євочка не думала, що йому чогонебудь жаль.

А вона все гляділа, чи не вмішустесь в гурт її поклонників, або в гурт інших відданиць, але не тому, щоб обділити його крашанкою, або бути зависною — ні!

Вона чула, як її серце наповнюється ненавистю і хотіла б щонебудь зробити в цей мент, щоб показати йому це... Але він усе одинаковий... і хоч ненавидить його в цей мент — чус, як тягне її душу до себе... І чи вона хоче, чи ні, у його темнім погляді топиться її ненависть. Вона прощає йому все...

По вечірні, стежечкою додому, пригнітав Івана сум:

...Своїми ногами щастя затолочив і не має вже на що чекати у житті... Але чи ж міг інакше зробити? Чи ж не були б обидою Євочці його сватачі?... Та й нікому... ніколи їх не пішло...

...Пошо влазити їй усе перед очі? Але чи ж міг би жити далеко в світі? Чи ж не тужив би кожної години, як не за селом, то за полями-полонинами, горами, що мають своє життя краще, спокійніше, як у селі? Чи ж не зжився з полонинським життям від малої дитини? Вигодувала його, заки сам міг працювати, та й почувався немов власністю її — тягнула його моя мама до себе. І в хвилинах смутку-гризоти ставала йому найближчою з усього, бо манила спокоєм, самою.

Перед його очима виринула постать старого вівчаря. Його все теплі для нього слова, спокій його колиби, розкішні ягнятка, пустотливі баранці, повні тасмиць смереки, урвиська з найкращими чічками — кожного дня і вечора інше небо — безмежний простір для душі й думок... Чи ж є це все у селі?

Але тут розбилися всі його думки: у полонині може бути тільки родич вівчаря! А він?.. Та й чи простила б йому мама, якби оставив на старість саму в селі?..

І вперше став на роздоріжжі, хоч у своїм житті сам стежечку топтав...

9.

Пасма волосся старого вівчаря по пожовклій мураві, обросле мохом обличчя просто сонця золотого, розстібнута сорочка.

Побіч його піг пес. Його очі на вершках лісів, і тільки часом ворується його зруділі від страсті кудли. Зривається за найменшим рухом вівчаря та безпомічно глядить кругом, чи нема якої людини.

Нікого нема, тільки сонце все дальнє в половину йде.

Старий вівчар добув останки сил та піднісся. До вечора має зайти в полонину і там умерти біля своїх кошар. Від церкви йде. З Богом поєднатися ходив, — бо давно-давно не опускав кошар. Глянув на сонце та погладив свого пса.

— Ци дійдем за сонця д' кошарям, Босій? — немов просив, немов пес мав би помогти йому.

— Дійдем?

І жалівся:

— Сонце імив би у долоні — няй ни тікас, бо никус сили нима...

Пес лизав його руки та тулився до ніг.

Вівчар без кресані, без костура — досвітком спішився у доли, щоб не було пізно. Івана на той день біля овець лишив, бо тільки йому міг спокійно віддати кошарі. Кожному газді, як на-відувалися за видосм до кошар, отару з дорібком відчислив — із карбів костура відчитав, бо зінав, що це його останнє літо у полонині.

Та ще газдам сказати хотів, щоб Івана вибрали вівчарем, не мали б турботи по його смерті, бо Настася родичка його. Може ніхто й не зінав. Не зінала й вона. Від малої дитини круглою сиротою по людях тинялася. Він уже був тоді вівчарем. Більш, як півсотки літ прожив у полонині та й ніколи не хворував... А тепер?..

Знов пристанув та з жалем глянув на сонце:

...Коби хоч якої шкоди не було за той день!...

Вівці вже туй-туй і зайдуть до кошар.

Нагадав пса. Сягнув у тайстру за кавалком хліба для нього.

Пес звісив сумно голову — поласився, але хліба не взяв.

— Ой, а ти чьо ни хоч' їсти?... знемігся...

Старому все важче — ноги все тяжчі. Дихати не дає — дарма, що вже й сорочку роздер на грудях. Він ледве дійшов до останніх загород, а де ще полонина, де!..

Не стало сил. Старий присів біля свіжо зораної ріллі, приляг обличчям до холодної землі.

Стогнав, а пес скавулів. Глянув безрадно на вівчаря та й до найближчої хати пігнав. Лабою до дверей пазурями дер. Вийшов газда. Пізнав вівчарського пса та й зінав, що скоїлось якесь не-

щастя. Босий до вівчаря провадив. Вівчар іще жив та й ледве ще сказав:

— Настасі Іван родич мій...

Очима по коронах смерек мов по кришах хат села блукав — рідної хати-полонили шукав та й не доглянув. Смереки сховалися навіки перед ним — іншого господаря мали. Усміхнулися сонцем, замкнули його промінням старі очі.

А коли на другий день ішли газди до кошар питати Івана чи остане вівчарем — Настася здалека за ними бігла.

Вона немов у пропасть провалилася.

Завалилась у її мріях хатинка нова, завалилося цих кілька літ старости-життя... Та й нікому не можна казати про це, бо її синові йде на стрічу честь найбільша з цілого села.

А вона йшла, щоб не думав, що збороняє йому — ні. Як сам схоче...

І коли Іван, заки відповідь дав, у очі мами глянув, чи не загляне хоч одної слізни, — її очі були сухі-сухі. Вони навіть стратили свій природний блиск.

І Іван згодився.

Газди хиляли голови перед ним. Легіні здалека скидали кресані.

У село йшла Настася сама-сама:

— Цить, серце... цить... ни мож' яйкати по нім... цить, каменем будь... полонина го викормила, полонина й узяла...

Але чи могла вдергати своє серце на самоті — коли ярами розлазилися сутіні, а вона за хвороством по лісі шукала? Hi!

Вона чула, як у дебрі "циур би му" шептав. глумився: — "Онучатам вечерю варити буде"...

За кожним ломанням сухої вітки: Хи-хи-хи — хихотав — "хатину свою мас"...

І вона бачила, як чудувалися своїми величими очима срібні будяки, як прилягли до землі, щоби почути все — не пропустити ні одного слова...

А слова повзли вужами-поганками поміж ягідником: — Її як комірниці ніхто вже й не знає...

І вигинали поганки свої хребти, усе ближче до неї — до її серця.

Вона наголос кричала — сварилася... хворост чим скоріш складала.

Коли хтонебудь з людей надходив — умовкала, серце каменем ставало. Закидала в'язанку на плечі і поміж поганки, які місячним світлом крізь щілини смерекових вітей хребти вигинали — з лісу втікала.

10.

— Базь-базь, — накликус вівчар Іван на баранця. Він замотаний у ріщу і ось-ось поломляється його тоненькі ніжки. Він нетерпливий, мече собою та наставляє маленькі ріжки до пса, що рад би витягнути його за вовну.

— М-е-е-е... — плаче вівця-мама. Вона стоїть безрадна і дрижить.

— Цікай, білешо, цікай, ии блей, — Іван за баранцем. Оглядає стурбовано задраснену шкірку на його ніжці й пестить маленькі ріжки.

Доріжкою танцює порох. Золотими пилинками на долішніх галузках смерек, серпанком на смеречках. Боками доріжки мов сторожі старі, обсмалені та спорохнявілі пеньки. Їх коріння, оксамитний довгий мох та ожини — косами та руками когось, що скрився під землею.

— Хруп-хруп — переходить попри доріжку отара.

— Абири, абири, — накликус підпасач. Пес рівняс отару, а він втулює в уста дримбу.

Монотонно підносяться та опадають звуки дримби — підносяться та опадають рогаті голівки отарі.

Промені сонця верхами у село мов золотий водопад.

— Ат'рюськи, — Іван на ягнятка.

Він уже другий рік у полонині. І зимою не сходив до села. У зимівці зимував. Мама померла та й не мав до кого йти. А Євочка? Він і не зінав, що дістється з нею — нікого й не питав.

...Пошо питати? Щоб шептали по селі...

А Євочка прийняла сватачів найкращого легіння. Не могла остатись дівчиною, бо в селі не віддається тільки та, якої ніхто не хоче — а в неї так багато було сватачів.

Тепер із рукою перев'язаною вишиваним ручником іде з дружкою в полонину, просити Івана на весілля: годиться, вибавив її...

Вона перейнята одним великим бажанням, щоб Іван не відмовляв їй, але прийшов...

І не чує, як весільна пісня пташенят розбивається об камінці журкітливого потічка... а її останній тон — це черепки, що падуть між квіття.

Євочка не чує, думки снує, хоч серденько дріжить...

...Іван покине для неї полонини — не буде таким, як повинен бути вівчар: усе біля своїх кошар... А як ні? — та й зжахнулася.

Ішла мов на суд себе самої й Іvana — вівчаря.

Побіч неї дружка. Кілька разів намагалася говорити з Євочкою, яка повинна бути дуже щаслива, що виходить заміж. Чіпчик — це найбільша мрія кожної відданниці. Як би так вона —

співала б, аж луна йшла б усіми щілинами лісів.
А Євочка нічого її говорити не хоче.

Біля овець Іван. За ним ліс... але Євочка не бачить смерек — вона бачить весільний хоровід: дружба, дружка... сонце свічки з хлібом на рам'я кладе... На рам'я Івана... а потім її... Вона чус під ногами м'яке полотно... бачить тінь від рук дружби і дружки, що придергають хліби...

Сонце лучить душу, що розбилася на два серця.

І Євочка остала б так усе, бо в Іванових очах відбивається блиск свічок і промінь радості на устах... Але нагадує все і паде йому до ніг, ручником та білим платтям землю замітас.

— На весілля просили тато, мама їй я тя прошу...

І вже серце не благає, щоб ішов. Воно чомусь дріжить, щоб остав для неї все одинаковий... чи піде — чи не піде...

А Іванові хтось до вуха шепче:

...Ни тобі дорога у село. Полонина, колиба... вівці... — та її заковує серце у тісний обруч.

— Дякувати ти, Євочко... Няй ти у всім щастя буде... ни мині місце там — ай ту...

І застиг: вона сумна?

...Серце і життя своє приспав для її щастя — а вона... а вона... Боже! Чому частинку свого серця дав у її душу? Та її нема вже вороття...

А її тілом немов торгають чиєсь дужі рамена... Тягнуть до себе, то відштовхують. Серце з грудей виривається...

І вона йде, щоб не бачив... мусить бути сильна! Для нього... для Івана... щоб не відбирати йому спокою...

Та їй хилить голову без бліску в синіх очах,
без барви в обличчі її устах, без життя в серці.

Це все оставила там, у верхах: нехай переливається з соняшними променями по його стежечках, хай не мас місця на жадній стежечці туга...
бо навіть Євочка оставила біля цього усміх життя...

С Е Ф Т А

1.

Тісно одна побіч одної падуть тінями смереки
попад збіччя в долину.

Там у долині спів розколихує травами, дзво-
нить шишками і мов на крилах летить у курні
хати. Там легіні у вишиваних, темних блузках,
білих сорочках, а всі у відкритих возах.

І розхилияють вітки смереки і туляться до збіж-
жя, трав, калини і хилять корони все далі вниз.
ген-ген до цих возів.

А за ними гурток дітей поміж зруб. поміж ріща,
обдертими ногами біжить доріжкою. Бистрі очка,
відхилені усточка, так і застигає все від цікавости.
Поперед них дівчина з коробкою ягід тільки
мигнула, а всі діти за нею:

— Сефтице, цікай...

Не чує... Вона мусить глянути ближче на цих
людей. Вони йдуть боронити оцих піль, смерек
із власної волі, хоч деякі з них ішле замолоді до
війська.

Її очка розширяються. Чи вони не думають про
свое життя?.. Думають про гори... про лани шир-
окі. Це ж не рухається — хто займе — то його.

У відкриті вози кидають діти чічки, подають
ягоди. А вона?

...Чому так зупинилася? Несе ягоди... За нею захрустіло ріща і легінь мов на свято убраний задержався в бігу, а його бистрі очі по двірці.

Сефта його знас — це Щефай із "хаток" і вона знас, чого йому треба: шукає за возами до Мукачева, а їх перетягнули на інший тор.

— Ге, ондека! — показує ручкою, а другою тулить ягоди у коробці — іще ч্যас...

Зчудувався і — стрімголов по збіччю. Сефта за ним.

— Ягоди!

— Рости здоровав!.. — і коробку висипав в уста, добіг і змішався в гурті..

А Сефта стояла, доки не поїхали. Потім глянула на Бескид, на смереки, на порожні рейки і стежечкою поміж збіжжя, поміж зруб, побігла здоганяти дітей.

Стиглі ягоди тулилися до її подертих від ріща піг, але Сефта і не глянула на них, а з порожньою коробкою йшла до хати.

2.

Над вечір. Курні хати збиваються ще тісніше одна до одної. Гори присуваються ближче села і тут ховається шум потічка. Смереки так і застигають. Ніодна вітка не ворухнеться.

...От-от і на Маківці бій піchnеться... І скрізь тихо. Село мов завмерло.

Сефта в хаті. Тато біля вікна стягає хмурило брови, затискає п'ястуки: його сини "там"...

А над Маківкою все більше перестрілів, барвистих лисковок, і безупинний клекіт мов грохіт громів страшної бурі. Вся Маківка в огні.

Мама рукавом обтирає сліози. Сефта кидас

шматяні ляльки і викрадається за загороду, за берізку. На загородах люди, військо. Діти залякано ховаються за них. Хиляться голови сивоволосих і уста шепочуть молитви.

...Боже... коли кінець? Там же діти...

Буря на Маківці змагається, здригаються люди, здригаються курні хати, смереки і тремтить Сефта. Йі видаеться, що вона сама там у тій полумені. Там її брати, там той, Щефан, якому давала ягоди, там усі, яких бачила ще так піддавно. І не бачить, що по збіччях вихиляють голівки перші чічки, перша травичка. Не чує нових потічків, що спливають ярами з гори, бо те, що діється на Маківці, заглушує все.

...Там падуть люди, паде з ними безліч смерек, кущів, в'януть нерозцвілі чічки — травичка.

І не може зрозуміти Сефта, чому зайшли аж тут оті Москалі, коли це не їх поля.

"Чому не вступляється?" — хмурно стягаються чорні брівки над бистрими очками.

...Це наші поля! — тупає в ходачку піжка. І враз стає їй ясно, як вона любить безмежно оці гори свої і тремтить за цих легінів-Стрільців, бо бачить їх любов до цих гір, полонин, таку... як у неї...

...Чи можна їй думати так?.. Рівняти себе з ними?.. І постас у ній сильне бажання: "Бути там, бачити кожну хвилину, бачити чи багато пішли вони вперед, чи багато ще буде таких вечорівночей".

Усі люди, які залишилися по селах, терплять разом із ними.

І знову перестріли барвистих лисаковок і знову клекіт і знову полумінь освічує село і людей; смереки тут і там повалені, поломані, бо їй сюди блукають стріли.

І скрадається Сефта до хати, і довго віч не може вснути, задивлена в вікно.

3.

Втихла буря на Маківці. Маки засіяли поля. Гоїлися рани у смерек, а легинів нема. Одні прилягли до своєї землі і смереки розкладали вітки над їх могилами та шуміли колисанку безкраю. Другі пішли визволяті лани широкі.

А Сефта підросла і вслухувалася знов у грохоті грому, що раз гомонів трохи дальше то ближче, аж одного весняного дня немов завмерла разом із цілим селом.

Рахувала кожний стукіт коліс останнього паротягу зі Стрільцями, що повз без свисту берегами Опору та ховався за брамою Бескиду.

Вона бачила, як стулили гори вершки до себе і ще більше випрямилися смереки — ті, яких буря не зломила.

Ітиша каменем скотилася в село та придавила кожну хату. І побігли дні, сирітські дні, і побігли глухі, темні ночі, які ставали днями. У таку ніч Сефта не спить. Тато Сефти не спить. Мама не спить.

— Де ділляся наші діти?..

— Ци увидим ішце їх даколи?..

А одної ночі немов у відповідь хтось стукає у вікно, легко добивається до дверей. Тато у двері, мама у двері, Сефта до вікна і, хоч темно, пізнають.

— Діти!..

— Мамко!..

— Татцю!..

— Цить... ни мож' світити... — до Сефти,

І тато вбирається. Мама напомерку годус синів. І відходять.

— Д' граници... зак' сонійко зійде...

Мама до одвірків, Сефта у пітьму.

В її душі родиться несміливе питання про Щефана, але так і завмирає.

Вона бачить три постаті. Понад пляй, поміж смереки, критими стежечками за тими, яких склав Бескид, вони зникають.

І чує: хиляться смереки, падуть шишкі одна за одною, мов біжать собі стежечками за татом, за братами. Шум смерек розходиться ген-ген далеко — кріпшає і заглушує хрускіт ріща під їх ногами. Понад збіччям немов уривається глухий стогін і краплі роси застигають невиплаканими сльозами.

І знову тиша котиться каменем у село і ліс засипляє.

Тільки холодний подув ночі блукає поміж хатами і тулиється до молодого личка Сефти. Він розчісуючи чорне волосся, гладить вишивані уставки на рукавах та обіймає разом із нею маму, мов закаменілу, біля одвірків.

І так вросли сирітські дні і глухі ночі в село, а життя творило собі нові щілини поміж ними і пливло річищем своїм.

4.

Понад берегом потоку відданиці. Вони поливають пасма білого полотна. Босі ноги у воді. Вода мов дзеркальце — кожний камінчик та рибка під верхом.

По збіччю розприскується сміх та сплітки разом із холодною водою.

— Сибчи виїхав Щефан...

Сефта похилена над плесом здригнулася.

"Щефан вернувся... Він був у таборі полонених..."

— Сефтице, Лука звідувався за тобов — підморгую вуйнина Парадця та сіпає Сефту за рукав.

Сефта немов будиться. Без відповіді дивиться на Парадцю. Вона знає одно: що Щефан уdomа.

І бачить умить, як граються в воді з рибками камінчики, як скачуть соняшні зайчики по траві й полотні, як радісно б'є крильцятами плиска та сміються білі й сині чічки понад потоком.

А Парадця певна, що причарувала Сефту своєю вісткою, шепоче на вухо дівчатам та вказус Сефту. Сміх і жарти переливаються знов понад потоком, а Сефта тікає додому. Вона боїться, щоб хтонебудь не відкликав вістки, що Щефан уже вдома.

А в неділю, по вечірні, біжить Сефта до своєї старшої сестри, Палаги, за загороду. Там простора хата та й світлиця, і люблять сходитися там легіні й віddаниці.

...Може і Щефан прийде...

І Щефан прийшов.

Сефта глянула: "Щефан не той"... У нього пооране обличчя, запалі очі, тремкі руки. Та один погляд на Сефту і пооране обличчя роз'яснюється, усмішка застригає у запалих очах.

— Сефтице...

— Впізнав?..

Та й світлиця стала ще ясніша. Крізь вікно впав жмут соняшного проміння. Усміхнулися образи на стінах, засніли уставки на Сефтиній сорочці, сріблом стала біла хустина.

Сефта сміло глянула в очі Щефана. І враз побачила вона в його кожній борозні на обличчі

— кожну доріжку на Маківці, кожну стежечку широкого лану. У запалих очах — усі невдачі. У тремких руках готовість до найтяжчої праці.

А як бажалося говорити з ним про те все! Та він залишив її. Замішався в гурт легінів. Сефта присіла на лаві, піодного слова не пропускаючи.

“Він уже на двірці. Зголосився до служби. Пощо дармuvати?”

“...Кинув поле?” — дивується Сефта. — “Вона так поле любить. Чому зробив це?”

“На двірці мають будувати новий тор. Найлегіні йдуть до роботи, щоб гріш ішов у своє село. Пощо давати працю чужим?”

Легіні навколо Щефана, їх щораз більше. З-за плечей заглядають відданици.

Сефта дивується усе більше. Щефан приковує до себе її очі та манить, мов почата у незнаний край дорога.

5.

Зима. Доріжкою попри ліс біжать сани. Це Сефта з татом їде до протоколу. У долішнім кінці села чекає молодий Лука.

Маленькі, у білих гривах коники розбивають кришталеве намисто зі смерек і берізок та скрипить санка. Вона не хотіла Луки, але тато вже старий та й налягав, щоб виходила заміж, а Щефан сватачів не прислав.

“Протокол іще не весілля” — стрягли думки Сефти разом із голосом дзвінка в пухкім снігу.

Світла замиготіли по хатах. Тато пішов за свідками і молодим, а вона взяла в руки віжки.

Дорогою зближався легінь. На його ногах скрипіли ходаки, а на шапці і кожушку зацвітав іней. Коники забили ногами, здригнувшись дзвінок,

— а Сефта кинулася мов сполохана сарна. Вона впізнала Щефана.

“...Від роботи йде... Утікати?.. Залишитися?”

Та поки рішилася, дужі рамена обняли її і здушений голос зраненого оленя:

— Сефтице... ти куди?

Він не міг опанувати себе; свідомість, що її йому заберуть, торгнула його любов'ю, яку стрався здушити.

Та й сам собі відповів:

— До протоколу... з онтим, з нижнього кінця?

— Силуют' м'я... — і в голосі Сефти застяряг увесь біль і жаль, та й докір добивався до нього.

Усміхнувся, смішино видалося йому, немов би смереку зігнув удвоє.

— Силуют' тя? Як бис іні хтіла, то бис інійшла.

Це вже піж у її серце.

— Увидиш... ци піду!

Відскочив від саней, бо тато йшов із газдами — свідками й молодим. Лука глянув на її рішучий чи твердий вираз, зніяковів і мовчав. Він був малошо старший від Сефти. На обличчі Сефти заграла глумлива усмішка:

“Цей не Щефан”.

А коли були у парохіяльній канцелярії і старенький панотець розложив книги, молодий і молода поклали на стіл по вінкові грибів. Понотець поправив окуляри в золотій оправі, що так і стреміли посередині носа, і лагодився писати.

На всі питання годилися відповіді, але коли впало питання:

— Чи ти маєш сильну і — тут голос піднісся, а слова з притиском видовжувалися — непримушенну волю вийти за оцього судженого?

Тато і сідки потакнули, молодий ніяково усміхнувся...

А Сефта?

Випрямилася на весь зрост, глянула на тата і молодого.

“Він кращій за Щефана...”

Та й немов завагалася. Ще раз глянула.

“Виплеканий багач” ...i

— Силуют' м'я...

— Як? як? — задржало перо, а окуляри опали на кінчик носа.

Добрі сині очі глянули зчудовоюю на молоду, на тата — старшого церковного брата, свідків, молодого. Їх шиї витягнулися... а тіні видовжилися аж до стелі і там угинулися, немов творили питайний знак?

Впало це так несподівано, що старі газди заніміли.

...Може причулося? — мигнуло всім. — Може забулася?

А старенький немов відгадав їх думки.

Іще раз:

— Чи маєш волю...

І рука прихилила вухо, щоб краще чути.

Тато скоро кивнув головою.

— Силуют' м'я.

Тепер не міг уже тато цього їй простити. Він стиснув п'ястук аж повибігали всі жили і поза плечі підніс його, глянувши грізно.

...Сором, такий сором...

Молодий спустив очі вдолину.

І глянули тепло сині очі на молоду.

— Ідіть здорові... — і книги ховалися в шафу.

— Прошу, отчен'юку... то молоде... вдома казала... — виправдувався старший брат.

Але добрі очі мали невблаганий вираз.

— Hi!

І знов білі коники заскрипіли по втертій дорозі, задрижав дзвінок і застукотіло серденько Сефти.

Вона знала, що кара її не мине, але...

"...Най буде, що хоче, вона таки за цього не піде..."

— Не піде! — дзенькинув голосно дзвінок і його голос покотився долі селом.

6.

Обережно горнула Сефта руками запашну траву з покосів у білу плахту. Любила цей вогкий дотик трави з росою і бавилася, мов дитина, щоб довше бути на загороді.

Вона вже жінка Щефана. Уперлася і ще бідніша стала, як була у себе вдома. Хоч брати ще не вернулися, не хотів тато Щефана до хати прийняти. Чекав спінів, а їй не міг забути сорому при протоколі.

І Сефта пішла тут, до хати Щефана, далеко на кінець села. Просто нії доріжка до рідної хати. Пиялася вгору попри старі смереки, смерековий плотник, кущики ялівцю, а далі ховалася, немов перетинала оту сторінку її життя від цієї.

А тут кілька хаток притулилося до ліса, кам'яної доріжки та плотника. З порослих мохом стріх снувався дим. Окутував їх білими, тендітними платинками, біг доріжкою попри ялівець та осідав разом із мрякою попад потічком, поміж зрубом та по долині.

Щирий, дзвінкий сміх дітей, що бавилися над

потічком, зливався з дзвінками товару, співом пастушків та котився вниз долі потічком.

Сефта нагадала свою красульку. Кинула їй запашну траву, притулила рожеві щічки до її волохатої мордочки — це ж красулька з її рідної хати — і побігла лагодити вечерю. По другім боці хати мешкала заміжня сестра Щефана — Гафія з татом. Вони у полі, газда Гафії у млині. Він мельник. У хаті тихо.

Сефта дивиться на доріжку, що криється за дві берізки і просто пnieться до двірця.

Вона знає, що то ще за скоро, але хотіла б, щоб Щефан уже надійшов.

Прикладає руку до очей і нікого не бачить, тільки дві старі смереки біля хати, шовкову травичку біля плотика та кущик синіх черевичків — а даліше збіжжя, знову смереки і небо.

Старі смереки щось шепочуть поміж собою. Десь далеко губиться шум потічка, а до її білого вишиваного рукава ласиться котик, що надійшов із поля. Та ще хвилиночку і на горбку затремтіли вітки берізок, хтось рукою погладив загін конюшини, розчесав вусики ячменю і забилося радісно серце Сефти: ішов Щефан.

Радісно заграв огник на печі і хата веселіша стала. Сефта погладила котика, поправила жовту хустину на голові і бігла до воріт, вириваючи по дорозі крапиву біля плота.

На подвір'я вбіг із поля пес та надійшли тато і Гафія. Стало гамірно на подвір'ю. Та байдуже було тепер Сефти все — вона чекала дрібки пестощів від Щефана. Любила вдивлятись, як роз'яснюються всі борозди його обличчя, любила глухати його споминів та надій на краще життя.

— Сефта, Сефта... — шепті поміж газдині, відданиці і подивугідний погляд на молодій красуні.

— Чим май краща...

Аж із хаток прийшла з газдою до церкви.

Багато людей на цвіттарі, попід дзвіницею, під смереками, мов бджілки вулий, облягли стареньку церковцю.

Барвисті хустки газдинь та відданиць грають кольорами на сонці.

У кожної молодої газдині й відданиці в руках листочки запашного карупіру та м'ятки.

Кілька дітей на хустках на землі.

Під дзвіницею перший наречений Лука вбиває очі в струнку постать Сефти.

"Ни у таких платинах ходила б, як би била моя..."

А люди збиваються всі в гурт ближче дверей церкви.

Там крізь кольорові шибки маленьких вікон продираються забарвлені промені сонця в церкву. Граються воскованим, різнобарвним квіттям на престолі, на свічках — заглядають у золочені "царські ворота", до старих образів та барвлять білий стихар старенького панотця.

А він сперся руками на проповідницю, поблукав зором по людях, по верхах гір та й знову по людях.

— Посумніли смереки, хилять свої вершки долу, бо нема кому колисанок співати. Мовкинуть стоки гір, бо не чути дитячих співанок ярами, та її облітають стиглі ягоди, бо нема кому збирати.

Похилилися голови у рябих хустках.

І випрямилася старенька постать та вдарила по похилих головах.

— Де ваші діти, молоді газдині? За ними сумують гори...

...Де наші діти?.. — розгублено дивляться очі в землю.

Два "старші брати" зі свічкою й тацюю поміж людей. Вони раз-у-раз кивають головами, а бабусі та сивоволосі газди за ними.

— Давніми роками ніч требував никто звідуватися — і старі очі біжать на Маківку.

На вітари, в руках людей скапують свічки і лишають сліди своїх сліз на білій скатерті та на старих дошках церкви.

А молоді газди між собою:

— Де їх дівати? У найми? Ни буде того!

І розходилися додому.

Сефта оглянулася по стоці, на Маківку...

"Ще так недавно згинуло багато їх там... — а тепер?"

Здригнулася.

"Чому воно так?"... — застрягло болюче питання.

Щефан зором за Сефтою:

"Вона не може бути така..."

А Сефта?

З роз'ясненими очима, з дитячим іще обличчям ступала на тернистий шлях мами, про який шепотіли старі смереки — готова на всі терпнія — вона — газдиня Щефана.

8.

Квітиста весна. Ясна зелень молодої трави і моху та сильний запах живиці заповнюють ущерть куток із рідною хатою Сефти.

Сефта пестить зором широке, зачесане подвір'я,

біля мостика стару яблінку, на загороді берізку, а дальше кілька верб понад потоком та старі смереки під збіччям.

На містку мама дивиться слідом. Сефта зі Щефаном вертається до своєї хати.

До мами ходила похвалитися, що відчула рухи маленької істотки біля серця.

Тато в хаті. Він збирається на вечірню. Хмурить сильно брови, бо щось тепле пхається до очей і тим п'ястуком, що погрожував Сефті при протоколі, втирає поспішно старі очі. Синів нема, у світі застрягли, а Сефта, яку так любить — далеко, і пусткою хата.

Та ніхто не вгадас його думок.

А Щефан наглить Сефту.

— Боржай... боржай...

Він має сьогодні нічну службу, а до хаток іще так далеко.

Та Сефта не може скоріше йти. Вона бачить смереки, які схилилися за сонцем, що купається в потоці. Бачить, як сонце блідне та примикає вій, немов засипляє. Вслухується в передвечірній гомін дзвонів, що все тихіше розпливається по долинах та ховається поміж хатами.

Вона пізнає той гомін, що мішається з шумом смерек.

...Тато дзвонить на вечірню... ніхто так не вміє гарно дзвонити, навіть паламар ні.

Сефта слухає.

— Башує тато... — шепоче до себе.

Її душа розколихується і щось жалісне давить серце. — "Чому? пощо?" — питає себе та відповіді не знаходить.

Вона й не хоче цього. Чогось само виповзло зі щілинки. І бачить: Щефан похмуріє, це вже пізно. Він не може спіznитися. Вона це знає.

З-поза загород заглядають дівчата і щораз більше вечоріє.

— Сама уже піду, Щефана, — просить Сефта, хоч жаль давить горло.

І Щефана вертається на двірець, до нічної служби. На скруті доріжки — Лука. Вона помічає його її усміхається. Чому? — сама не знає. Мов на глум, щоб заколупати за серце, влазить думка:

“...Лука не потребує спішитися...”

Боляча ріжниця між ним і Щефаном. У Щефана твердий обов'язок та її самота — у того газдівство, поле — те, що любить Сефта.

Та вмить отрясається.

...Як вона могла так думати? Чому не може зрозуміти Щефана якслід? Чому не опановує себе, але відбирає кожний шум смерек, кожний подув вітру й третміння берізки та розніжлює себе, розпещує мов дитину?..

І хилить голову сама перед собою та знову чус:

...У річці тоне останній тон дзвонів...

Бачить ліс, повний чічок. І вмить знов нагадує Щефана.

...Оглянувшись би ще хоч раз на доріжку, куди пішов Щефана.

Оглядається і її тінь разом із смереками, похиленими вниз, так змішалася, що її не розпізнати.

Лука пристав.

...Не видно... тільки тінь залишила тут, у цім кутку... усміхнулася... — І щось радісне, але й сумне в'їлося у його серце.

А Сефта вже входила на своє подвір'я. Гафія, у сорочці з новими уставками, бігла на вечірки. Її погляд сковзнувся по Сефті.

— Ни йдеш уже на вечірки?.. — немов питала, немов сама рішала.

— Ніт, — спокійно відповіла Сефта.

...Сказала б її, що там є Лука — пігнала б стрілою. Через Луку і Сефти не любить — та хай там, Сефта не ворог її.

І знов сумно було Сефти в неділю ввечір, коли всі люди гуторять між собою, входити у пусту хату. І сумно і не хотілось з ніким зустрічатися. Вона засунулася в куток, на лаву біля вікна, притулила голову до холодної шиби і дала волю думкам.

Сефта терпіла. По другій стороні хати тато Щефана. Він бачив, як вона прійшла.

...Має стати матір'ю... і він її ще більше за це любить. У Гафії дітей нема. — "Ни любий ми газда — то ѹ й дітній ни тра" — часто говорила Гафія. Немов докоряла татові, що віддав поневолі.

І старенький тихенько ввійшов у хату Сефти.

— Ни съвітиш, Сефтице? Бануеш? Ни бануй, рибойко... — просив і потішав, як міг, бо і Щефана дуже любив.

Сефта приязно усміхнулася. Вона любила цього доброго дідуся.

— Сідайте, тату, — попросила та стерла півкою лаву.

9.

— Йди... йди Щефане... я сама — просила Сефта і враз доглянула його затурбоване обличчя.

...Чого ж він турбується мню?..

У кутику серця щось трептіло "коби не мусів іти", але опановувала себе і сама пускалася назустріч незнаному, вся схильована.

Болі йшли одні за одними й терпіння зміняло обличчя Сефти.

Щефай бороняся:

...Іти? Лишилися.

Сефта зібрала всі зусилля та всміхнулася, прокриччи:

— Уже ся змиркат'... Іди — Я тя прошу...

І Щефан пішов. Застукав у хату тата.

— Сефта слаба.

І старенький прожогом за "бабою". А Сефта чогось боїться. Вечір надходить. Вона ще така молода... Не може бути все сильна і... втирас засоромлена сама перед собою слізози.

...Ще хто ввійде... побачить, що плакала, і що подумас? — "Не час ще мамою бути". А над двірцем заглядав місяць ізза лісу. Він немов глумився зі Щефана, а Щефан виконував обов'язок, мов не своїми руками.

Дома Сефта мучиться. Сефти розплітає повинтуха заплітки та коси, розкидає волосся по плечах "аби легойко" і Сефта бачить її затурбоване обличчя.

...А мами нема... Боже, де мама?.. — але Сефта вголос не дивується. Ні! Ще б сміялась з неї.

Он Гафія відхилила двері і втікла.

...Добре, що пішла... Сефта не хоче нікого... коби дитинку живу видати на світ, а потім нехай дістеться, що хоче. Про себе не турбується.

А мама Сефти неспокійна. Її серце чує, що з Сефтою щось недобре діється. Вона докоряє газді. Газді самому жаль, що віддав її з хати та годі йому вступати. І надійшла ніч, втулила хатку Сефти і видалося, що довга в безконечність. Слабе світло освічувало темряву в хаті, блимало по образах, по терплячім обличчі Сефти.

А над ранком, коли на змучене обличчя Сефти упав промінь сонця — скінчилося її терпіння, стало добре й забула все.

У хату вбіг Щефан із мамою. Обняв руками голову Сефти. Вона відкрила очі. Вони стали велики-радісні.

Щефанувесь тримтів, мав очі зогкі.

— Нібого...

І стало привітно-ясно у хаті. Мама вешталася біля печі. Усміхався старенький батько Щефана, бо побіч Сефти лежало мале дитятко, ошинене білою платинкою. Голубі очка дивилися вперше на світ, на маму.

І Сефта всміхалася щасливо.

— Щефане, я уже мама? — мов не вірила собі.

— Цить, зозулько... спи...

— А ти?..

...Він цілу ніч був у службі...

До хати ввійшла Гафія.

В очах її забліс огник не то зависті, не то злости, та Сефта тільки на мить це помітила, бо Гафія зараз утікла. Вона не могла дивитися на те тепло, яке роз'яснило цілу хатку Сефти. Їй чогось чужо стало в тій хаті.

10.

Сефта обняла колисочку двома білими руками. Мов птаха нахилилася над немовлятком. Співає колисаночку.

А поміж хатами ходить вечір. Сіє дрібним дощиком та й дзвонить об шибку віконця.

Дитятко засипляє і Сефта хилить голову нижче. Її душа разом із колисаночкою б'ється до віконця, до дверей і виривається у простір понад селом, на доріжку, куди має надійти Щефан. Вона чує кожний крок Щефана по кам'яністій доріжці. А понад селом тиша. Прислонені вікна

несміливим світлом. Щільно зачинені хатні двері. Хати залякано поховалися під стріхами. У селі мов заглушене життя.

І Сефті стає боляче.

— Богойку съватий! Ци ин блудом ходжу я?

Біля печі озивається цвіркун, раз, другий і третій.

Сефта надслухує: потічок притишено шумить, млинове коло сунеться чомусь поволі, шум води наводить сум. Не чути смерек. І Сефта знає: воин мов закам'янілі — сторожами понад селом, та тихо, безшлестно розсугають свої тіні.

І знов озивається цвіркун. Дитятко спить — і Сефта світить. На лаві кужіль. Біля мисника ходаки та чоботи до роботи Щефанові. А на дворі поміж тінями смерек іде Щефан. Він немов синть, немов іде вздовж чужого села. Ні одної пісні не чути ніде.

Його очі падуть іще глибше і журати мов тінь крок-у-крок за ним:

"Платню обривають, товаришів від роботи усувають. Начальник спроваджує своїх людей, хоч бачить, що праця отих не рівна праці його товаришів. Але він не скаже цього Сефті, ні... У неї дитя — не можна турбувати".

І входить у хату.

Радість роз'яснює обличчя Сефти. Під печею оживає цвіркун. Жмурить очка та муркоче пісеньку киця, а біля порога вдоволено б'є хвостом старий пес.

Щефан гріється та нахиляється над колисочкою. І тулить голову до нього Сефта і собі вдивлена в немовлятко. А за хвилину дивиться в очі Щефанові. Він мовчить і в цій мовчанці чус Сефта всю тишу, що залягає село. Бачить його журу.

— Щефанс! Що ти хибує?

— Нич... Сефтице, — а очі попад її голову у вікно.

"Нич" та й "нич"... Вона чекає цілий день аж він прийде, щоб наговоритися досхочу, а Щефан приходить до хати щораз більше мовчазний.

І бере Сефта за кужіль — це ж заробіток. І бере Щефана ходаки до рук — також заробіток. До віконця несміливо стукає вітер, у хаті фуркотить веретено, шепочуть у руках Щефана ходаки, цвірінькає цвіркун і спокійно, рівномірно віддає в колисочці дитинка.

Сефта вслухується у віддих дитинки, дивиться на Щефана і в її душі щось кричить, бунтується.

...Пошо він іще це робить? Чому не сяде побіч неї? Чому не скаже, що його болить?.. Чому така тиша на селі?

А Щефан крадькома глядить за Сефтою і здається йому, що ще один погляд і він кине роботу, піде та скаже все, що давить душу. І відганяє цю думку мов покусу.

...Не можна... вона кормить дитинку... пошо кормити журою? Та й Сефта ще майже дитина...

Не знає він, що Сефта терпить разом із ним — тимбільше, що не знає його журі.

— Щефанс!

— Чьо хоч'?

І знову тихо. Тільки цвіркун, веретено та молоточок біля чобіт говорять самі за себе.

А Сефта знову крадькома за Щефаном.

...Чому не скаже їй ніодного слова? Не гляне на неї? Чому? Часу не має? Журу мас?.. У колисочці ворухнулася дитинка. Сефта нахилилася над нею та й сама засипляє а за хвилиночку зривається.

...Блимає світло, Щефан похиливий над роботою.

І раз-у-раз зривається Сефта, і раз-у-раз засипляє скулено мов сирота.

Довго в ніч блимає світло і довго в ніч стукає Щефан, немов би хотів застукати всі думки, що пхаються та скачуть тінями по хаті. Його чоло іще більш морщиться, а скиби ще виразніші.

На дворі зривається вітер. Шумлять смереки. Каплі дощу вдаряють у хату. Холод добирається до Щефана. Він же ж сьогодні зовсім перемок. Утома викидає роботу з рук.

Стас над дитятиом.

— Син май...

І ворується думки про переїдені дороги, про лани широкі, про притишне життя села. Стас над Сефтою. Пестить її дитячі ще риси і тремтить, щоб не збудити.

...Заснула, тільки її не можна будити, ні, ні!

І гасне світло, а хатка втулюється в пітьму.

11.

Сефта йде стежечкою поміж цвітучу конюшину до двірця. У її руках кошики грибів на продаж.

Під горою двірець, хати залізничних урядовців, крамниці. Біля крамниць рух. Жінки з грибами та ягодами снуються поміж хатами і крамницями.

Із закруті надіздить залізниця і все ворується на двірці, а під горою в'їздить на рухомий міст машина.

І Сефта бачить зіпріле та обдимлене обличчя Щефана та кількох його товаришів. Щефан випростовується і помічає Сефту.

І вмить бачить її в запашній полонині, а перед нею широкі загони збіжжя. І туга за працею в полі в'їдається у його серце. Та це тільки хви-

липка. Він отрясається, як уже нераз давніше, і силою своєї волі наказує собі не піддаватися, а йти своїм наміченим шляхом: "Даірець у своїм селі — свої люди", хоч марний заробіток із цього.

Сефта водить очима по рейках, вишукує своїх людей і помічає все більше чужих.

— Щефана, де ділляся тутешні люди?

Вона наче вбиває в нього свої очі і вже знає його журу.

Щефан чує докірливе питання:

...Ти тут, а їх щораз менше?..

Це немов його власний докір застряг у її очах. Він здивагас раменами, біля нього самі чужі.

А Сефті відається, що до щодених турбот, якими обертала мов великим, млинським колесом, долучилася ще журна Щефана. І це колесо ще збільшилося, дорога стала ще тяжча. І жаль Щефана. І картає себе, що не може усунути цього враження тягару.

Та й нагадується, як сумно інераз стає, коли прийде Щефан до хати, бо життя чогось не таке, як повинно бути. Тоді Сефта рветься до праці, щоб заглушити все. І докоряс собі, що не може бути така сильна, як Щефан.

А ввечір, коли дитинка пішла спати і Щефан похилив голову над роботою, — Сефта нахилилася над ним.

І Щефан чує:

"Вона вже знає його журу: своїх людей відсушують від служби. І защо? За ніщо..."

Тиша залягла хату. Кожний куток причайвся. Щефан кинув роботу. Молоточок зі стукотом упав на землю і приляг біля мисника. Очі Щефана стали великі, усміх роз'яснив обличчя.

— Сефто! — і дужі рамена обняли газдиню-приятельку.

І того вечора розкривав Щефана Сефти свою душу, а вона вишивала сорочечку для маленького Васильця. Ясний бурачковий кслір шитки скоро бігав колісцятками по полотні та усміхався разом із Сефтою до Щефана і невиповненого ще взору.

На стіні моргав каганець, крізь віконце зорі, а в колисочці усміхався крізь сон маленький Васильцьо. Біля мисника дармував дозго молоточок і ясно, погідно ставало в душі Сефти: Щефан не скривав перед нею нічого.

А потім молоточок неначе пробудився і застукав скоро-скоро. Його тінь бігала по стіні, доскруги Сефти, перемагалася з бурачковою шиткою та й знову прилягала біля рук Щефана.

І довго віч тулилася тінь смереки до кущика синіх черевичків під вікном і довго віч купалася шовкова травичка в ясності, що падала з маленького віконця Сефтиної хати.

12.

Пізня осінь. З кущів уже розвіялися всі листочки, тільки денеде червоніють ягоди дикої рожі, орябини й калини.

Понад горами снується мряка і темплють смереки. Хати немов постаріліся і насунули ще більше стріхи на віконця.

Щефан поїхав за дровами до лісу. Маленький Васильцьо бавиться кицю на причіпку. Сефта пере, а мама, яка прийшла ще вчора подивитися на газдівство своєї доньки, чогось замислилася.

Вона дивиться на маленького Васильця, на Сефту, що ховає друге дитя під серцем, на маленькі, бідні достатки в старенькій хатині. І хоч

як її серце болить, вона заспокоює його. Вона горда за свою дитину. А як радо взяла б її до себе, але ні! Люди сказали б: "У лишанки пішла", покинула Щефана.

І знає одно мама:

...Сефта не сміс покинути цієї хати, бо стало б усе дотеперішнє життя яскраво перед очима і пізніше не було б добра. Сефта мусить вrostи сильно у своє, мусить звикнути до свого обійстя і тому не може покидати його.

Сефта глянула на маму. Мама мовчачки сидить. Щось давить Сефту за горло, слова тиснуться на уста, але вона мовчить.

"Пошо?"

І одним словом не виходить скарга з її уст, хоч неодно їй долягає. Вона свідома того, що її обов'язки збільшуються, що мусітиме сама працювати на себе, і дітей, коли Щефан дальнє залишиться на двірці. "На поді" є кросна, Сефта цієї осені скаже внести у хату, вміс ткати та й заробити, а пізніше буде ткати собі.

Васильцю заглядає до баби, тягне за фартух і заїдає булку і яйце, що принесла баба. Вилазить на коліна, щебече, хоч сам іще добре не вміє.

— Іду на ріку, мамо, — обзывається Сефта.

— Йди, дітинко, йди...

І пішла Сефта на річку біля млина і бачить, як сховзуються по ній погляди молодих газдинь. Та вона спішиться і крім "Слава Ісу" нічого не говорить.

Кладкою біжить до млина Гафія, там є кілька газдинь. У неї є час на сплітки. Щось шепочуть між собою та кожна зором за Сефтою.

— Іще єдну колиску требує Щефан у хижі класти — вказує Гафія на Сефту.

Газдині розсміялися весело, бо смішна видалася їм хата з двома колисками.

Сміється і Гафія, але її сміх вимушений, ненадійний. Та ці слова, ці сміхи не доходить до Сефти. Туркіт млина та шум води й удари працника заглушують усе.

З кута млина виглянув газда Гафій. Він не любив отих газдин, що все мали час довгими годинами вистоювати, ціле село обмовити і втягали Гафію між себе — та й сплюнув у їх бік з досадою. Гафію схвилювала свідомість, що і вона має стати матір'ю і мовчки слухала дальших спліток.

Та про це ще ніхто не знав. Вона не могла ніяк погодитися з тією думкою, хоч знала, що тільки дитинкою зможе прив'язати газду до хати. Не хотіла. Не любила його, не хотіла його дитинки. Забувалася зовсім, що ця дитинка її.

Газдині ще щось шепотіли, показували на хату під лісом, на кінці села та й порозходилися, вже не такі веселі, бо кожній щось тяжіло на душі.

А ввечір, коли мама Сефти лідійшла, коли Щефап пішов до служби і втомлена Сефга заснула з ручками маленького Васильця на своїй шні, — Гафія не могла і на хвилину заснути. Вона кидалася по постелі. Сідала, знову лягала. Тиснулися її думки росм у голову і вона боролася з собою.

...За ніщо в світі не стане матір'ю його дитини. Вона ненавидить його, хоч він добрий для неї. Вона ненавидить тепер і себе. Її гарне обличчя змінюється. Якби могла це все змінити?..

Дивиться на батька, здрігается. Дивиться на газду і знову буря в її душі.

...Ні! Таки не хоче! Мусить піти до цієї хати під лісом... Це ж нічого страшного... Чи одна там уже була...

І, не зважаючи на гріх, висувається уважно з хати, щоб нікого не збудити.

Вона не чує лиховісного шуму смерек, не слухає їх перестороги. Вона біжить що-дужче до хати під лісом. Вона боїться, щоб її хто не завернув. Їй лячно. Видастися їй, що хтось жене за нею. Серце гатить їй молотом і просить, але Гафія не чує... Щільно обтулює себе кожухом і мов злодій крадеться поміж смереками.

Не бачить, що смереки відвртаються від неї мов від чужої. Не чує їх шепоту:

— Ни наша дітина...

А над ранком, коли ще верхи дрімали, окутані мрякою, йшла вже Гафія у свою хату.

Та це вже не та Гафія. Буря, що шаліла в її душі, змінила обличчя.

...Не йти у хату! Hi! Тікати світами... Чому ходила там?.. Прости м'я, Боже...

І тулить гарячі скрапі до пнів. Смереки ледом стали.

“...Відцуралися?” — і серце одна рана... Вона не може йти...

І Гафія паде, ловить судорожно чатинове гілля. Нікого нема, ані одної газдині.

І знову підноситься. І тулиться знов до пнів і ранить обличчя чатинням.

Безмежна рана в серці доріжкою вздовж у хату. А ліс немов закам'янів. У хаті Сефта.

Вона дивиться на Гафію, чує вривані слова і знає вже все:

— Гафіє... — та й слова застягли у горлі.

Тремтять руки, тримтить серце.

...Як вона могла таке зробити?!

Піднеслась біла сорочка на раменах старенького тата.

— Нигда того у тій хижі ни било...

А пасма білого мов молоко волосся зісуваноються на обличчя та заслоняють очі.

У дверях газда Гафії. Вдарив головою до одвірків, глянув у хату, зімняв крисаню в руках і ні одного слова, тільки голову в землю та вийшов.

Гафія горить, у неї гарячка, та бачить усіх. Очі неспокійно бігають по хаті, по стінах, по образах і над столом зупиняються.

— Мамко... рятуй м'я...

І дивиться Сефта за її поглядом, хилить голову та, скільки сил в неї — над Гафією чувас.

13.

Жнива. Сефта йде зі Щефаном жати малий загін пшениці. Вона не йде, а летить у поле.

Пільні коники переганяють їх:

"Жни..., жни..." — і ховаються поміж траву, збіжжя.

Стигле збіжжя хвилює — усміхаються до сонця волошки. Ліниво шумлять смереки. У пилиоці, на доріжці багато слідів босих ніг і Сефта зі Щефаном іде поміж ними. Вони майже мовчать, заслухані у шепіт трав, колосся.

А під лісом звичні руки стають до праці. Серпи вилискуються на сонці і Сефта зі Щефаном підносять угору повні стебла, радіють їх гягарем та в'яжуть скоро снопи. В долинці хвилює плесо срібного потічка.

І добре Сефті тут, далеко від села. Вона віддає повними грудьми та й не бачить, що доріжкою йде її тато.

Він пізнав свої діти і затремтіли його вуси. Руки бігають, а палиця застукотіла живо по доріжці.

...Як вони жпуть... їм у руки поле, ходили б, мов коло дитини...

І нагадує впертість Сефти.

— Няй бідус... — і сковався за смереку, щоб краще бачити.

— Моя дітина — але не зближався, скрутив у бік до їх хати.

...Він на подвір'я не піде — ні! Він тільки подивиться здалеку, щоб його ніхто не бачив — може внуків побачить. І бачить: до сонця гріється Гафія, а під смерекою тато Щефана бавить Васильця. Марійка спить у плахті. На стежці старий пес.

І затремтіли йому знову вуси і паличка застукають.

...Сефта, зовсім Сефта... — і руки вириваються, щоб обняти внука, ноги вгинаються, щоб бігти.

Але не пішов до хати, тільки палицю підніс, щоб погрозити другому дідові і пішов своєю дорогою.

Вертається, як смеркало, і знов туди, хоч не подорозі. У тайстрі дві булки для дітей. Крізь щілину в плоті дивився за ними. Навіть кликав Васильця, що бавився коло комори, але мало знав того діда, то налякався й утік. Біля комори булки поставив.

Із поля йшов Щефан. Він мав іще вкосити трави. Сефта побігла подивитися на загін пшениці Гафії — чи час уже жати. І коли Щефан зник за смереками, мов з-під землі виріс Лука. На рамені коса, сніп вівса, розстібнута сорочка, обгоріле обличчя.

Сефта стрепенулася.

— Напудив?

Усміхнулася.

— Єдна нам дорога, Сефтице.

— Ой, ніт! Мині туда — тобі зновість онтуда...

Він вбив очі шуліки в гарне обличчя Сефти. Її краса щойно тепер розцвіталася.

— Поведу тя.

...Чому змовчала? Чому? Чому йде з ним?

Під нею горить земля, вона чує, як порох пече її ноги. І хоч не хоче — чус, що Лука в цій хвилинці має в собі щось із цих піль. Немов вріс у цей ясний вечір, а в його очах бачить тугу, яку вона чус в своїй душі, хоч нераз і не знає за чим. Він, осмілений її мовчанкою, наводить ясно перед очі її молодість, її красу, чар життя, якого вона не має.

На доріжці нікого не видно, лише гарячі камінчики під ногами. Лука прагне її уст.

— Лиш' раз, Сефтице...

І заки Сефта відповідає, пориває її сильно в обійми. Вона виривається, її очі два вістря ножів.

— Нигіднику!

— Ни хоч'?

— Ніт!

— Та й обис знала...

І Стефа чує:

"Ані один товариш Щефана не мас вже служби й Щефана чекає те саме. Він їй то каже — Лука. А вона буде гірко бідувати... якби була інакша, то ще все можна б направити... а так... як хоче".

Її очі розширяються. Вона бачить глумливу усмішку Луки.

— Луко! Ци є в тебе гоньир?

Лука смеється. Крисаня на бік голови.

— Нима... лиш' ти...

Та Сефта не слухає. Вона біжить у хату, а ноги мов підкошені.

— Сефто!

І Лука рे�гоче. Його сміх страшний. У тім сміху пависла помста. На загороді косить Щефан.

...Він знає все. Всі товариши прийшли сьогодні вже без служби. Тепер черга на нього...

І замислився. А Сефта знає: або візьме свою честь під ноги, або в хату заглянуть іще більші недостатки.

...Вона чести під ноги не візьме. Вона мама.

І вбивас свої роз'яснені, майже дитячі очі в образ на стіні, над столом.

— Матінко моя... — і нічого більше.

Сефта молиться своїми словами, своєю душою.

14.

Мов птаха б'ється Сефта до вікна.

...Туча надходить, а Щефана ще нема.

Вона неспокійна. А Щефан у ярі, під збіччям. Він розглядається і не може зрозуміти, чого він тут.

Доріжкою мигнув Лука.

— Луко!

— Ни чуює?.. — дивується Щефан. — Він тікає? Чому?..

І збирає всі зусилля, щоби встати. Над хatkами клекотить буря.

— Ци дійду ід хаті?..

Чіпається смерекового плотика і суне ногами. Кожний крок — безмежні муки.

Він поволі нагадує все:

...Товариши прийшли всі до служби, хоч начальник відправив (не було вини за ними) і... чужі робітники помстили, мало хто пішов сам но дому. Він якось ішов і... за хатами, біля цієї яруги на-

пало на нього кількох, а дальше... не тямить нічого...

Смереки втулюють вершки у віті і кидають великими каплями дощу.

— Ци дійду?.. та й стас біля кожної смереки.

А біля хати Лука. Він крадеться до Гафії, щоб сказати все і поглумитися іще над долею Сефти.

І чус Гафія:

— У дебри Щефан...

— Ни дури...

— Ни дуру.

І не помічав Гафія, що в Луки вдоволення, не дивується, звідки він це знає. Вона бачить Луку побіч себе, нагадується давніс і вона забуває все. Вона не добавчує глумливої його посмішки, коли дивиться у вікна Сефти.

Та ще хвилиночка — Гафія отрясається та біжить у хату Сефти. Потішас її, а сама тримтить.

— Щефан йде... он близь'... виділа...

...Пошо потішає — дивується Сефта. І надслухує. Хтось потряс сильно смереками. Вони відриваються від землі... Відвретаються від доріжки, куди мас надійти Щефан.

...Чому? — дивується Сефта.

І нахиляються смереки над хатиною Сефти. На постелі сплять тихо діти.

Лука не зачинив сінешних дверей і вітер злетів у сіни, а за ним увійшов у хату Щефан. Руками придержується дверей, набрякле обличчя...

— Щефане... — і Сефта знає все: Лука...

У хату тато. І кам'яніють у них обличчя і хиляться голови.

Терпіння входить у хату і в'їдається боляче в душі та й засихають слізози. На дворі шаліс

бури. Дощ міє сліди недобрих людей і плачуть стріхи біля кожної хати.

А раненько старенький панотець і тато Сефти у хату.

— Сину май...

І затремтіли губи, поморщилися іще більше старечі обличчя, розплилося тепло по них... і легше стало.

На доріжці, коли йшли вже додому, панотець до тата Сефти:

— Біда тепер у хаті Щефана...

Та й задумалися старушки обидва.

15.

Початок зими. Під двома вікнами від дороги натягні сі кросна, а за ними в кутку, біля мисиника, шматяні ляльки маленької Марійки. Дерев'яний коник та сопілочка Васильця на припічку, а під припічком співає пісеньку цвіркун. Діти поспінували і тихо в хаті.

Щефан пішов до тата Сефти та її іще не вернувся. Сефта змарніла і недостатки заглядають із кожного кутка.

На припічку присіла побіч Сефти її старша сестра Палага. Вона на хвилинку замовкла, але її слова вбилися в кожну щілинку старенької хати і заглядають просто в душу Сефти, мов іскри рипікають рани.

У руках Сефти фуркотить веретено.

“Палага чула від мами, що Сефта знов мусить лагодити колисочку і... прийшла як старша її сестра... пошо жебраків виховувати?”

Сефта дивиться на кросна, то знов на Палату і тягне нитку з кужіля довгу-довгу.

...Сефтице... зак' діти съист, зак' иима Щефана. Гафія посидит у хижі...

І чус Сефта: Палазі жаль її молодих літ, краси.

І ще живіше фуркотить веретено в руках Сефти. І знов чус Сефта: підуть до іншої хати, не там, де ходила Гафія... Та й перестас Сефта прясти. Веретено так і застигає в руці. Вона немов залякана, немов не розуміє Палаги. Блудить зором по хаті, по забавках дітей — її очі великі, тремтять руки, тремтять уста.

— Ну, боржай — Сефтице — уже просить Палага.

І знов розбурхус думки Сефти, її жалі та терпіння.

— Нихто ии буде знати... подвигалася та й...

— Нихто... ии буде... знати... — мов сонна шепоче Сефта.

Палага здіймає кожух з-над постелі та пхає в руки Сефти і за руку Сефту та й до дверей. Сефта оглядається на діти, водить зором по хаті, по смерекових стінах, зчорнілих від старости та диму, по стелі і... біля порога ноги вростають у землю.

І чус Сефта, що щораз більше вростають її ноги, вона не може їх рушати, не може йти. Стеляє ще чорніша. Сефта чіпається одвірків.

...Вона мала б це зробити?... Вбиває очі в Палагу і Палазі холод поза плечі.

"Ні! Ніколи!"

— Мамойко! — крізь сон Марійка.

— Ни йдеш? — недобрий огнік в очах Палаги.

— Ни йду!

— То тирпи, коль єс така!.. — та й відтручує від себе Сефту.

Сефта спотикнулася і паде лицем до вижолобленого, старого порога.

Зашуміли старі смереки — вітер холодний влєтів у хату, а за ним старий пес і полизав лицє Сефти. В стала. Глянула у відчинені двері. Палаги вже не було. Протерла очі руками і чіпала ся кросені та йшла до дітей мов іс своїми ногами. Нахилилася над ними та й знову над кроснами.

До очей почали тиснутися всі злідні, всі терпіння. Затремтіли губи, затремтіли руки і... нахилилася над кроснами. Застукотіло човенце скоро-скоро, бо... Сефту немов хтось сіпав за рамена чи хотіла, чи не хотіла...

І бігало човенце від руки до руки, ткало полотно на сорочки дітям із льону і терпінь Сефти. Діти спокійно спали, засипляв і наново будився цвіркун та її тихо, мов із полегшею, шуміли смереки.

Сефта вслухувалася в їх шум, у свої думки, у стукіт човенця аж... змучена склонилася над кроснами і.. вснула.

І чує Сефта в сні: хтось стукає у вікно. У вікнах день.

— Сефто... Сефто...

І Сефта зривається і біжить перед хату. Здовж дороги, біля кожної хати ворота настіж, а у воротах люди.

Біля воріт Щефан. Нема скиб на чолі. Усміхнений дідо. Дорогою легіні:

"А ми туую червону калину..."

— Куди вони?! — кричить Сефта.

"Над Дніпром воля" — шумлять радісно смереки.

І Сефта біжить і двох синів, сам цвіт, перед ворота. Та її закурився за ними порох. А Сефта знов у хаті.

І знову стукіт у вікно.

— Сефто.

Сефта зривається. Розглядається по хаті.

— Сон... — шепочуть уста.

І в хату Щефан, та це тінь давного Щефана.

Сідас біля кросен, побіч Сефти і Сефта слухас:

“Тато Сефти дав два загони поля Щефанові.

Брати Сефти в Америці — вони там багаті. Написали дати на якийсь час Щефанові. Не будуть уже бідувати..”

Усміхається Щефан і всміхається Сефта, дивиться на діти і з подвійною силою нахиляється над кроснами.

16.

Сонце хилиться до шпилів Бескиду. Золотить крайчики смерекових віток, плесо потічка й доріжку в полонину.

Цією золотою доріжкою біжить гомін дзвонів.

Паламар у полонині і тато Сефти на дзвіниці: завтра неділя. Йому чогось радісно на душі. Ціле село ясніс в долинці від сонця, що добігас в полонину, немов усміхається до старенького. Чи ж може не бачити цього? Hi!

І ясніє старече обличчя і щось радісного тримтить у кожному тоні, вилітас маленькими віконцями з дзвіниці та розбігається ген-ген понад селом, понад Бескидом у полонину.

Дзвонять навипередки сині дзвіночки та зелений овес по межах і збіччях, розколихуються золочені вітки смерекові.

Сефта в полі — вона чує: тато дзвонить... Вона бачить: хилять свої стебла жита та пшениці на її загонах. Старенький усю душу в гомін дзвонів переливає.

Старші діти і Гафія під лісом. У них коробки ягід та гриби.

— Йдеме? — питає дітей Гафія. Вона не любить ліса. Кожна вітка "мамо" шепоче і рана в душі відновляється.

Та не хочеться дітям іти. Гафія поправляє на голові червону платину і цільно під бородою підв'язус.

...Коби вже в хату... Там Михайлик Сефти... попестить, заспіває і радніше на душі стане...

Із полонин, золотою доріжкою, летять у село бджілки. На їх крильцятках паході полонини, на лапках мед. Линуть у пасіку старенького панотця. Замотуються в біле мов молоко волосся, старечі брови, лазять по обличчі, по руках і руки пахнуть медом.

Старенький усміхається на лавочці побіч уликів.

Старший брат дзвонить... І нагадує Сефту, ІЩефана.

...Ніхто не знає, що це він віднайшов братів Сефти і подбав за поле для ІЩефана... За пасікою розколихує своїм віттям команіця, ромени, вогники, пільний горошок — дзвонять прутики берізки. А старший брат дзвонить.

У полі розколихується душа Сефти. Вона ловить казочки для сина Михайлика про ліс... про поле... і хоч серце рветься до дитини — вона не може відірвати очей від передвечірньої картини.

Сонце пливе все далі в полонину і тіні смерек на той бік Бескиду подаються, як колись... Як колись дзвонять шишки та прутики берізки...

— Чому? — дивується Сефта і дивиться на ІЩефана. У нього срібне волосся на скранях і зір у полонині.

І не знає Сефта, що у ІЩефана б'ється думка спомином про дні молодості, коли там... за полониною творилися сторінки нового життя... — та

й замотується між срібне волосся на скраюх.

...І знову та сама картина як колись... Чому?..
пошо? — хилиться вкрите скибами чоло.

Щефан вслухується у відрух вечора і його постать мов викута в білій, вишитій сорочці — крок за кроком поволі збіччям у село. І вслухується Сефта, вона й не бачить на руках мозолів. Вона йде у хату: там іще стілець праці...

А сонце грається на барвистій платині та вишневих уставках білої сорочки.

На подвір'ю, під старою смерекою бавить Михайлика дідо. Тремкі руки вигладжують коника з лозини.

— Діду узе?

— Уже кониць — та поправляє з зелених листочків хвостики.

Ще мент і стас гаміро на подвір'ю.

Сефта пориває синя в обійми. Не чує гамору. Вона й не бачить, як оглядається сонце у вікно старенької хатини, як ховається між сині черевички, шовкову травичку та карупір і барвінок.

Вона ловить його в усмішці своєї дитини та творить у душі золоту картинку майбутнього життя.

ФІНЕТТА

1.

Газдиня Олена тулилась плечима до смерекового плотника своєї загороди.

У безділлі заложила руки і пестила зором чисте подвір'я, доріжку, що рискою перебігала спадисту збіч і ховалась у темному хамнику.

Приорана рілля лестіла до сонця. Мінілася яснозеленими стебнівками озимини понад прозорим потоком. Біля воріт, біля кузні, дерева і кущі вкрилися першими бруньками.

Іще раз подивилася на зачинені двері кузні. Нагадала газду Михайла і оглянулася на дорозу долі селом.

...Вечірня вже певно скінчилася. Не видно ще мами...

Не любила, як газда задержувався дорогою, приставав із людьми.

Потік змивав рвучкими хвилями каміння, листя лоташу, вишневі прутики лозини.

Олені під серцем ворушилася дитинка і Олена спрагнена була тепла. Старші діти малими вмиралі, а опісля не було Михайла дома.

З хати вибігла Фінка, наймолодша сестра Михайла. Вона любила ласитися біля Михайла, а той слабий для неї, на все уступчивий, не такий як

для Олени. Уважає Олену спілою вже жінкою і думає, що пестощів її не потрібно.

Фінка перебігла по призьбі до комори, на край хати.

Олена повела очима за нею і дивно всміхнулась.

...Михайло Фінку і погладить і поцілус... Може тому, що дітей у мене немає? Але то вже от-от відданиця — не дитина. Її дитина, заки ще побачила світ, п'є журу, а то недобре...

Тісно затулила губи, наче б не находила жадного оправдання ані для Михайла, ані для Фінки.

А Фінка перекидала по всіх кутах комори за дзеркальцем у бурячковому обрамуванні. Нервозно творила безлад у взірцевому порядку.

...Це певно шутки Олени! Та мусить найти! На вулицю йде.

Перекинула плаття на жерді. Погладила нову зелену як молода трава, кайсту мальованку, неприкінчену, в яркі взори, камазолю, сорочку з новими вставками і всміхнулася.

...Як пава вбереться на Великдень... наче б шиурочками поприв'язус всіх до себе... Ох, вона це знає! Нераз виділа, як і газди водили очима за нею, а легіні то вже її не казати... Кого схоче, той буде її...

За дверима найшла дзеркальце. Перебралась. Поправила кілька разків дрібненькою синього намиста та вибігла і не глянувші на Олену.

Ховалася, то виринала поміж кущами лозини попри потік, аж скрилася за горбом.

Відданиці й легіні верталися з вечірні, але не задержувалися при жадних воротах, гуртом. Не було й Петра між ними.

— Гей, Фінко, дес була? Вже й съвічки погашені! — вигукнув хтось з гурту.

— Ци ни їмив тя дахто дорогою? — допитував Іван.

— А може й най?! — сміялася Фінка.
Сміялися другі відданици.

Дві постаті поліцистів мигнули дозі селом і гурт молодих подивився їм у слід.

У кожного завмерло якесь слово на вустах, застигла безжурна усмішка. Наче б забрав хтось життя з отого гурту.

— Чому у неділійку съвату по селі?
Ніхто не міг наїти відповіди.

Далеко, біля кошар, блеяли вівці. Де-не-де обізвався зяблик, або заскреготіла сорока біля воріт, прошумів крилами яструб.

Фінка верталася домів невдоволена сьогоднішнім днем. Легіні замало звернули уваги на неї. Ніодин не товаришив їй. Щось сильнішого втиснулось у їхнє життя. Це дразнило її, бо мусіла уступити місце тому незнаному відрухові.

Шуміла вода, спадаючи долі греблею.

— Фінко!

У Фінки стукнуло серце. Впізнала голос Петра.
...Чому не було його сьогодні в гурті?

Але пристала. Оцей голос приковував її.

— Чо хоч'?

Вони йдуть попри потік, попри лози. Дорогою нікого немає.

Дим із хат замотується поміж кущі, мішається із мрякою берегом потоку, стелиться лукою.

Петро обіймає Фінку за стан і говорить... говорити.

І оце все, що він говорить, вливається гірською струєю в її молоду, розпещену, душу.

— Фінетто, ти моя... дзвенять його пестливі слова.

Шумить ліс, шумить потік...

Фінка насолоджується словами Петра, але недалеко свого обійття виривається і біжить домів.

...Фінетто, ти моя... прочуваються безнастанино пестливі слова.

Вона, хоч любить піддаватися пестощам Петра, належати лише до Петра не хоче. Її манить держати всіх біля себе.

Дома всміхається Михайлло і прямує до неї, але вся ловить дивний погляд Олени і втікає до комори перебратися.

2.

...Фінку хотів погладити, а її? Йому її не в голові! Це не для неї, це для дитини, яку носить під серцем.

І Олена не може вспнути.

Прегарна місячна піч. Фінки немас дома, як і щодня довго вніч. Мама спить на печі.

А Фінка засиділася дозго у вуйнишої Анни, докінчуєчи враз з нею вишиття на Великдень. Коли вийшла і подивилася на просмік у долі села, нагадала, що у тій порі можна стрінути неодного молодого газду або легіння, які вертаються від роботи зі станції або з містечка.

Мигнуло в думках декілька постатей із села, а на кінці постать Петра. Петро довго не цікавив її, про нього була певна.

Бажала нових вражень, нестримних переживань.

...А якби так спробувати сили своїх очей? Сили свого усміху?

На обличці заблукав усміх.

...Когось іншого за Петра.

Просміком прошумів паротяг, вужем пересуну-

лися вагони по залізному мості, а дальше гострий гудок льокомотиви і тихо.

Де-не-де блимали ще світла.

Місяць пересувався поміж хмаринками. Краєм межі розколихалися леготом смереки. Від гілок падали тіні на обличчя Фінки і гралися дивним, неспійманим, усміхом. Сталевої барви очі вдивилися на закрут дороги. Глухі кроки вбивалися поспіхом утишу і з-за вугла висунулася постать Івана.

Тихий сміх, який душила в собі, видобувався ледве чутним шипінням крізь затулені уста. Він втискався у леготом розколиханий шум смерек, у плоскіт хвилі потоку, як втискається шипіння поганки, коли бажає пустити отруту кожному хто на дорозі.

За Іваном висунувся ненадійно Петро і Фінка скочила вбік.

Михайло неспокійний, чому Фінки так довго немає дома, вийшов з хати.

Олена кинулася на постелі.

...Михайло вийшов? Може?... Може?

І сама цеї думки налякалася, а заразом оправдувала себе.

...Коли він вернувся, застав її, Фінку, великою вже, найшов наче б чужу.

І біль від цих думок не давав Олені просто дихати.

Михайло, заслуханий утишу, постояв на воротах, а потім попрямував стежечкою до кузні.

Попри думку про Фінку мигнула думка про легінів із села, які перед віходом на той бік Беськиду були в нього. Горіли очі захопленням, надія поїла радістю молоді душі.

...А тепер іграшкою стало Закарпаття і пішло на Голгофту.

Подивився у далечінь.

...Де вони тепер, легіні мої найкращі?

За дорогою мигнула постать Фінки. Чи верталася щойно тепер? Чи тут стояла? Не знав. Дивився хвилинику в її напрямі. Хвилювала його все її вдача. Знав, що вміє поривати за собою легінів і газдів. Дрижав, як дріжить батько за долю дитини.

— Фінко! — кликнув. — Йди д' хаті!

— Йду, Михайлику! — всміхнулася свободіно, бо Олени тут не було.

У хату вбігла навшпиньки, щоб не розбудити мами або Олени, і перейшла на лаву під вікном, де все спала.

За нею ввійшов Михайло.

Олена не спала. Щільно закрила очі. Серце товкло молотом.

...Сказати йому? Hi! Hi! Ніколи! А чи зможе вдушити тую думку-гадюку, яка обмотус її цілу?

Затулила щільно й уста, наче боялася, щоб не вилетіло якенебудь слово проти її волі.

У хаті було ясно від місячних променів наче б у день.

На закруті, об беріг потоку, била ритмічно хвиля.

На поді перебігла кицька, злопотів крилами та запіяв півень. Над столом, поміж іконами цокнув вказівкою годинник і вибив уже ранішню годину.

Михайло подивився на годинник, на Олену — і завважив, що дріжать її уста й повіки, хоч очі закріті.

...Чи ж би не спала? Чи снить щось неспокійного?

Нагадав, що має стати матір'ю й усміхнувся.

...Коби вже прийшло на світ... Він дуже діти любить.

А Фінка не могла всиuti.

...Вона може мати кожного, але все там, де найменше сподівається, вилазить Петро.

Та й котяться збочами, переливаються зі шумом смерек, журчанням потоку пестливі слова Петра: "Фінетто, ти моя..."

І Фінка здригається, як кожного разу по зустрічі з ним.

3.

Шутна неділя. Багато людей у церкві і на кам'яних сходах біля настіж відчинених дверей.

Богослужба добігас кінця і по скінченні відправи всі люди на площе, попід дзвіницю.

М'яка, де-неде вбита ногами брунатна площа на цвіттарі, довкруги церкви, і ясне сонце — усміх понад селом.

Яркі кольори хустин-мальованок у відданиць, білі вишивані сорочки і кольорові фартухи міняться різними барвами. У кожної свячена шутка і роз'ясне обличчя. Сьогодні всі відданици до Св. Сповіди і Св. Причастя. Такий звичай у селі.

А тепер радість перед святами, розповіді, запити і всі до Фінки.

— Найфайшіше буде вбрана Фінка. Ци ни з Мукачева ти дахто нитки приніс?

— А хто вам того вигадав?

— О, ми знаєме! — продовжують відданиці.

Але Фінка залишас їх. Вона виховзується одинцем поперек збочі, загороди, поміж кущі калини, аби скоріше на дорогу в село.

Побіч Фінки перелітає перший метелик, бренить мушка, але вона не сприймає радості весни.

У неї тінь із обличчі, якої немає сьогодні у жадної з відданиць. Вона не хоче зустрічатися з Петром, хоч знає, що буде здоганяти її.

Ще кілька кроків яснозеленою млакою. Ще кілька камінців і попри берези, попри тополю по стрімкій збочі на доріжку, хребтом гори понад хати.

Вона приспішує ходи, бо її тіло наче б хотіть невидимий ухопив у дужі долоні і давить до болю, не дозволяє їй оглянувшись поза себе, у напрямі церкви.

І вбиваються все більше невидимі кігті в тіло, в душу, і пече нерозгаданий біль.

Це мішається разом з докором.

“Чому зробила так?”

Фінка найкраща відданиця в селі, яка все йшла у такт музики лісу, піль — не може йти, не може дотикатися ногами землі.

Вона задихується, неспокійно дивиться на ліс. І знову докір.

“Чому зробила так, Фінко?”

...Бо він казав, що її любить... Реготався, коли висувала побоювання про гріх... а тепер, коли промовчала зі встиду у сповіді оце і запричащалася, болюча свідомість великого зла-гріха і сильні кігті в тілі.

Біля ріки старий млин, гребля з рвучкою, пінистою водою, а її видається хтось могутнім голосом кличе її. А далішее, хоч прозоро-зелене плесо — її прочувається поганий регіт долі потоком — у ярі.

Вона пристає.

У лісі кує зозуля. Б'є сталевим молоточком у пні смерек, біля ніг підсніжки, синя пшеничка, а Фінка не може просто й дихати від неспокою в душі.

Хтось порухав смереками. Старі шишкі глухими ударами попадали на поляну.

І Фінці лячно, щоб не вийшов хтонебудь з-поміж смерек, і знову приспішус ходи.

Біля джерельця, у зрубі чічки лоташу п'ють воду холодну.

Звогчус руки, скроні. А в душі цей самий біль.

Поміж хати, межею збочі жене Петро. Насолоджується зустріччю на самоті.

— Гей, гей!.. Фінетто ти моя, нин тікай!..

Йому вказала Фінку Олена, яка йде з Михайллом і людьми дорогою поміж хатами. Олена рада Петрові. Чей вожениться і Фінка вступиться з обійстя.

Фінка, хоч пізнає голос Петра, не оглядається.
...Усе через нього!

У руках свячена шутка і тінь в обличчі.

На призьбі мама. Старечі очі допитливо блукають по обличчі Фінки.

— Що ти хибує, дітино моя?

— Чьо хочете вид мене?! — Фінка первово пручається.

Межею згори, попри кузню Петро. Він і не оглядається в напрямі хати Фінки.

...Сама прийдеш!..

Вмішується між людей, які прямують горі селом та чергою розходяться по своїх обійстях.

З-за закруту Михайло й Олена зі свяченою шуткою.

У лісі кує зозуля. По збочах блеють вівці. Відгомоном об збочі, об відкриті двері хат монотонні звуки "дримби" з уст підпасича.

Розпливаються по хвилях потоку, прилягають до межі і замотуються поміж гілками смерек у хамнику.

Голубим квітом устелившся барвінок у загороді біля хати. Ось так: клаптик неба приляг до землі.

А Фінка обчищус кущі черевичків, головатиня полонинського, шовкові травички, обкопує грядки.

Несподівано розглядається. Не може знесті стого стану душі, який тепер у неї.

Слідкує за сонцем, чи далеко ще йому в полонину, а тоді... тоді?

Це страсний четвер. Передумує все наново і рішас:

По відправі піде до захристії і розкаже усе, як було, старецькому панотцеві. Нахиляється дальше до своєї праці і не завважус Петра, який закрається чогось оподалік кузні Михайла. Не бачить двох людей із церковної прислуги, які з кошами яєць на галунки панотцеві, переходять з подвір'я на подвір'я, дорогою селом.

У кузні біля Михайла легіні.

— Вшивто пропало! Ци вернутся тамті, з-за Бескиду?

— Кривда людьом, а хто кривдою починат, ни ме довго панувати. Гадаю, спокою ни буде — відповідає спокійно Михайло.

Дорогою попри потік гомін дзвонів.

"Бавм... бавм..."

— Чъас до цир'ївни.

— Йдеме вшивтки.

Михайло наоспіх спрятус в кузні й зачиняє двері.

Сонце усе ближче полонини.

А в хаті, у печі паска, як решето велика. Олена вештається по хаті. Неспокійна, чи часом не потріскала. Негодна тими часами добре вимісити, а Фінки не хотіла кликати, мама не годна вже.

...Коби хоч тепер Фінка не вийшла в хату...
І зачиняє сінешні двері.

А мама слідкує за Фінкою в городці. Вона бачить — з дитиною щось недоброго дістеться. Не дуже вона рада тому Петрові. Фінка не та, що була перше. Бог його знає, який він?! Батько зайшлій. Олені не можна нічого сказати, Олена рада йому... Позбутися Фінки хоче.

Олена слідкує за паскою, яку по спеченні, згідно зі звичасм, треба котити від столу. Паска у своєму бігу задержується ані біля порогу, ані біля припічка — от так по-середині.

...Що то буде того року? — дивується, але зараз же заспокоюється.

...Добре, що не під поріг — жити буде, а що не під припічок — то чи ж не с газдинею як годиться. Фінка... мама...

Сонце усе нижче поза верхи лісисті.

Фінка доріжкою в церкву. І ще раз спокійно передумує все і ненадійно піdlазить думка.

...Панотець усе любив звертатися до неї, щоб дівчат згуртувала і гарно прибрала церкву, любив Михайла.

...Сьогодні ніхто не сподівається. Як скажеш?
Чи ж не встид?

І неначе тягне її якась невидима, велика сила над беріг потоку.

Виски Фінки вкриваються каплями холодного поту.

Перестає просто й дихати, ловиться сильно руками смерекової поперечки попри дорогу.

Хвиля збивається піною і розприскується долі потоком — розгублюється у плавбі в безвісті.

...Люди будуть зглядатися.

І знов чийсь сильні руки тягнуть великою силою над беріг.

Фінці тиснуться слези до очей і великий переляк охоплює її цілу.

Важкою рукою підносить свої пальці до чола і кладе хрест, наче великими цвяхами вбиває у чоло... груди... рамена...

— Сили... Богойку съватий...

На горбі церква ясно освічена. Так і горить у барвистих вінках ярке світло.

Фінка відривається і, важко дихаючи, простує в церкву.

Загородами з хат люди і з пільгою відітнула Фінка, вмішується між людей і йде з ними.

Люди за любки в церкву. З насолодою вислухують кожне євангеліє та щиро б'ють поклони.

Попід дзвіницю, на лавці, ліхтарні, палиці та клебані.

Багато дітей, які щохвилини, по кожнім євангелію вибігають з церкви.

Сьогодні звичай викрадати палиці і неодна відданиця злакомиться на чужий костир, щоб літом мати щастя у гляданні грибів.

Неодна газдиня, яка вбрала навиворіть вишиваний фартух, щоб відвернути врохи від себе, криється по кутах, бо заглянє хто — то все таки сміяється буде.

А Фінка вдивляється в постать старенького папотця, у його добрі, голубі очі, у його лагідні риси обличчя.

Не може дочекатися кінця відправи.

...Як люди будуть виходити, вона таки всунеться до захристії.

Крадеться цвінтарем попід дерев'яну стіну, по-при лавку.

Вона чує: дзвонять ключі в руках паламаря і його кроки вздовж церкви до дверей, а тут усе хтось на дорозі...

У кілька кроків, біля вартівні, напроти захристії, коли видалося Фінці ніхто вже її не спинить — Петро.

І Фінка аж скрикує.

— Петре! Йди домів!

— Сама иш підеш! Люде вшиткі уже пішли!

По збочах, стежечках блимають вогники у ліхтарнях, губляться розповіді долі збочею.

Фінка рішас.

— Піду, піду сама!

У Фінки дрижить голос, товче молотом серце.

...Усе пропало! Хто поможе їй? Вона не може знести оцього стану її душі.

— Ти до мене, дитино.

Фінка оглядається. Це старенький панотець... Збирається у хату. Двері захристії ще не зачинив. ...І як вгадав її думки?

Фінка просто в захристію. Раменами стрясає довго здергуваний плач.

Лагідний голос панотця-батька гойть зранену душу.

До дверей захристії наблизився Михайло. Він підчікував на Фінку. Знав, що панотець любив давати Фінці деякі вказівки щодо прибрання церкви.

Петро не хотів з Михайллом іти її усунувся.

Фінка вийшла усміхена. Подивилася разрадувана на Михайла і попростила з ним стежечкою попри дзвіницю, в село.

5.

Зозулине куку-куку... об збіч, об мохом обросле каміння берегами хрустального потічка, об іні старих смерек і глухим ударом об пінисту хвилю на закруті.

Фінка закидує кінці ярко-жовтої плахтини, а вітер леготом гладить обличчя, вишиту сорочку, лискучо-зелене намисто.

Жайворонок підносяться сірою грудкою понад ріллю, паде вниз і знову вгору. Снує мелодію піль.

Фінка розбивас груду на присохлій ріллі.

Далеко губиться голос сопівки, розливається у пісні лісу, потоку, дроганню першої зелені кущів, чічок, трави і... відгомін зозулиного кукуку...

Із лісу пающи молодих гілок смерекових, живиці.

Недалеко Фінки ступають бороздою коні. Спокійно, рівномірно, і виліскують до сонця плуги. Це Михайло і другий брат Андрій оріуть свої загони.

Потонули в задумі, докінчуючи останню скибу ріллі.

Фінка кінчить працю. У пухкій, нагрітій землі креслить мотикою знак хреста і розглядається. Нікого не видно. Переходить межею. Тут і там квіт лісових ягід, тут і там розсунувся кущ материнки.

...Може стріну декого?

Втягає у груди пающи ялівцю, папороті, молодих шишок.

...Кого? Петра?

І на саму згадку приспішує ходи. Кущ шипшини ловить своїми кільцями за складки ярко-червоної спідниці.

...Вона? Петра? Hi! Hi! За жадні скарби світу не хоче цього!

Руки поспішно відривають спідницю від куща. Обличчям перебігає болісний усміх. Нагадується усе пережите.

...Йому видається, як любить, то стриму немає.

Нагадуються його слова: "вона не потребує нічого боятися, його голова у всім..."

І знов болючий усміх. У її думках перебігають спогади зустрічей. Вони схожі на бурю, яка нищить... Немає краси, що вливався в душу... немає добра... Його дика, непогамована вдача жадна гріха. Вона не хоче гріха! мусить усунутись від Петра!..

А Петро на кожному кроці переслідує її, настирливише, чим передше.

І як рятунок мигнула в душі постать брата Михайла. Спокійне обличчя Фінки піднеслося і вона подивилася просто перед себе.

На загороді згорнула Олена молоду, скошену компанію в білу верету і лагодилася йти до хати. Поруч Олени братова Федуся, жінка Андрія, з поля.

...Пошо має двигати? Їй тепер нелегко! — рішас Фінка і закидус на плечі верету Олени та й біжить долі загородою.

Федуся штовхає Олену в руку.

— Чьогос дала? Михайло погладит і поцілус.

Олена махнула рукою. Наче б раз більше, раз менше, не має для неї вже жадного значення.

Але помимо того Олена не може йти, шпортається, бо Федуся півголосом говорить Олені свої спостереження. Із дна душі виймає біль, вичитує своїми очима. Олена не може ніодного слова промовити. Ані так, ані ні.

Дивиться перед себе на свою хату, подвір'я і лиши одна одинока свідомість добивається до неї.

...За всяку ціну підтримати заличення Петра!

Федуся зовсім не чекає на відповідь Олени і Олена з пільгою ловить усе.

...Говорила все газді своєму, може й сказав Михайліві. І ще скаже, бо вже й люди говорять... Раз треба скінчити з тим. Фінка водить всіх легінів і до Михайла взялася. Робить з ним, що хоче. А газдиня? А Олена? Її дитина п'є жовч, а тепла не мас...

Олена й не завважус, як віддаюється від Федусі. Її спішно бути дома. Зараз прийде з поля Михайло.

І надвечір, у хаті, Олена вештається наче б наїшла ґрунт під ногами.

Дим із печі повзе по кутах та й відчиненими дверима і відчиненим отвором дерев'яної повали видобувається у простір довкруги хати.

Огняні язички лижуть обдимлені челюсті, яркі ყідтіні падуть на обличчя Олени.

На лаві, за довгим столом, похмурий Михайло чекає вечеряти й не дивиться на нікого, хоч у хаті крім Олени є мама і Фінка.

Фінка крадьки за Михайллом і коли Олена виходить до комори, підходить до стола.

— Михайлику! — хоче розпитати, але Михайло мовчить.

Зачудовано підносить брови і відсувається, бо Оленині кроки у сінях.

Мама дивиться на Михайла, на Фінку і знає одно:

...Фінка мусить неодно притерпіти, доки не створить собі газдівства.

У хату наче б хтось укотив великий, млинський камінь і пригнітив ним усе.

До Фінки добиваються думки.

...Хіба ж Олена сказала Михайліві щонебудь про Фінку? Спитати? Не годна... Не годна... Чус цілою душою, що тут щось сталося, та вмішуватись межі Михайла і Олену не хоче. За ніщо

в світі не хоче! Хай Михайло вірить Олені, їй належиться все, бо вона його газдина.

І чує, що все, що радісне, минулося. Наче б хтось протяг нитку і скінчилося.

Западає вечір.

Душа Фінки наповняється безмежним жалем, пригнобленням і в тому пригнобленні кладе сама собі запит.

...Чи не розпещувала себе надто і не вимагала від Михайла більше, як її, сестрі, належалося?

До ухиленого вікна подув весни. Між деревами, біля кузні, хтось наспістує мелодію пісні.

Фінка ловить найвиразніше:

"Фінетто... ти... моя..."

І оце все сьогоднішнє таке болюче, не до знесення болюче, що видається Фінці: як не скаже будь-кому, то вдушиться.

Висувається з хати.

...Хоч до вуйиніої Анни побіжить...

Легко скриплять дошки на призьбі, на східках.

Михайло зривається.

...Він мусить берегти!..

Олена відкриває широко очі.

...Петро викликує Фінку... Чого Михайло хоче? Чого пішов за нею?

За Фінкою тиха хода і вона оглядається.

...Михайло за нею?!

Красніє обличчя Фінки, але лише на мент, вона ловить думку... Михайло чуває.

— Нигда ни йди сама в піч!

— Ни піду, Михайлику!

І щаслива, що брат Михайло любить її як сестру, вертається в хату.

На закруті потоку глибше русло, а берегом рисками, стежками від загород кожної хати і плоскі камені спадисто з берега в потік.

Пахощі свіжо сушених грибів, свіжих покосів трави по загородах біля хат.

Прудкі хвили змивають у поспіху коріння лозини і сонцем нагріті каміння плитки.

Фінка похиlena над пlesом перепирає широкі складки свіжого полотна, які стягнула з луки простягнене до білenia. Вона не дозволяє Олені тепер жадної важкої праці торкнути рукою.

Недалеко Фінки зайнята тісю самою працею вуйнина Аниа. Аниі тиснуться на уста власні переживання про Івана, але заразом і здергус себе від звірювань.

...Фінка любила кожного відбивати собі. Пошо має знати, що вона любить Івана? Іван і так нераз, як згадас іому Фінку, так дивно, дивно вsmіхається... Тепер давно не бачила його.

На загороді брат Фінки Андрій косить. Втискається в рівномірний стукіт по полотні і дзень-кіт коси й монотонна, вривана мелодія зяблика у хамнику.

Братова Федуся вийшла також перепрати і своє полотно.

Рипнули ворота і Фінка піднесла голову. Розкішна Федуся вийшла заміж за брата, вдівця. У нього вуси побіліли вже молоком, а вона схожа на його доньку, а не на жону. Багатство додало Федусі певности себе і любила нераз вмішуватися у справи людей, будьто би кожна хижка була її.

Закотила рукави.

— Ану, ци здігонити мине?!

Аниа. Фінка, подивилися на Федусю, на хату

брата Андрія, стару з малесенькими шибками і стрімким, позеленілим від старости дахом, на купу обтесаних смерек, на нову хату.

...Молода газдина, нова хата — подумала Анила.

Через подвір'я Андрія стежечкою з ліса сходив Петро.

— Фінко! Ондека Петро!

— Та няй!

І Фінка навіть не піднесла голови.

— Ни хоч' Петра?

— Ніт!

Анила аж перестала прати.

...Що з Фінкою? Чому не хоче Петра? Не скаже вже тсper про Івана за жадні гроші!..

— Файний легінь Петро! — докинула Федуся, підслухуючи.

Надійшла Олена. Помогла розкинути Фінці мокрі пасма полотна над зелений беріг і заки зблизився Петро. Фінка ховалася поза кущі на своєму подвір'ю.

Петра взяла досада. Давно не міг зловити Фінки самої.

...Тікає, але він мусить її ще зловити денебудь і ще раз зломити отую внертість, отой пересуд... Ще хоч раз — а тоді буде реготати з неї. А може котрий інший підліз до неї? Може Іван? Він заходив до Михайла.

Переломив прут, який мав у руках.

...Іван? О, він не дарував би йому того ніколи! Пристав. Думка перебігла лисаквою.

...Довго не було його в селі... Може і він ходив тамтуди?

Хвилював загородами голубий лес, молоде збіжжя повне волошок та кукілю, голубі кущі незабудьок попри потік і нижче закруту плесо.

У кузні Михайла, закиданий різними направляками, стукає у такт молот по розжареному залізі.

Михайло потонув у праці й думках.

...Усі найкращі сподівання знивечені. Деякі легіні, які були на Закарпатті, вже не вернулися. А ті, що вернулися, мусягь крипніся. Лише деколи смерком зайдуть у кузню. Найкращий з усіх Іван. Душа його в руках Михайла. Може дати напрям, який захоче.

У передишці надслухус, чи не крадеться часом хто до нього поза кущі над потоком?

Вітер порушує березою, кущем лозини, заскрипить спорохнявіла верба, зашумить хвиля на закруті потоку, і Михайло заглядає з-за своїх ухиленіх дверей.

Нікого немає, навіть Фінка не забіжить. А так хотів би остерегти її перед тим Петром. Олена слідить їх, що вже видається числить кожний усміх. Не може обдарувати усміхом сестри, бо жона чекає на нього, бо люди огидять його. Він не хоче бути причиною поганіх спліток.

Стукає дальнє молот і Михайло не завважує, як біля дверей пристанув Петро.

Олена виглянула з-за вугла хати, від комори і всміхнулася, бо побачила Петра.

...Пізніше піде до кузні, до Михайла. Поговорить про Фінку і Петра. Може хоче присилати сватачів.

Михайло відрухово оглянувся і вп'ялив допитливий зір у Петра.

...Чого він тут?

— Дай, Боже, щастя!

Михайло щось відповів, але так, що Петро не міг з'ясувати щò.

Дорогою розсипались слова чужої мови поліци-

стів. Петро оглянувся і скинув капелюха. Михайло виглянув і відступив.

...Селом? Щоб хоч котрий із легінів не вліз їм у руки.

Л Петро, якби нічого не сталося, говорить і допитус і говорити.

...Чи не заходять часом до Михайла легіні, які були на Закарпатті? Чи не розповідали дещо цікавого? А може криється в їхньому селі який, що боровся проти Мадярів і втік звідтам? Тепер ті, які цікавилися життям по той бік Бескиду або були там, переслідувані.

— Ни знаю! — відповідає сухо Михайло і пильно вдвідляється у Петра. У цей момент він упізнає Петра якнайвірніше і він певний свого спостереження.

— Світ типир'ї такий: тому добре, який нікуда не пхасся.

Та Михайло мовчить. Мовчки бере свій молот і вистукує дальше, не зважаючи зовсім на Петра.

— Ци ни мас Фінка даяких сватачів? — зовсім несподівано запитує Петро.

— Дітина ше! — відповідає спокійно Михайло. Йому й не в голові ще її віддавати.

Петро крутить головою, скручус цигарку, стоїть ще якийсь час мовчки. Розмова не в'яжеться і він без прощання відходить.

Олена зацікавлена у кузню.

— Михайлє, ни зувідався Петро дащо за... Фінку?

— Ни Фінці то пара!

— Фінка 'го любит... газдиня буде...

— Ше ч'яс, дітина ше...

Олена підобра. Схрещує руки на грудях. Песебирає пальцями збирки льняної сорочки, разки памиста.

— Ни дітина! Ніт! Легінів водит... та ѹ несдна жона плаче, бо ѹ газди... за Фінков...

Михайлів вже забагато того всього.

— Олена!

Він не може просто викинути зі себе слів, які накипіли обидою.

А Олена задихано, в поспіху викидає свої.

— Дай її волю! Увидиши пак ліпше! Вшитко знаю! Ни обдуриш мінє! Лиш дай її волю!

— Та знаєш, та ѹ я знаю... свос знаю!

Молот вилав Михайлів з рук і вбився у землю біля ніг.

Олена прикусила губи і, нічого не кажучи, вже вийшла з кузні.

...Хто вигадав відданіцю притримувати. Та ж тата немає, щоб могла перебирати, як у себе в хаті!..

7.

Стрімкий беріг з крутою стежечкою до широкої кладки з поруччям. Праворуч добра, хащі, горою цвінтар і церква. Ліворуч залізничний міст, межиріччя. Попри потік дорога і декілька хат. На краю луки будинок громадського уряду. Михайло дістав карточку явитися тут.

Свист і важкий відних льокомотив та рівномірний стукіт коліс по рейках втягають пізно ніччю в себе глухий стогін на відgomін побоїв. Михайло на переслуханні.

— Ти знаєш добре тих, які ходили за Бескид... приходять до тебе, до твоєї кузні... сумерком. — Поліцисти самопевно, помалу викидають слово за словом.

— Ни могу знати...

І злову стогін крізь затулені уста.

— Знаємо тебе!... Ти їхній опікун!

Глуха мовчанка.

Хати припинишкили. До солом'яних стріх, до вікон, тулитися стогін, на прильбі присідає.

Віля хат підносять вгору свої волохаті голови
пси і виуть... виуть...

Тут і там ухиляються сінешні двері і дехто з газдів висувається одинцем, дивиться у напрямі громадського уряду. Там вузенькою щілиною прорідається світло.

І досвітком дорогою горі селом повзє жах.

— Тікай!

Легіні загородами в ліс.

У Фінки широко відкриті очі, бо Михайло аж досвітком у хату, збитий, кипинами придавлений ближче землі.

Догори коренем кузня і хата за хатою, наче б назначена, де мешкали ті, що заходили до Михайла.

“Оруже найти треба, з-за Бескиду поховали тут!”

Поліцісти по селі.

А в сутінки знову стогін і жах. На палицях кров людська, бо не всі могли втекти.

На лавочці, під смереками свого подвір'я старенький панотець, паламар і декілька сивоволосих.

Втягас у себе розповіді з подій по селі. У нього також по ревізії.

Жура і жаль хилить його старечу постать усе пижче.

— Панотченку... жити ни дают...

— Не робили б так, як би мали Бога у серці...

— Н'ї має й той, хто доповів...

І видається старенькові: струмочками з усіх

загород. від дверей кожної хати пливе сльозами кривда гірка. А він ловить оці всі струмочки. Втягає в себе каплю до каплі цієї жовчі, поїть свою душу.

Петро спокійно дорогою горі селом.

Фінка на призьбі заглянула і задрижала.

...Це Петро!

Хвилинку вагається, а потім рішучим рухом відчиняє двері світлиці, щоб сказати спостереження своє.

Ловить болісний погляд Михайлова, докірливий матері, бачить потуплений зір у землю Олени і мовчки в усіх вичитує на вустах:

“Петро!”

Зачиняє легенько двері, переступає сінешний поріг і в коморі затулює долонями очі, уші. Втискається в найглибший кут, а перед нею, перед її душою його глумлива усмішка.

“Типер инишний світ настав...”

І речі:

“Ха-ха-ха”.

Свобідний і чім негамований, як клекіт бурі, що руйнує, як шум великої хвилі, яка б'є в береги і ищить усе на дорозі, щоб скоріше вперед до мети, а мети... безвісті.

Її до болю давить оця кривда Михайлова, селу і навіть Олени.

...Відкинула від себе Петра... І тепер, коли відкинула таке болюче пережиття. Свідомість обсуду людей у співвинності кривди для села, для рідних...

Висувається з комори. Їй видається за нею дальше злочинні руки Петра.

Попри ворота ловить уривані розповіді людей.

— Були і в панотця.

Кривда стається ще більшою.

Ліс розмахус гіллям. Довгий мох замотується
об ноги, спиняє в ході.

І болісний, прикрій відгомін у душі:

"Фінетто... ти... моя..."

— Ніт! Ніт!.. Давно ні твоя!..

...Піде до Настасі, до сестри, на друге село,
у закутину межи горами. Там немас Петра... Тут
непотрібна нікому.

Біля зимівки Йван і інші легіні, які встигли
втекти.

— Фінко, ци тихо вже в селі? Ни знаш?

Вона без відповіді тікає.

Зачудовані оглядаються.

Загородами скрадаються матері.

— Ни чъас ше д' хаті, діти...

— Ни мож' тя любити зимлейко съвата —
схилив скроні Йван.

У хаті Михайла тишина.

Мама з розбитою душою, з розділеним серцем.

...Михайло... Фінка...

— Дес ся діла? Фінко? — шепочуть уста.

Опускає руки обабіч наче птаха втомлена
в льоті.

Михайло дивиться на маму, на двері, зривається за найменшим шорохом.

...Фінка...

Та ніодно з них не вимовить того імені: тут
Олена.

...Хіба ж не досить з неї того дня? І вона дістала поштовхи. Коби хоч дитинці не пошкодило...

Михайло тепло дивиться в її бік.

...Чи ж зла хотіла Фінці? Не могла знати на тури Петра.

А Олена з досадою про Фінку.

...Не було б її, не було б цього всього, що сталося.

...Фінки нема...

8.

У просміку поміж стрімкими горами розкинулося село. По обох боках потоку та каменистої дороги попрітулювалися хижі як ластів'ячі гнізда.

Де-не-де скрипить наладований стиглими спопами віз, в'їжджаючи на подвір'я.

Діти з замурзаними від афінії щічками і з такими ж руками в село та її у потік. Дзвінкий сміх враз із перлинками роси на хвилях долі потоком. Плюсکіт руками об плесо. Де-не-де заб'є хвостиком об плесо плиска і безліч маленьких рибок попри беріг.

Газдині вештаються зі свіжою, джерельною водою в коновках. З-поміж стріх продирається дим.

Над потоком крик-суперечка.

— Ни мож' у воду скіпця положити!

— Чо хочете? У мене доста молока, ии требую вашого.

— У тебе молоко вид наших коров! За чим глядаш по скіпцюх?

— А сисмолоко ии була у моїї стай? Хто її загнав? Ни ти?

— Вшиткі газдині вже тя обізнали.

І поміж кущами криється, тікаючи в свою хату, зневинджена газдиня, яка, на гадку всіх, відбирає молоко коровам...

Поміж смереками, долі збочею дзвонять дзвіночки на шляху коров і вигівкують пастухи.

— Біланя!.. Красулька!.. А гей-гей! Дес пішла?

У них повні кишени грибів, коробки з кори повні ягід та обсмалені сонцем і вітром обличчя.

Сгрімкими межами, де не встигла сягнути
добре кося, срібляться притулені тісно до землі
будяки. Розсунули широко колюче листя і насо-
лоджуються теплом сонця, бо ось-ось і сковається
за верхи. По свіжих стерніях копи.

Фінка помагає швагрові складати у засіки сно-
ни. Вправні руки кидають тісно пов'язані перевеслом
стебла ячменю. Ломляться вусики з ко-
лосся і легко обсипається зерно на вбитий тік.
Деколи заб'є крилами у відчинені настіж двері
ластівка. Перебіжить по дроті вздовж подвір'я
собака і наполошить курей, які видзьобують
збіжжя на тоці.

На прильбі повні бесаги дерев'яних коробок
афін, приготованих на продаж.

Біля воріт галасують діти. Швагер викочус
воза, а Фінка біжить до сіней по коповки, і до
джерела по воду.

...Раненько йде Настася з афінами в їхнє село.
Там на станції продастъ афіни, купить потрібне
до хати і вступить до Михайла.

І Фінці цілій вечір не сходить з думки її село,
люди, Михайлло, мама, Олена...

...Чи не мають дома жалю до неї?

А піччю, коли тихо в селі, шумить ліс, тугу за
селом рідним мелодією сопівки виграє.

А потім рेगоче і рेगоче... Смерековим гіллям
розмахує, аж продув добивається до вікна біля
Фінки.

Перелітає бурею і шпурляє жменями сліз по
прильбі, довкруги хати, у двері, у шибки вікна.

Фінці болісно до сліз, тужно, неспокійно.

...Може Настася хоч одне добре слово при-
несе?

А Настася, вертаючись у хату, рішила:

...Чим довше буде тут у мене, тим краще...
Краще, як відсунеться від того Петра.

Коли прийшла в хату, сідаючи втомлена на лаві, почала повільно розказувати.

— Петра ніхто іні рушав.

...Пошо Настася згадус про Петра? Пошо її того? Спитати може дома, про неї питав хто? Спитати? Ні! Ні!

Боялась дізнатися гіркої правди. Знала лише, що Михайло вже піднісся, в кузні ще не годен працювати, що Олена сподіється дитинки кожного дня і що мама помагає Олені.

А пізніше.

— Іван звівдався за тобою, Фінко.

...Іван? Оцей добрий Іван?.. Ні! Ні! Вона не може думати про Івана!

А туга все більше дошкулювала Фінці. Кожної вільної від праці хвилини блукали очі в напрямі рідного села і безнастанино стукало серце.

— Домів... домів!

Аж сказала Настасі:

— Няй буде, що хоче — я йду домів.

Хоч як випрошувала Настася день по дні ві у неї залишитись — Фінка одного дня попростувала лісами в рідне село.

...Не викинути її! А Михайлі вбагає... Пере-терпить за давнє.

Смерекові гілки шорстко дотикали рук і ніг, чорного волосся. Поміж розхитане гілля розбігалися її розхитані думки.

Дорогою, на галявині, збоку лісу, заграто сонце і Фінка прордерлась тамтуди.

...Це недалеко села.

Знеможена, розрадувана сіла, щоб відпочити, розглянутися.

Тихі кроки наблизились і з-за плечей голос.

— Фінко!

Здригнулася їй оглянулася. Очам своїм не вірила.

— Михайлику! — ледве прошепотіла. Груди хвилювали. Крок за кроком по рідині землі біжче п'яного.

— Ци ймеш віру, що я ии винна у тій кривді? Ци ймут віру люде? Нигда я Петрови иич ии казала. За давнє прости мя... за давнє мое ото вшитко типир'...

Дві великі сльози сплили по обличчі й упали біля ніг Михайла, в землю рідину.

— Няй тя Богоїко простит! Иди д' хаті, Олена слаба...

І нічого більше.

Нижче на стерні плуг, коні і розкинена скібами рілля.

Фінка забуває за все. Стрімголов біжить у село: там її потрібно.

У хаті всміхнулися старечі очі мами й Фінці любо, любо стало на душі.

Навіть Олена подивилася приязно в її бік, бо тепер, у той час, треба було молодих, здорових рук у газдівстві.

Одна Федуся зчудувалася немало, коли заглянула Фінку на подвір'ї.

...І чого вона прийшла у село? Люди говорять, що від неї вивідав Петро про легінів, які були за Бескидом. І нашо Петрові Фінки? Любить вона всіх водити за собою. Все свіжі взори укладає, сорочки вишиває, камазолі волічкою гаптує, прибирається, щоб усе краща була.

Мама з Оленою розстелювали лен на збочі до сонця. Вогкі, вийняті з води, сніпки стебелинок мережаними стрічками поперек збочі.

Фінка поралася ще в хаті та збиралася йти помагати. Подивилася на колисочку. Навшпиньках підкрадається, щоб не розбудити.

Боїтися просто й віддихати, торкнувшись своїми руками.

— Іванцю...

Вона знає, Олена стежить усе, щоб дитина не усміхнулася першим усміхом до неї, бо це належиться їй — Олені. Олена здригається, коли Михайло звертається з чимнебудь до неї виручити Олену. Вона того ніколи не хотіла б.

І Фінка майже безшлесно ходить, щоб ніхто не відчував її приявности.

А на збочі неспокійна Олена оглядається раз-у-раз у напрямі хати, чи Фінка вже йде до них. Їй докучає думка.

...Фінка бавиться з дитиною!

Оглядається іще раз.

...Ще сидить у хаті...

Кідає роботу і біжить долі збочею.

...Як би був Михайло віддав, усе було б скінчилось та й Петро певно був би інший, а так Олена не має ніколи спокою. Або чи не могла Настася затримати її в себе? Може боялася, щоб частка Фінки не пропала? Олені її частки не потрібно.

В кузні гомін голосів і стукає молот, але Олена не вступає, їй спішно.

Входить ненадійно у хату. Фінка біля колиски.

— Олено... Іванцю рушався.

Оправдується, бо Олена докірливо подивилася. Висувається з хати, до мами на збіччя.

Чує, всею душою чує: камінь пригнітив обійстя. і знає: той камінь це вона — Фінка!

А біля кузні пожавлені голоси. Фінка ловить одно слово, яке безнастанино повторяється:

— Війна!

І за кілька днів плач біля воріт, по дорогах. Війна загорнула молодих. Старших, поважніших газдів повели в сірі, загратовані domi.

Панотцеві заборонено виїздити кудинебудь і день-у-день треба було їому зголосувати свою приявність у селі.

Літаки пролітали з шумом понад Бескид на Мадярщину.

Плитайний знак, як закінчиться оце все, завис над горами, лісами.

Михайло перемірив кроком дорогу долі селом під охороною поліцистів і поїхав у сірий, далекий дім.

Замовк молот у кузні. І пішли важкі дні. Пригнітили кожного в очікуванні чогось нового, може й радісного, а заскочили ненадійними.

Продзвеніла великими, сталевими кроками західня, німецька армія і поділилась зі силою сходу.

Не на підмогу погремленим, але "по своє" сянула рука зі сходу та почала заводити свої порядки.

А ніччю прогалинами, ярами, критими стежечками, почали втискатися зза границі заходу слова надій: — Оце хвилеве, промине...

І пішли дні очікування наче б олово.

Дехто вертався з війська, дехто з тюрми, а Михайла не видати.

Розсунулася осінь по збочах. По подвір'ях загуркотіли терлиці.

Вернувся з війська Петро. Впхався до сільради і почав заходити до Федусі, яка його все радо приймала, придержуючи в себе свою сестру.

Фінка відітхнула.

Поржавіли листочки з кущів і дерев над пото-

ком. Межами багряє памисто калини, орябини, шипшини.

У соняшні дні поміж деревами павутиння бабиного літа. Паходці ялів'ю та живиці. Олена з Фінкою розбивають сушені сніпки льону та конопель об терлиці та витовкають дерев'яним знаряддям із терміття.

На призьбі мама чеше на дротяній щітці повісмо і чисте як шовк, готове до кужіля, в'яже в узол і складає побіч себе.

Іванцю спить у колисці.

І раз-у-раз усі три: мама, Олена, Фінка, на дорогу долі селом. Чей-чей надійде Михайло.

А Михайла немас.

І переходить день за днем, а ті, що в селі, перекрадаються ніччю ген туди, закордон, на захід.

Беруть зі собою подих полонини, тугу, любов і тихі слова рідних.

— Глядайте там де наших...

Заховують у пам'яті слова Олени, мами, Фінки.

— Глядайте Михайла та й усе йому розповідіжте...

Тихі, таємні слеза розсіваються по селі враз із листочками по збочах, по плесі потоку.

Прилягають до землі рідної тугою і жалем, а вона втягає оце все в себе та окутує мрякою кожну збіч, кожне подвір'я, кожну хату.

І не видно нічого, лиш верхи лісисті у величі таємниці своїй, і не чути нічого, лише час-до-часу гострий гудок льокочотиви на двірці і втулений у збочі шум своєрідний.

10.

Пізною осінню грається вітер зісохлими листками. Тут і там скапують з кущів кривавими ка-

плями ягоди. Поміж зеленим мохом холітається поржавіла трава.

А на перехресті доріжок, недалеко хати Федусі, горщик із вареним зіллям. Так дивно, дивно розкинулися його черепки. Так дивно, дивно виглядає з-поміж череп'я жмінка сушеного квіття.

Наче б киненні клаптик якогось далекого, давнозабутого життя з дебри — гущі лісової. Чарами втискається відокремлена думка, бажання — у життя, яким живе село.

Солом'яні стріхи хат пригнічено попртулювалися до своїх загород. Маленькі віконця хат без жадного усміху. Збочами серпанок сумовитої задуми.

Фінка з вуйничю Аниюю йде стежечкою поперек піль попрятати в церкві. Нахилається над череп'ям і по обличчі Фінки розпливається легкий усміх.

— Федусінич ни в голові, лише усе єшо й то саме...

- Аби Петра причарувати...
- Няй чарус!
- Ни бандуеш?
- Та й за ким?..
- То сестрі...
- Знаю... — і вказала рукою.

У долині видно вже було покрівлю приходства. Треба було вступити по ключі.

Смереки краєм подвір'я заслоняли хату, але вигуки голосної мови добивалися до дівчат.

— Добре би було лишити попівство, бо і так заберем' на сільраду.

Анна сіпнула Фінку за рукав сіряка, широко відкриті очі перепоховано подивиль перед себе.

- Петро! Ни йдім!

Та враз заторохкотів віз із подвір'я вдолину
і вони зважилися вийти з-поза смерек.

Перед хатою стояв Яків, старший брат церков-
ний із вижного кінця і старенький панотець у
дверях.

Дрижали губи панотцеві, а рука первозно ло-
вила одвірки та сковзувалась вдолину.

— Навчав як рідину дитину, а він зважився сам
прийти і забрати метрики.

— Ни бануйте, отченьку... свої люде в селі,
а йому ни вікувати.

Потішав Яків.

— Я йду з вами, — сказав Яків.

Узяв ключі й пішли стежечкою до церкви.

Фінка з Анною мили долівку, а він у захристії
чистив ліхтарі. Двері знадвору зачинили, щоб не
впадало ввічі, що тут хтонебудь є.

На двірці торохкотіли по рейках вагони. При-
крій холод втискався поміж щілини дерев'яної
церкви.

У підніжжя дебрі штовхав хвилею об береги
потік, а горою змагався, то втихав шум смерек.

За потоком декілька зачинених у собі хат.

Фінка закінчила прятати в церкві і з Анною
підкікували на Якова, але він не хотів іти.

— Йдіт сами, зак' десь, ключі сам занесу.

Анна, дорогою, хоч як опановувала себе, не
могла затаювати довше перед Фінкою того, що
її боліло.

— Ци ни був де Іван у вас, Фінко?..

— Ни було Івана в нас...

Фінка подивилася бистро на Анну. Ловила
скаргу Анніної душі.

...Іван і не знає, як Анна його любить. А його
так довго не бачила. Переїшов тамтуди? Чи кри-

стъся? Вона ж не сказала б ніколи, ніколи нікому про нього... Чому не зайде до неї?..

Фінка задумується. Вона щиро вірить Анні. Івана можна любити, оцього доброго Івана. І як радісно левити думку, що Анна довіряє їй. Зникло дазне, коли думали, що Фінка кожного хоче для себе... І за це вона глибоко вдячна Анні... Її очі роз'яснено дивляться в засумоване обличчя Анни.

— Анно, звідаюся межи людьми.

У весь час до пізнього вечора лише про Анну думала. Рада була все зробити, щоб помогти, потішити.

І коли погасли світла, ховаючись за заслонені вікна, висунулася Фінка до добрих людей, у надії розвідати децо певного про Івана.

У тому часі до приходства, попри верби над потоком, попри огорожу, ступав обережно Яків, придергуючи полами сірака щось завинене. За ним сунувся паламар.

Приставали. Надслухували, а біля городу ки-нули оце з-під сірака через пліт у кущі.

Глухий удар розбудив чуйність пса, він розгавкався на добре, аж Яків кликнув його.

— Пагат! Цить, кажу тобі, цить!

Пагат пізнав, поласився об поли сірака і вмовк.

З кімнати щілиною попри заслону блимало світло. Це панотець молився. Яків легко застував.

— Усе гаразд, отченьку, подайте ключі!

Скрипнув замок у дверях і усміхнений панотець виглянув, придергуючи окуляри.

— Викрали, вікном... секретар'й поміг... рахувати ни буде... там багато з других сіл...

І в пітьму, стежечкою, прокралися обидва з паламарем до захристії. Там у сховок, який при-

готовив Яків, зложили метрики. Перехрестились і бічними дверима вийшли.

— Забрати, знищити, аби їй ніхто ні знав свого роду... — бурмотів паламар.

Застукали ще до дверей приходства, передали ключі і втулилися в ніч, довго ще прямуочи дорогсю, кожний у напрямі противному до своєї хати.

Обидва з легкою душою, з чистим серцем, із вдякою Господеві за поміч.

...Чей промине ото, що тепер є, а метрик треба буде в селі кожному.

Доріжкою, поза загороди, яром ішов зі села Іван у ліс. Фінка біля кладки ще вслухувалася в його тихі кроки, ще шепотом поміж віті смерекові повторялися його слова та встравали в душу Фінки.

...Не люблю я Анни. Мос серце належить оцим горам моїм... Як вони будуть щасливі — то й я буду щасливий.

Слово за словом перебігало. То хмаринкою заслонилося, то мінилося усміхом веселки.

Фінка не могла висказати всіх думок, що гірським потоком напливали в її розхвилювану душу. Душа її виповнена була оцим самим бажанням, що й у Івана: бачити гори й села свої свободні, щасливі.

Не могла сказати цього Іванові, але вона знала, що вся її праця буде лише для добра свого рідного.

А Іван був переконаний, що ніхто йому не виконає будьякого доручення так, як Фінка.

...Молися, Фінко, бо молитися треба... без молитви не зможемо нічого зробити...

Душа наповнилася безмежною радістю.

...Вона? Фінка? Молитись за щастя оцих гір?
За щастя оцього, що є найлюбішє?..

Хвилювали груди. Темінь ночі окутала верхи, село, яр, яким пішов Іван, а Фінка не могла відірватися від воріт, у стіп яких безпереривно шумів потік.

Фінка молитись...

На призьбі Федусі перебіг тихий сміх і рипнули ворота. Сестра Федусі супроводжала Петра.

Насилу попрямувала подвір'ям до хати.

11.

Важкі дні низала Олена в намисто і прийшов день, у якому капля за каплею гірких сліз скапували в мищину з тістом, щоб намазати по всіх дверях хрестики.

Це ж "бабин вечір" і це годилося Михайліві, а вона мусить нести тягар прикро пригнічених буднів сама, без Михайла.

Але Олена знає:

Сьогодні в селі більше таких хат, як у неї. Ніхто не сміється, ніхто не співає та й діти не такі, як колись. Покулилися по припічках, по печах і лише надслухують, що старші розказують.

Білий простір засніжених збочей тонув у півні. Смереки, кущі, дахи хат накинені білими хустками. Тут і там довкруги стріх скляні тороки.

А пізно ввечір, коли свіжі платки снігу засипували сліди людські, зайшов Яків, зайшов Іван з товаришами з'їсти ложку куті. Розрадив, потішив — і наче б полегшало.

...Може й справді недовго вже?..

Досвітком, як і кожного року, вступив паламар на приходство. Взяв ключі і дерев'яну шуфлю

прочистити стежку до церкви. Свіжий пух снігу засунув її. Панотець наказали відчинити церкву. Правити будуть, як і кожного року.

Біля дзвіниці, коли хотів обтріпати свій сірак та холоши, почув легкий скрегіт, наче б хтось ножиком переїхав по крисі дзвоня, а далі порухалося серце і дзвін легко, непевно обізвався.

...Хтось є на дзвіниці.

Його взяла досада. Він засопів, аж вуси наїжились і пустився йти до драбини.

На дзвіниці, в куті, стояла сестра Федусі. Такий був лютий, мало не вдарив.

...Тепер? Чари?

— Гет ми з очий, бо пущу сміх по селі!

— Ни буду більше, лиш пустіт мя...

Сплюнув.

— Аби хоч файна...

Та й не втерпів, мусів отцеві сказати.

Отець добродушно усміхнувся та й махнув рукою.

— От, молоде — дурне...

І перейшли Водохрещі тихо, спокійно, наче б нікого з чужих у селі не було.

Олена сіла за кросна, як і кожна газдиня в селі.

...Чей із весною поприходять ті, яких немає, і нових сорочок треба буде.

Застукало човенце. Олена розглянулася по хаті, зловила усміх Іванця і наче б соняшним промінчиком перетикала кусень полотна вбитий тісно тую та жалем.

Мама післала Фінку до Настасі, на друге село, перевідати, чи все у них гаразд, і Олена чогось неспокійна: краще тепер, як є їх більше у хаті.

Фінка помогала Настасі прясти, а Настася за кроснами і пустити Фінки не хотіла.

Аж одного дня ранком газда Настасі вийшов

у село, а коли вернувся, порогу переступити не міг. Вхопився одвірків і не промовив ані одного слова.

Настана до нього, Фінка до нього, а він указав рукою на село, закусив губи, затулив долонями очі та й усім тягарем упав на лаву.

Фінка прожогом долі загородою.

Біля відчинених всріт вздовж дороги люди. Плач, жах, крики.

У Фінки перебігають думки зі зловлених, уриваних розповідей.

...Зайхали піччю, повибрали родини як птахів із гнізд і повезли... у таку студінь з дітьми... забрали й жіноч, яких газди не повертались, чи перейшов котрий із родини за кордон.

Видалось Фінці: приростас до землі.

...У їхньому селі станція! Михайла немас! Олена з мамою і Іванцьо.

У висках молотом б'є і насилу відривається та й дорогою в село, тою дорогою, якою поїхали сани з нещасними.

Псрожні хати, як свідки дивились на дорогу жаху та й вили пси, наче багато похоронів перенішло селом.

Від важкого віддиху вкривалась ледом хустка, інеєм, висунене волосся, деревіли ноги в ходаках, деревіли руки від стужі.

...Там Іванцьо!

Їй байдуже, що можуть і її забрати дорогою, байдуже, що йде в само нещастя.

Ледве добилася до перших хат свого села. Люди по дорогах і цей самий жах та плач. Вона ловить жадібно усі вістки.

...На станції неопалені вагони з комінками, у вагони ладують людей з усіх сіл, там Олена, мама, Іванцьо...

Фінка прожогом біжить на двірець.

...Впхається і поїде разом!

Люди з харчами, просять, молять вартових, добиваються, щоб передати щонебудь.

Фінка благає...

— Пустіт... поїду, там мої...

— Пішла! — важкий поштовх у груди. Фінка закусує губи і закриває повіками очі безмежної розпачі.

Вартовий кулиться, тікає гостро гупаючи чобітми. Йому обважніла рука.

...Хіба ж годен уже дивитися на це все?

Фінка попри вагони перекрадається на другий бік, над шкарп, там до людей.

...Може допитається, де Олена... І хліба не взяла... Боже...

А у вагоні, густо наповненому людьми, тулить Олена дитину до себе і стогін продирається в сопух. Тіла деревіють від стужі, діти плачуть.

— Олено! Вхилят двері, приведут нових, а я дітину псиад голови, на збіч... там люди — мама до Олени.

— Ни дам! — і з страхом дивиться на маму.

— Межи своїми ни пропаде, а то студінь яка... Олена мовчить.

— Олено дай... над ровом люде.

...Може Федуся? А може Фінка довідається та прибіжить — пробігла думка мамі.

Олена тулить Іванця до порожніх грудей, цілує щічки крізь рясні слізози.

Мама вириває, хрестить дитину і викидає крізь ухилені двері.

Фінка вмент завважує на дитині Оленину хустку, підбігає до гурту людей, які скрили дитину поміж себе, ловить, жгуче цілує, тулить сильно до грудей.

У посинілих від зими і заплаканих щічках прокрадається назовні сердечний усміх і дитяче незрозуміле: — Гу-гу...

Іванцю пізнав Фінку.

Фінка прожогом поміж кущі понад дебрею, в село.

Олена і мама дивляться крізь закратоване віконце, впізнають Фінку далеко за шкарпом, і дві великі слози розпливаються долі сіряком та по посинілих від зими руках.

Олена хоче скрикнути.

— Фін... — та суворий погляд мами здержує.

— Погубиш і дітину і її — ни пропаде!

А Фінка сполохаюю птаховою понад загородами.

Ноги стрягнуть у снігу. Вона мусить творити нову стежку, боїться вийти на дорогу, стрінути когонебудь.

І оцей великий жах мішається з радістю і непевністю: чи зможе скритися з дитиною?

...Де йти? На свос обійстя? Ні, ні! Там певно Петро! До брата Андрія, Федусі? Там також Петро...

Уста Фінки складаються в тій великий безвиглядності до молитви.

Та вона й не може ними рухати, вони безнastанно дрижать і вона молиться в думках.

...Я знаю... негідна я... але Ти, Господи і розбійникові простиз... прости мені... допоможи врятувати дитину... виростити, чей вернеться хтонебудь з них...

Її душу охоплює безмежне довір'я.

Вона молиться, молиться... серце молотом товче, у висках б'є.

Не чує втоми, не чує, як утомлене довгим біgom серце slabne, вона стрягне і стрягне в снігу.

Яром, оброслим кущами, пливе потічок із полонин, у стіп самого подвір'я Якова. На убочі від села, біля стрімкої, каменистої дороги із двома підчімханими смереками.

Маленькі віконця старенької хатини вкрилися ледом і заглядають через призьбу, поміж довгі скляні тороки красм стріхи.

У хаті голубі очі Якова по всіх кутах, а файка так і застигла у зубах.

— У таку студінь з дітъми... І за що? Зá що? Шо винна Олена? Шо винні інші люди? У студінь і голод...

Його постать уся трясеться.

— А вірити нима кому! Сночи заарештували панотця й типир'й гуляй по попівстві... Заберут на молочарню або сільраду — а другого нима.

У хату ввійшла газдиня.

— Нашого панотця заарештували?

— Нашого. Іхати тра, просити, глядати на час синшого...

— Та куда ж типир'й?

— Пак пімше... ний втихне... за динь, за два.

У сінях чужі кроки до дверей. Вхилив двері і задеревів.

...Іван... Фінка... дитина...

— Приймете? — питает Іван.

— А ти чуджий? Та й ше звідасхся вперед?

— Близь зимівки балувала снігами.

— Чия дитина?

— Оленина...

— Богойку съватий!..

Яків оживився і до газдині:

— Кинь ріща в піч! Іззябнут... студінь яка!

А Фінка кинула дитину на постіль і розрида-
лася.

— Цить, цить, ни пропадеш... — а сам відвер-
нувся.

Газдиня заметушилася по хаті.

— Людкове добрейкі, ци мож' жити? А де ж
годен?

І поплили розповіді довго віч, аж відійшов
Іван.

А важкий, вантажний поїзд зі стогоном і пла-
чем посувався на схід.

Назначеня рейками смужка землі втягала в
себе стрічкою кривду страшиу.

Свідками залишалися порожні хати, наче б на-
оспіх розірвані дикими пазурами рани по люд-
ських загородах.

Усе, що залишилося, потонуло у важкому сні.
Перемучене враженнями, виснажене.

І знову важкими колесами пересувалися дні,
а вечорами прокрадались силуетки людей з лісу,
щоб зайти загрітись, вислухати новин, потішити.

Поїли зболені, стероризовані душі надією на
визволення.

Зайшов і Іван до Якова.

— Фінко! Михайло живий там...

— Михайло? Живий? Там? — не могла здер-
жати себе від радості Фінка.

— Навесні вшиткі будуть дома. Йнакше бу-
деме жити.

— Богойку съватий...

— Бивай здоровा!

— Уже йдеш?

Та й сама налякалась свого запиту. У Івано-
вих очах бліснули вогни.

...Пошо викликала їх?

— Йду, Фінко.

— В ласьці Божій оставайся!

Притуплювався біль у селі і помалу, в праці щоденній призабувалося все лихе.

Очікування на краще давало силу. Люди відважніше ходили по селі. Яків зайдов до крамниці, на станцію, купити Іванцьові булку та зустрів там Петра.

...Таку булку купують лише малим дітям... — мигнула думка Петрові, але не міг ані від Якова, ані від людей нічого довідатись, і постановив зайти до Якова.

Не дуже здивувався, як побачив Фінку, ніби втішився, зінав, що її не вивезли, але не зінав де перебуває.

— Ні требус ховатися. Може йти на газдівство Михайла. Жепив би ся зараз. Сестра Федусі ні пари Фінці.

Але Яків подивився різко на Петра.

— Типир'й я опікун Фінки.

Фінка вдячно відітхнула.

— Увидиме, як буде! — погрозив Петро.

— Так буде, як Бог даст!

Петро вийшов лютий. Фінка дрижала вся внутрі від ненадійного.

А ніччю сніжници задувала доріжку до хати Якова і від села і від зимівки з лісу. Вітер розкидав гіллям смерек під вікном, а в ярі блукав давній свист Петра і гойдалися на кущах наче б на сопівці мелодії:

“Фінетто, ти моя... Фінетто, ти моя...”

Дитина чогось зривалася, плакала, маленькі усточки складались до слова “ма-ма” і Фінка обтулюючи, хрестила Іванця і молилася. Затулювала вуха та з страхом запитувала себе:

.....Що це буде? Чому Іванцю неспокійний?

А коли заметіль усталла і заіскрилася снігова

скатерть по збочах, замиготів срібний іней на смерекових гілках, плотиках, кущах, люди втівкали ногами нові стежечки, ходив Яків розвідати дещо. Прийшов також Іван.

— Ни буде добра. Знов вагони на станції toti, шо першого разу.

— Вивіз буде. Фінко, тікай з дітинов у зимівку, бо тя ни міне — сказав Іван.

— Тим разом підеме уже вшиткі — рішив Яків. I пішли, залишаючи хату пусткою.

13.

Соняшним досвітком прогуділи з-за Бескиду пропелери літаків і кілька бомб скинених на станцію розбудили село.

Вміть забулись усі кривди, село відітхнуло в очікуванні нового ладу.

Фінка розцілувала здорові щічки Іванця, з яким тинялась сусідніми селами, зимівками, щоб скритися перед вивозом, і виразно почула, як перекликалися розрадувані зяблики поміж смереками, як свободно, непритасно зашумів ліс.

А тишина на станції насторожила людей.

— Никого й ни видати.

— Станція як позамітана.

— Якби їх тут нигда ни було.

— А де Петро?

— Ни пропав! Дома!

Кожна буква його імені набирала ваги величезного каменя, що паде у пропасть-безвість, звідки немає вороття. Здавалось кожний видає засуд.

А за кілька днів гралося сонце скісними променями на кущах розквітлих троянд у городі при-

ходства, на безлічі розкинених леготом листочків по траві, по стежці.

Панотець не вернувся і не було кому радіти розквітлими кущами, які колись давно садив для своєї дружини.

Фінка стинала квіти, щоб прикрасити церкву. Широкі вишиті уставки, яркочервона спідниця підкреслювали ще яскравіше гарну постать Фінки.

На межі кущі калинни вкрилися білим цвітом. У ярі, біля кернички шумів заквітчаний потічок. Краєм городу ворушилися смереки з молодими шишками.

З відчинених навстіж вікон хати запахло свіжим вапном. Лагодили помешкання для нового священика.

Подіравлена цвяхами підлога залишилася свідком ладу, який проминув.

По порожніх кімнатах розходився голос паламаря та Якова. У вікні наєвистував пісню Іван.

Фінка піднесла голову у яркозеленій платині з-поміж розквітлих кущів.

— Іване! Няй Анна ту прийде!

— Мине ни хоч'?

— Попробиваш руки...

— Чудна ти... і легкий сміх, що розгубився між квіттям.

...Чи він її любить? Чудна вона... все і скрізь. Може через Петра?! А він повинен його усунути, як кожного шкідника... Це тяжить на ньому, на Івані...

Білявка Анна у червоній платині стрибнула у город. Ще оглянулася, щоб обдарувати усміхом Івана.

...З часом, з часом прив'яже його до себе. Фінка не візьме його собі... Вона вірить Фінці...

Кинулась помагати.

— Ой-ої... йої... які ж файні!..

І понесли в церкву, придержуючи обіруч.

А вечір, коли Анна залишила Фінку, поспішала Фінка дорогою горі селом до хати Якова і тоді стрінула знову Івана.

...Чи чекав? Чи вийшов з якої хати?

— Глядиш дакого? — усміхнулася.

— Петра надибати ни мож'.

Фінка пожалувала питання, яке вихопилося необдумане й подивилася на Івана мовчки.

...Нашо йому Петра? Чи шукав за ним?

— Петро мус' відповісти!

— Іване!

З вікна хати при дорозі падала смуга світла і Іван подивився бістро в вічі Фінки. Такої Фінки ще не бачив, а в голосі скривалося так багато невисказаного й дивного, що Іван пристав.

— Ци ни любиш ти й до того чайсу Петра, Фінко?

...Такий докір! Такий болючий докір!

— Ни люблю я Петра...

— Сама ни знаєш!

— Ніт... ніт! Нигда то ни може бути... але й нинавидіти ни годна я, Іване!

— Він варт' того.

— Шо хоч' учинити?

Шумлять лози, шумить ліс. У долі села ані один раз не загуде гудок льокомотиви, ані один раз не застукотять по рейках колеса вагонів. Фінка знає: Іван не скаже... Усею душою чує: тут щось недоброго койться. Вона не знає що, але говорить.

— Іване! Няї того ни буде в нас... няй село буде чисте...

Заскочений її словами, здавалося, вдущиться

від надміру вражень, не може зловити думки, щоб відповісти.

— Ни могу тя розуміти, Фінко... ти 'го любиш...
У хатині Якова забли мало світло.

Фінка потрясена до глибини душі не могла ані боронитися, ані йти. У висках било молотом. Іван глибоко задуманий мовччи відйшов.

Фінка ще глянулася.

...Бігти?! Роз'яснити?! Розпитати?!

І не мала сили.

...Стратить довір'я раз на все через сьогоднішнє?!

Прибита враженнями наблизилася до двох підчімханих смерек.

...А душа Петра? Чи врятується? І остерегти не може... Іван!..

Думка за думкою наче б лискавкою... І ледве ворушиться уста.

...Прости, Господи, Петрові... Прости... А Івана рятуй... молити буду.

І зівсім ненадійно для неї самої ввійшла у хату. Біля порога вросли ноги.

На лаві за столом, праворуч Якова, сидів Михайло. Іванцю обняв сильно ручками Якова, склав голівку поза плечі й ніяк не хотів іти до нового газди.

...Михайло? Дома?

І в ментувесь тягар, яким придавлена вступила в хату, зник, розвіявся.

Не гамуючи радості, кинулась до Михайла.

Іванцю піdnіс ще більший крик, ледве Яків утихомирив:

— Іванцю... Іванцю... цить, цить, та ж то татцю тъвій... а диви... диви!..

Гладив ясну голівку рапавою рукою та ди-

вився в голубі очицята, з яких котилися слізози по вишитій сорочці.

— Він звикне... він звикне...

Фінка обтерла заплакане личко та притулила до себе розхвильовану дитину.

14.

Слабе світло нафтової лямпи блимало залякано.

Секретар викінчив список дівчат зі села та вичікуюче затісував олівець.

Дехто з контингентової комісії відкашельнув, дехто з молодших почав крутити цигарки, а старші взялися набивати люльки. Голови газдів похиювались долів і в канцелярії стало тихо, тихо — хоч маком сій. У кожного почали працювати поспішино думки.

...Млин на колодку. Не можна змолоти на хліб, доки не віддаш на контингент, а по контингенті лишається, що вижити немає чим... Сховаєш щонебудь, найдутъ, то куля на місці.

...Ще й контингент із дітей... А в селі мало хто і є. Парубки до "бавдінству"... за найменше в тюрму... а хто міг вирватися — то в лісах.

Голова комісії, брат Михайла, Андрій, відкашельнув раз і другий, подивився на кожного зосібна, поставив дрижачу, вкриту мозолями, руку на стіл і попри люльку випоззві слова:

— Вибирати ні ялося.. нима гирших а й ліпших у селі та й собі робітника тра... ци так?

І всі в один голос:

— Та вже шо так!

Та помимо цього кожному наче б великим тягарем зісувалася на рамена залізна долоня.

По стінах холіталися здеформовані сильвестри газдів, а вони самі закам'яніли довкруги стола.

Залізний чобіт розчавив перші пробліски волі.

У кузні Михайла стукає дальше молот. Приглушував розповіді людей, які тут приходили.

Поміж лозами приставала на мент хвиля потоку і розбивала перлинками об беріг притищені розповіді.

...Знову ніччю ходити треба.

...Петро в іншому селі, але й ті, що прийшли, найдуть його. Він буде їм потрібний так само, як тамтим, що відійшли.

...У себе в хаті, на своїй землі, а гірш' чужини.

Долі селом важкі транспорти пересувалися по рейках залізничного мосту.

Хата Михайла, заслухана у приглушений стукіт жорен, дивилася невеликими вікнами в далечину.

Це Фінка розтирала каменем не дуже ще спіле збіжжя, щоб спекти ощипок.

Обпухлі руки від праці в полі дошкулювали болем, та вона не зважала на це.

...Треба ніччю приладити қруп, муки, бо рано знову треба йти у поле.

У хаті заснув Іванцю та зайшла бабуся, а по другій стороні хати комірники, і їм треба би вділити щонебудь.

Ухилилися двері й увійшов знадвору Михайло з Іваном.

— Жорна ховати мус', бо ранейко комісія селом глядати буде та й будуть карати.

— Та няй домелю, дітині мілкішої муки тра.

Очі Івана зустрілися з очами Фінки. Давно не бачив.

— Мус' і мині ховатися, Фінко. Петро ни спит.

— Нич ти 'му ни вчинив.

— Такому ни тра' багато.

— Ти чистий, Іване, і село наше чисте.

— Душа чиста, Фінко, а тіло мус' сокотити.

Хотіла Фінка ще щось сказати та надійшов з хати Михайло і вона відсунула від жорен змушені, дрижачі долоні.

Цілиниами сінешних дверей продиралося місячне світло, в куті блимав прислонений каганець.

Гарячий ще камінний кружок зняли та кинули у засіки, прикриваючи старою соломою й сіном.

Утома пригнула струнку постать Фінки, Іванові чогось важко було розстatisя з нею.

Відалося їому: велика залізна долоня прикривас Фінку і гне її струнку постать усе нижче до самої землі; але отримавши і пішов.

А рано, хоч сподівалися глядання за журнами, з'явилася військова стежка, щоб вибрати собі довгодоби певне число молодих на контингент.

Упало це так ненадійно на село, що мало хто міг заховатися.

Михайло досвітком вийшов у поле. Фінка годувала ще Іванця та збиралася йти за ним із дитиною.

Несподіваний гупті у сінях та голосні вигуки різкої, чужої мови приспішили биття серця.

Забіглася в кут хати безрадна, заляканана, не розуміючи, що хочуть у неї.

Іванцю розплакався, а секретар промовити не годен. Відалося, хтось всипав в уста трійку і він ковтнути не може, хоч очі висунулися назовні більші, як усе.

Залізна долоня вояка шарпнула Фінку за рамя. виштовхуючи за двері, ледве встигла поцілувати одвірки. До ушей добивався розпучливий крик розплаканого Іванця та втихомирювання бабусі.

І видалось Фінці:

Залізні долоні збивають вершки гір до себе, придавлюють хати, а її залепцеве маленький просмик лишається, яким можна з придушенним віддихом продертися.

Біля воріт люди. Важка рука негаданих подій на раменах у кожного.

Кожний камінець дорогою вбивається гостроболяче в босі ноги.

Біля неї усе більший гурт. Усі мовчазні, залякані. Біля неї вуйниша Анна і голосна лайка чужинців.

По кущах, по деревах, на воротах, плотах, у віконцях хат, зеленою муравою боками стежки поперек загород, багато перлинок сліз.

Фінка вдивляється доріжкою в ці перлінки, а в розі загороди, поміж перлінками, біля доріжки на горбку, спрямовус зір на Розп'яття, під заліznим дашком.

У піdnіжжя Його зі сльозами косатинь, сині черевички. Боками розхвилювані берізки.

Фінка хилить голову.

...Дай сили, Господи, і мені двигнути цей хрест...

Каменями по загородах порозкидалися голосні вигуки чужої мови.

А в піdnіжжя гори свистів паротяг, виструнчений, на рейках до заходу.

15.

— Сестру Михайловоу, Фінку, забрали Німці на роботу. Повезли уже та її багато її ровесниць зі села.

Розказувала жона Петрові. Вона була у сестри Федусі та її у батьків Петра.

— Так їм і тра! Чому сами ни видали?
І обличчя Петра піднеслось самопевно вгору,
а очі подивилися прямо в вічі жоні.

— Сум у силі... — продовжує газдиня.
— Ни вміють жити!

Взяв косу на плечі і пішов косити отаву на
млаці жінки.

Оженився, бо одиноким рятунком для нього
було забратись на кілька сіл від свого села. Зі
zmіною влади відчув небезпеку для себе і зник.
По якому часі віджив. Знав багато. Може бути
потрібним для чужинців.

Став на краю млахи, але чи міг косити?

У лезі коси, у перлинках роси, у плесі потічка
— обличчя Фінки зі слізами в очах.

Хотів затерти це. Почав наслідувати мелодію
і... кожна вітка смерекова, кожна стебелинка трави
леготом:

"Фінетто... ти... моя..."

Його взяла досада.

...Чому достукується до нього давніс?

Нагадає свою газдиню. По обличчі Фінки...
обличчя його газдині — поневолі скривився.

...Нагадала!

Махнув рукою, аж вихопилася коса і дзеньк-
нула сталъ об землю.

Сплюнув.

Далеко гуділи пропелери літаків і гуркотіли
гостинцем підводи "з долів". Знав, що це вигнані
нешастям, із рідних хат, люди. Не застановлявся
довго над цим. Про нього могли і сьогодні при-
йти ті, що вже були. Чи йому зле було?

А підводи за підводами тарахкотіли та везли
людів утомлених, прибитих у чужину, аби даль-
ше від страхіть, від руїн, від нових "визволителів".

Село за селом, подвір'я за подвір'ям вкрилися

підводами з бездомними. Наповнилося їй подвір'я Михайла.

І в це повне гамору подвір'я ввійшла одного дня Настася та переконала дати Іванця до неї.

Забрала і бабусю зі собою, щоб Іванцюскорше звик у неї. Михайло йшов з ними.

Коли вертався, зелений овес падав покосами. Чужі вояки годували ним своїх коней. Нищили на пні хліб.

Підводи мішалися з автомашинами. У поспіхубігли вантажні транспорти усе на захід.

Чужо подивилось на Михайла його обійстя і коли ніччю зайшов до нього Іван, залишив бездомним хату, подвір'я, поцілував одвірки, подивився долі селом у напрямі церкви, перехрестився і пішов: у ліс, до своїх.

Гул пропелерів чужих літаків ставав щораз частіший, рух дорогами не втихав.

Полями, збочами залишались близнами повинтуювані місця від бомб.

Люди шептали молитви, забирали все добро і крилися лісами по зимівках, залишали зовсім село.

Відступаючим воякам замало було цього нещастя, вони ще забавились вогнем і на місці хат залишали попелища.

Зриви мостів, рейок, котились горами, аж тиша придавила руїну і всунулись нові господарі. Прийшла влада, яка вже раз була. Прийшла карати.

Петро з'явився в селі. Зустрівся з давніми урядниками, які поприїздili на свої, колишні, місця. Вони обзтайомлені добре з тереном відразу наложили на Петра обов'язок.

"Вичистити село від непевного елементу!"

Петро не вагався. Він захищав себе, свою родину.

У хатині, на кінці села, ще жив Яків. Нераз надслухував піччю: може зайде якийній свій з ліса? І двері лишав відчинені, але не приходив ніхто. Прикра тишина залягла село.

Іванця розшукали та забрали перевиховувати. Не помогли протести тітки Настасі, хоч знала, що і її не мине кара.

Люди приголомшенні, хто залишився живий, виходили з зимівок і прийті важким горем, крутилися по попелищах, лагодили хати, бо студінь добиралась.

Кожний вичікував несподіваних подій та залишками хліба ділився піччю з своїми бездомними, які крились по лісах.

І одної такої ночі, яром аж до кернички, прогадався з ліса Іван. Приставав, надслухував, розглядався.

...Він мусить виконати волю важко раненого Михайла... Приведити панотця, а потому знову відвести... Коби хоч узійти хвірткою, не розбудивши пса.

Біля кернички легко дрижала берізка, тихим шепотом смереки, а за керничкою час-до-часу ворушилася спорохнявіла верба. Серце Івана тривогою білося, то знозу зозім притихало.

...Коби жив до того часу... Робили облаву по лісах, перешукували зимівки і несподівано наскочили на них... треба було боронитись...

Попри пліт, поміж постинані бомбами смереки, досунувся до дверей. У напіврозваленій бомбою хаті, в одному доброму вікні щілишою блимало світло. Легко застукав.

— Панотчен'ку... до Михайла...

— До рана вернуся?

— Проведу вас.

І в пітьму до церкви, а потім яром попри керничку. Крутою стежечкою, горі загородою, горі збочею в ліс.

Із хати об зачинені сінешні двері дср пазурами пес, якого не випускали на подвір'я, та скавулів, покривдженій, що йому не дозволено йти.

Та й недовго по тій ночі, зовсім несподівано, одного студеного дня з'явилася Олена. Винуждена, змаргана жінка. По відбуттю кари дозволенню її вернутись домів.

Радість і жах підкосили її ноги. Чужинкою зайшла на свос подвір'я. Подивилася на чужих людей, що тут залишились, на збіч, мовчазну кузню і наче б зовсім чужим селом, не вступаючи на подвір'я Федусі, дійшла до хати Якова.

Напоїлась розпаччю і, хоч Яків потішав, старвся привести до рівноваги, просив залишитись у його хаті та вичекати, не хотіла. Виснажена важким пережиттям не могла вже взяти себе в руки і залишила село.

Від містечка до містечка дитини шукати.

...Найду Іванця... вернуся...

В обв'язані шматами ноги вбивалися камінці, але вона не приставала.

...Була б Фінка, лишилася б з нею... І чому ж навіть її нема?

На придорожній смереці кричала сойка, у підніжжя гори пінівся Опір.

16.

Фінка, вивезена на роботу, опинилася в Горішній Австрії. Господиня німецького приходства вибрала собі її до помочі з транспорту, що задержався в недалекому містечку, і недовго потім

вислала її зі старим слугою Тоні до млина по муку.

Високий, муріваний млин вбився усім тягарем у землю щільно зачиненого подвір'я та великими вікнами дивився самопевно перед себе. Поміж кущами й невеликими деревами прокрадався потік.

Кроки мельника й Тоні розходилися голосним відгомоном по камінних сходах угору, до магазину, де при зачинених дверях можна було дістати дещо більше муки, ніж на харчеві картки.

У кухні поралася ясноволоса дівчина, а Фінка блукала зором по суворім подвір'ю.

— Тоні казав мені, що тебе привезли тут на роботу... — шепотом за Фінкою.

Розрадувані з сумовитим серпанком очі Фінки забігали по обличчі, по постаті ясноволосої, а слова, що струсю напливали, завмирали заворожені, бо ясноволоса дівчина поклала палець на уста.

— Не говори! Бачила? Мас обірвану руку, січкарня урвала. Бив робітників ланцюгом. Тепер нічого сам не зробить. Усе мушу сама. І вмити і вбрати, а кіньми як вихор гонить.

— І никого нима більше? — зацікавилася Фінка.

— Нікого, лише мельник та й я. Гуркотить млин, шумить онтої ліс, оцей потік, дерева і лише він та й я, а як пойде денебудь, сама самісінька, не пускає нікуди піти.

— Вийду даколи...

— Крий Господи!.. Я Ліда зі східніх областей, вивезена, як і ти — не говори нікому — не говори, щоб не довідався, що знаєш мене. Лютий, боюся... а так лише він та й я і також лячно...

Камінними сходами зближалися кроки і Ліда відсунулася до кухні, повторюючи безупину:

— Лише він та й я... та й онтої ліс і потік.

І вона розсміялася здушенним сміхом.

Поза спиною Фінки перевігли мурашки, очі широко відкриті гляділи по кухні за Лідою, а Ліди не було. Її кроки губилися вже в сусідніх кімнатах.

І виринула в уяві молоденька Лемкіня — Євочка, у недалекому селі, у самітньої жінки. Усміхнена приходила до костела, спокійно вичікуючи дnia повороту домів.

...Чи вибирав хтонебудь долю для дівчини на чужині? Для дівчини кожної зосібна?

Тоні перейшов попри Фінку. Зукоса подивився на двері кухні. Знав Ліду. У першій світовій війні був на Сході і деколи робилося йому жаль отих робітниць.

...Говорила з нею? Чи пі?

Але це був лише мент, він навіть не спітав, бо все було розраховане на час і треба було поспішати в своє село.

Коні з підводою застукотіли камінними плитами випложеного подвір'я і вийшли за браму, яка з грюокотом зачинилася.

Гострий холод пізної осені діткнувся обличчя Фінки. Темнів недалекий ліс. Громадка хат попри дорогу наблизжалася.

Із хат надійшла дівчина, простуючи до потоку. Тоні задержав коні, переходячи попри дівчину, і пішов за браму баверського подвір'я.

Дівчина підійшла до Фінки.

— Ти давно тут? Тоні казав мені, що ти говориш так, як я.

Фінка усміхнулася.

— Я вже другий рік тут. Добре мені, а тобі певно також добре? Бачиш, оцей хлопець, що

шіпов — показала рукою за худощавим Францу-
зом-полоненем, — працює разом зі мною, поби-
ратись будемо.

— Домів нині хоч' вертатися?

— Додому? Не знаю...

І Ольга вмовкла. Надходив Тоні з бавером,
докінчуючи орудку.

Він бачив уже виразно, що Фінка говорила
з тою дівчиною і більше не застановлявся над
тим.

Але Фінка сиділа задумана. Не міг зрозуміти її.

Коли в'їздили в забудівки німецького приход-
ства, органіст переходити подвір'ям, простуючи
до хвіртки на цвинтар біля костела. У його руках
дзвонили ключі.

У кухні вешталася господиня. Двері до кімнати
стояли отвором. У кімнаті сидів парох зі своїм
сусідом, другим священиком.

Фінка взялася мити посуд і прятати в креденсі
та, хоч не вміла ще добре тутешньої мови, зрозу-
міла, про що йде розповідь.

— На Сході погано. Якщо так дальнє піде.
будемо мусіти числитися з катастрофою.

— І скільки жертв проковтнув оцей таємничий
Схід!

— Задалеко загналися, забагато бажали, гор-
дість карає Господь.

Довкруги села темним валом стояв мовчазний
ліс, смерековий ліс. Вона знала: він шумить нераз
притаєною вісткою з рідних сторін... Зі Сходу.
Втягає глухий, придушенний клекіт війни, що
добивається обережно в щільно зачинені брами
баверських будинків і непокоїть спокійне життя
Горішиньої Австрії. Оцей ліс шумить нераз три-
вогою.

Вершки горбів ховалися. Заходила мряка і де-не-де починає падати сніг. Перший сніг.

Із вежі костела обізвалися тони дзвінка. Це органіст, як і щодня, розсівав молитовну мелодію "Ангел Господень". Вона перелітала гостинцем поміж хати, доріжками, полями, замотувалася поміж віті смерек довкруги села. Усі поля, ввесь ліс, усе село лучилось в одиній молитві.

Фінка, прямуючи до своєї кімнати, задержалась біля загратованого вікна, посередині кам'яних сходів.

Молилася...

А душа її була біля дерев'яної церковці на горі, у рідному селі.

На вежі мурованого костела замовк дзвінок, та душа Фінки блукала дальше біля рідної церкви. Так давно не мала вістки з села...

...У стіп дебри рвучкий потік, за деброю рейки, які колись привезуть її... в рідне село... У дебрі зболілій шум смерек, за потоком розвалені хижі, дорогою чужа, з далекого Сходу, не своя мова... А понад селом ліс із рідною мовою, з рідними людьми.

У поспіху переглядала галевини, зимівки, розкладала віті.

...Михайлику! Йване! Йванцю! Де ви? Чому немає мене біля вас?

Дошкулювала болюча туга. Виринуло, зовсім ненадійно, обличчя Петра. Самопевне. Визиваюче.

...Що він там накоїв?

Нагадалося давнє.

Фінка знову почала молитись. Щиро, віддано, всією душою і... чим довше тонула в молитві, оформлювалася свідомість покути.

...Чи я лиш одна? Чи не було більше таких, як я? Як Петро?

Клапті снігу замотувалися поміж кущами по-двір'я німецького приходства, поміж черешневими деревами попри гостинець, поміж пнуചі, безлисті груші на мурі цвинтаря.

А коли дійшла до своєї кімнати, знала, що треба зчинити дерев'яні віконниці її вікна, і не могла, як не могла зчинити душі й думок, що рвалися на Схід, у село рідне.

Думки переглядали кожну хату, кожну доріжку, задержувалися над плесом потоку і відпливали з водою, як відпливали дні її життя.

17.

Гостинцем поміж розцвілі черешні здіймалася курява. Авта, мотоциклі, ровери, пішоходці — все простувало на Захід. Подвір'я наповнилося порозбиваними військовими німецькими частинами. Боками доріг розкинене все добро, тут і там розложене багаття. А поміж тим бездомні, підводами з далекого Сходу, з далекого Полудня. Французькі полонені збираються йти на Захід. Ніхто їх не спиняє. Ольга йде за своїм.

— Де він, там і я, — говорить Фінці.

Усе котиться стрімголов.

Люди, місцеві мешканці, зі широко відкритими очима.

У кожного бажання, щоб якнайскоріш надійшли з Заходу американські війська, розтаборилися по селах, стали захисником перед большевицькою армією зі Сходу.

А Фінці видається: не здергати вже нікому тієї каламутної води, яка валами котиться зі Сходу.

І надійшов день, коли опустіли подвір'я, опустіли дороги. Кожний виходив на браму свого забудування та вп'ялював зір на гостинець, що провадив попід західну частину лісу.

Пнучі овечеві дерева вкрилися на стінах домів рожевими пучками та зеленими листочками. Сонце гралося поміж хатами невеличкого села у кітловині, а гостинцем, усімі бічними дорогами в поспіху наближалися військові частини, сірою рікою зі Сходу. Розхитаними хвилями виповняли всі прогалини, всі сади розквітлого села, коли соняшні промені заледве могли продергтися поміж смерекові віті недалекого лісу.

Сталося те, чого найбільше боялася Фінка. Це наче Петро простягнув руки за нею аж тут і рєгоче:

"Ха-ха-ха! Не втекла! На дні моря найду!"

Іржали коні поприпинані до парканів, раз-у-раз відзвивалася трубка якогось авта. Вигуки хрипких, п'яних голосів, звуки патефону та стріли втискались у кожну щілину і розпихали все на дорозі, робили місце гордості "ми с пабедой". У невеличкім ліску, за городами, жіночі відділи без найменшої пошани.

Розгуканість, влізливість, недовір'я, нові порядки на подвір'ю приходства — не мали меж. Входові двері цілу ніч стояли отвором, долішні кімнати зайняло військо. Бавери раз-у-раз приходили зі скаргами, благаючи рятунку.

Перелякані господиня, Тоні, не могли нікому помогти ані собі дати ради, не розуміючи мови війська.

Фінку розривали одні й другі. Салдати дошкулювали на кожному кроці.

— Скажи господині, хай нам дасть ключі, бо розіб'ємо двері...

— Ти маєш щастя, що ми стрінули тебе аж тут. скоріше вбили б на місці.

Подвір'ям просувалася Фінка між п'яними, як могла найшвидше.

Їх пожадливі очі пекли вогнем її душу. Альоша, помічник кухаря, переслідував її.

— Ти не радієш, що ми визволили тебе?

З-за авта, миючи його, висунувся шофер. Поміж чорним волоссям, над висками жмут білого.

— Альоша, остав її!

— А тобі яке діло до неї?! — наїжився рудий Альоша.

— Ніяке, кажу остав! — підніс голос Сергій.

— Пожди, командирові скажу... — і Альоша, шпортаючись, упав на землю.

— Переспіся перше. Не боюся вас: розстріляти хотіли, від тоді й оцей жмут білого волосся, а не розстріляли, бо я молився, як бабуся наказувала. Є хтось сильніший за вас усіх.

Фінка вдячно всміхнулась.

— Дякувати ти'. Сергію...

Та Сергія вже не було. Замішався поміж автами. Біля її ніг хропів простягнений Альоша.

А піччю, хоч господиня взяла її до своєї кімнати, термотіння клямкою одних і других не втихало. Здавалось: ось-ось відскочить замок і вона опиниться віч-на-віч із напастю. Вбилася в кут кімнати та переляканана шептала молитву за молитвою, благаючи рятунку, не відриваючи очей від дверей.

Коридором наблизились другі кроки, почалася лайка.

— Пішов геть, бо піду до командира! Ти маєш стояти на варті!

— Мене післав командир за нею.

— Брешеш!

Фінка хотіла розпізнати голос Сергія, але це не був Сергій.

Розбуджена господиня дрижала переляканою та раз-у-раз допитувала, що сталося.

Фінка не переставала благати рятунку в молитві, аж шамотіння на коридорі втихло і дві парі чобіт постукотіли камінними сходами вдolinу.

Протяжні свисти вартових, стріли, іржання коней — робили з ночі день, розхитували нерви, аж надходив день подібний до ночі.

Фінка в кухні, у пральні — мусіла задовільняти швидкою працею всіх. І коли нікого не було в пральні, підійшов до неї молодий салдат:

— Налякалась дуже піччю?

— А то ти боронив мяя?!

— Худоба... Не кажи нікому, що пізнала мене, дамо собі з ним раду.

— Я гадала Сергій...

— Сергія вже тут немає, просив допомогти тобі, як треба буде... Я — Гриць.

І недовго потім поспіх у пакуванні поміж військом і наказ:

"Усі зі Сходу, які тут на роботі, їдуть з військовими частинами домів".

"Годі вислугуватися чужим!"

"Хто не зголоситься до виїзду, вб'ємо на місці!"

А скритися нікуди!

Альоша перехвалювався, що Сергія і Гриця вкинено в пивницю гміни.

— Хай поголодують, щоб знали, що значить непокоїти мене!

Команда взяла у гміні список робітників. Салдати вишукували та приводили до команди.

То й прийшлося Фінці пакувати речі.

Бавери боялися придерживати робітників зі

Сходу. Господиня помагала Фінці навспіх пакуватися, наче б це був і її рятунок у тому. Не здавала собі справи з того, скільки доведеться їй пережити самій, не розуміючи мови війська. Здавалося, з цими робітниками відійдуть ті частини і більше не буде в селі війська, це ж уже по війні.

Фінка свідома, яку дорогу доведеться її перебути, гляділа по подвір'ю поміж військом Сергія, Гриця, але їх тут не було.

А тікати нікуди! На кожній рогачці, на кожній доріжці пости, і кожній пізнарав її, що вона не тутешня.

Поміж автами снувався задуманий Тоні. Парох замикався в своїй кімнаті — залишаючи все.

Розцвілі дерева біля хат, краєм доріг розсівали ніжними пелюстками, довкруги села шумів ліс з яснозеленими молодими гілочками. Поза городами молода трава мінилася свіжою зеленню.

Фінка мимохіть подивилася на костел, на ліс, на розцвілі дерева, на змішану, стовчену, колись так гарно вдержану мураву в саді, понищенні дерева, на поломані паркани.

Сірі військові частини заливали всі доріжки, виповняли широкий гостинець. Гуділи мотори, торохкотіли вози, падали голосні накази.

Робітників приділювали до різних військових частин. Фінку приділено до кухні. Перехрестилася, намагаючись опанувати себе, бо біля неї знову крутився Альоша. Видалося, Петро післав його, щоб її непокоїти.

...Якщо Твоя воля, Господи, щоб я перейшла отсю дорогу — дай сили... і хай діється Твоя свята воля...

А біля неї ані Сергія, ані Гриця, ані Євочки...

Просто очей — далекий, таємничий Схід і руїна на землі рідній.

Поміж лісами постій і оргії.
 А до дівчат, яких везли домів:
 "Ви вислужники німецькі!"
 І немає пощади піякої.
 Крик п'янин голосів заглушус кожну думку.
 Горілка перетворила всіх у звірюк.
 — Зробимо з вами, що самі захочемо! Ви
 негідні ходити по наших землях!
 — До лягру! — кричить захриплім голосом
 Альоша. — Я її люблю, а вона мене не хоче!
 Фінка пручастється, щоб звільнитися з обіймів
 гидкого Альоші.
 Дикий регіт салдатів:
 — Ха-ха-ха, перевиховати!
 Ведуть Євочку, Ліду...
 Фінці чорніє в очах.
 ...Господи... змилуйся...
 Видається, ніколи не була ще такою бідною,
 опущеною. Дрижить осиковим листком.
 Вона чує: її тягнуть чиєсь руки. Затулює очі,
 боїться подивитись дійсності в вічі.
 Хрипкий вереск, страшна лайка, все летить
 комітьголовою і... шептіт:
 — Бігцем за мною, або ні: краще візьму тебе
 на руки...
 У Фінки немає вже сили боронитись і, ой диво!
 Вона не чує у віддиху біля себе сопуху самогону.
 Свіже повітря й паході смерекових гілок, голосна,
 погана лайка й стріли доганяють їх. По
 обличчі вдаряють смерекові гілки.

Фінка розплющає очі. Над нею спокійне
 обличчя Гриця. Каплі поту спливають по висках,
 по обличчі.

— А тепер мусимо проріратися гущавиною, п'яні не побіжать за нами.

В обличчі Фінки пробивається німе вагання. Вона недовіряє намірам Гриця.

— Не бійся, я гидую всім тим, що там діється. Я хотів урятувати тебе, бо довідався, що по знущанні кинуть вас у концтабір. Був дуже неспокійний і в час прийшов.

Фінка від надміру вражень не може говорити. Груди хвилюють, обличчям починають спливати слози. Вона може ледве прошепотіти.

— Грицю... там Євочки... Ліда...

— Там Сергій, знає про все, а я насамперед приміщу тебе. Мусимо дійти до села, яким уже наші частини перейшли.

Продиралися поміж височезні смереки, поміж галявини оброслі густо малиниником і ожинами, поміж кущі афіш та папороті по зрубах. Час-до-часу виходили на доріжку, щоб не збитися з дороги, а тоді знов занурювались у гущавину.

І як раділа Фінка, коли довелось стрінути, на придорожніх смереках, маленьку, під дерев'яним дашком, капличку. Бурі і негоди били нераз у позеленілій від старости дашок каплички, а скільки радости й почуття Божої опіки додавала зневаженному подорожньому та капличка.

Тут і там хрустіли сухі гілки і пересувалася постать мужчини з граблями або косою на плечах.

— Не бійся, — успокоював Гриць, — це німецькі вояки з розбитих частин прокрадаються так до своїх рідних.

Коли вийшли з лісу, у стіп гори розкинулось невеличке село. Маленький костел стояв посередині села і з його вежі розбігалися розколохані тони на "Ангел Господень".

— Помолись і за мене, Фінко, бо я не вмію, я нехрещений.

Фінка молилася, дякувала за рятунок, а Гриць стояв вичікуюче з відкритою головою.

— Тепер іди вже сама, бо я не можу з тобою йти...

І Гриць зник у гущавині смерек, а Фінка по-простувала в напрямі костела.

Виснажена, обдерта.

...Господи, веди мене...

Біля костела стрінула священика, що розмовляв з органістом. Подивився на Фінку і з жахом спитав:

— Що сталося з тобою, моя дитино?

Це був товариш піменецького священика, у якого Фінка перебувала, та пізнав її. Взяв до хати, сказав своїй сестрі нагодувати і перебрати.

Хоч у хаті був великий безлад, який залишили східні частини, то Фінці вдалося це місце найкращим і найтеплішим. Вона, здавалося, ніколи ще так виразно не відчула великої Божої опіки, як тепер.

А яке здивування було в неї, коли за кілька днів прийшов Сергій, а потім Гриць, перебрані за робітників. Сергій мусіз скинути волосся, бо по сивім жмуті було легко його піznати.

— Наша армія мас йти винищувати повстанців та й за що? За те, що кожний хоче жити своїм життям? Я не пішов, я б скоріш долучився до повстанців... — розказував Фінці Сергій.

— І за що ми билися, коли дома залишилися колгоспи, як були? Ми йшли визволяти людей, а їм краще живеться, як нашим родинам! — докирав Гриць.

— Проте залишатися тут не можемо, бо йдуть на зміну інші частини і однаково вишукують нас.

Будемо продиратися в Карпати. Ходи з нами.

Фінці став перед очима Петро й вона завагалася.

— Євочка піде з нами. Ліди не можна було врятувати. Певно тебе і Євочки треба вдома — сказав Сергій.

..Мене треба вдома?!...

І вмить забувас про Петра, про всі переходи, невдачі. Вона бачить своє село, свою збіч, свій рідний ліс, і її душі вже тут немає, вона рветься понад простори, домів.

...Ніхто не знає, що сталося з Михайлom... Може Олена вернулася, сама, а може... а може немає нікого і Іванцю тиняється по чужих людях, а може... може Іван дожидас її? Hi! Hi! Іван не дожидас її! Вона не знає, що сталося з Анною, їх розлучили і може вона врятована, як Фінка, йде домів?.. А може... може, як Ліда? Hi! Hi! Фінка йде до Іванця, до нікого більше... Її треба там і вона йде!

— Коль Євочка піде — піду і я.

І Сергій пішов по Євочку, а Фінка ввесь час думала про поворот додому, хоч священик умовляв не йти, а залишитись у нього.

Гриць вичікував і Фінка з вдякою за все добро прощалася з теплим захистом німецького приходства.

— Щоб ти не боялася зі мною йти, Фінко...

І Гриць вийняв знищену, з вирваною частиною, ікону Богоматері.

— В окопах, під дернюкою ховав. Шукали офіцери наші (хтось їм доніс) — а казали дома, що привертають свободу релігії! — перевертали скрізь, але не найшли. Тітка дала мені, як ішов на війну. Ця ікона рятує мене, а я рятую, кого можу врятувати.

— Ти добрий, Грицю!

— Я щасливий, що міг урятувати тебе, зробити добро, його так мало тепер.

— Прийде час, що лиш' добро пануватиме.

— І я вірю, Фінко, як вірю, що є хтось добрий, який чуває над нами... не дозволяє доброму пропасти.

Віднайшли Сергія з Євочкою і, часто зміняючи напрям дороги та впрошуючись поодиноко на нічліг по господарствах, де не було війська, прямували поволі й обережно на Схід.

— Нам не грозить уже велика небезпека, — успокоював Сергій, — вони, ошоломлені перемогою, не дуже звертають увагу на робітників, які вертаються додому, не замішуватися лише поміж військові частини.

По довгих, виснажливих днях дороги — зарисувалися на обрії лісисті Карпати.

Стукотіли серця в німому очікуванні продергтися щасливо до ціли.

19.

Від старости літ похилий хрест стояв ще на границі, на роздоріжжі.

Далеко, сірою лентою, губився гостинець поміж горами. За гостинцем декілька хат першого села на рідній землі.

По довгих днях важкої дороги, голодні, спрагнені, поцілували хрест і розійшлися.

Зі здержаним віддихом ступала Фінка крок за кроком. Здавалося: хтось бере в дужі рамена і вона, не дотикаючись навіть моху ні трави, пливе.

Тут і там, понад збочами, дивилися хати порожніми вікнами у простір, а ліс шумів, як і давно. Рідний ліс.

"Люблю тебе... Фінетто моя..."

Ловив вітами. Радів, коли Фінка тулилася до смерек, втягала паході жвиці, папороті, ягід лісових, спрагнених душою.

На кінчиках яснозелених віток розколихувалися давні мелодії сопівки. Лучилися зі спогадами душі. Пересувалися колишні радощі з розсміяними збочами, сьогоднішня недоля села і притасний сум краєм доріжок, критими ярами, поміж калиновими кущами, березовими вітами.

Недовіряла собі, що зближається до рідної хати.

Чекала сутінків. Коли лямпи на двірці кинули жмути світла на дерез'яну церкву, а її тінь склонилася деброю на знищенні хати, хащі та буряни — пішла дальнє.

Вибирала поховані слізами з отих хат по потопталих грядках барвінку, кущах синіх черевичків, шовкової травички.

Лише потік шуміз, як і давно, вдаряючи хвилюю в берег на закруті.

Розвалена кузня і хата без дверей. Потоптане подвір'я.

І хоч у вікнах Федусі продиралося світло і на загороді нахли покоси та хвилювались на збочі зелений овес, не вступаючи, пішла дальнє по пад селом до хати Якова.

Хатина Якова вгрузала ще більше в землю, наче б шукала захисту. Двос старенільких дождало віку. Фінка постукала нерішуче.

Вхилилися двері і Яків подався назад.

— Фінка?! Гадав: Іван!

У хаті, на лаві, за столом, біля полиняних від старости ікон, ловила біль, за яким так далеко йшла.

...Михайла давно не видати... Олена верну-

лася, була та пішла по дит-будинках Іванця шукати... мама померла на Сибірі... родина порозбивана світами, лише газдівство брата Андрія ненарушене, через Федусю, але до часу... до часу... а Фінці треба берегтися, як і давно...

— Я ж никому ніч ніч вчинила, — жалілась Фінка.

— Петро зновість головою сільради...

— Петро??!

І враз зрозуміла Фінка всю рагу його імені та й стало ясним, що не має що тут робити.

День за днем переходив важкий. Лагодили хліб. Може надійде хто-небудь з ліса, та візьме там... нещасних багато. Тепер вивозів немає, бо треба зібрати хліб, але воїни були і ще будуть, певно будуть, як і облави по лісах. Нових навозять людей, із далекого Сходу... обдертих, голодних...

Стихія зі Сходу розіллялась каламутною рікою. Її безнастанині буруни ищають усе, розбивають для себе якнайбільше русло і все вперед без віддиху, щоб ніколи не успокоїлося плесо, вічно мутне, з закритим дном.

Як і закрите життя людей пірваних оцею стихією.

А хрест розпостер дужі рамена понад селами, полями, полонинами. Люди підносяться високо, високо понад Землю Рідину і знеможені падуть, підносяться знову, щоб останні зусилля віддати в обороні Його, Володаря їхніх піль.

Вона, Фінка, як воїни усі...

Над хатою Федусі чував Петро.

Андрій, коли довідався потайки від Якова, що Фінка вернулась, не говорячи нічого Федусі, намагався вплинути па Фінку, щоб ішла до нього мешкати.

— Ни ялося вічне межи чуджими в комірнім жити, я ж брат твій.

Фінка вірила щирості його слів, але чи вона на це тут прийшла, щоб зустрічатися з Петром і в безділлі сидіти? З хатиною Якова лучило її життя з лісу, а в Андрія правила Федуся з Петром.

І як зраділа, коли одного вечора прийшов Іван. Не міг скрити отої безмежної радости.

— Фінко... гадав: нигда вже тя ни ввиджу...

У душу Фінки влилося тепло, а Іван впивався очима повними туги у змарніле, виснажене обличчя.

— Фінко, їмилисмо перебраного салдата, Гриця, каже врятував тя.

Фінка зраділа.

— Ненрщений¹).

— Приведу панотця, будемо ірстити²).

А Фінку важко було залишати в селі. Схилився над столом задуманий, борозди на обличчі, битім негодами й гострим вітром, поглиблювалися.

— Фінко! Межи лісами є люди, зимою врятовані від вивозу... Як хоч?.. ходи!

Фінка без вагання згодилася.

— Піду!

Добилися до шатер закритих чатинням, а дальше у підземні скриньї, де кипіла робота. Фінку призначено до відділу праці і вона, щаслива, що між своїми людьми, поміж полонинами рідної Верховини, потонула у праці, щоб надолужити втрачені роки.

Але недовго довелось Фінці тут перебувати.

Одного дня прийшов Іван. У нього великий

¹) нехрещений.

²) хрестити.

тягар лежав каменем на серці. Збирав усі зусилля, щоб сказати.

Фінка заніміла.

...Г'єпер? Коли треба було стільки переходів, стільки посвятин, щоб добитися сюди?

Вона чус ледве шептіт змішаний зі шепотом смерекових гілок, зі шепотом розколиханої трави, зі шепотом зеленого моху, молодих шишок, що й годі розрізнати, котрі слова Івана, а котрі шепоче рідний ліс, рідна земля.

...Посвячую все, що маю, тебе Фінко... бо ніхто не полюбив так цього села рідного, як ти, і село вимагає від тебе оцеї посвятин... Знаєш дороги, знаєш стежки і краще даш собі раду, чим хтонебудь інший. З тобою піде декілька людей, перевезуть через границю...

Кожне слово падало величезним каменем, заглушувало все довкруги, навіть думки.

А вони добивалися, достукувались у свідомість Фінки.

...Направити давнє, кривду заподіяну Петром... Дарма, що тих людей уже тут немає... вони прийдуть, як Фінка, колись... і їм усім розкинненим на далекому сході, у лісових нетрях, помогти треба... скріпiti надією, додати сил у стражданнях.

Перестало просто битися серце.

Склонила голову, бо почула, як хтось невидимий кладе на її рамена увесь тягар великого хреста.

— Я готова!

Сама налякалася сказаних слів і, на диво! Тягар хреста зник, стало легко на душі, як колись по добрій сповіді.

Йшла за Іваном по вказівки й доручення.

Біля неї шумів рідний ліс. Оп'янювали паходи

полонин. Втягала їх у свої груди, як дорогий скарб на дорогу в чужину.

Під ногами хрустіли сухі смерекові гілки на кам'янистій доріжці або м'якому мохові.

Рука її спочивала в широкій, мозолистій, долоні Івана.

...Ще кілька хвилин і втратить знову Івана... його добре серце... Hi! Hi! Не можна сягати по серце Івана... Не знає долі Анни... Чей вернеться...

А чесна рука Івана не провадила її на манівці і вона свідома того, простягала свою руку до шляхетної цілі: любов до рідного села перевести у діло.

...Господи... на Тебе вся моя надія...

26.

Горіло багаття на невеличкій поляні поміж верхами. Іван кидав ріща та мовчки вдивлявся в огняні язики.

Ще недавно була ця поляна по береги виповнена людьми з сіл та групою повстанців. Сьогодні в їхньому селі храм і богослужба правиться тут, бо панотець скривається, а люди не хотіли йти на богослуження, які правив у їхньому селі привезений батюшко.

Думки Івана блукали по рідному селі, кілька літ назад і тепер. Блукали за Фінкою всіми доріжками, стежечками аж до границі.

...Так довго не вертається... перейшла осінь і зима, весна та й літо, а її як немає, так немає... Вже й студінь добирається.

До Івана наблизився Михайло і сів поруч. Його важко було піznати. Обличчя зі шрамами.

волосся біле, наче молоко. Весною добився зі своєю групою в рідну Верховину, коли думали, що вже не вернеться.

— Зновість будут облави, а й гирше, що наших зі сіл беруть до того.

— Був дахто на станції?

— Старий вівчар Яків.

— Переходи сокотити тра... чей надійде Фінка... — ледве вимовив Іван.

— Подумаємо... а й буикри будувати чъас... та й ии ту, на іншому місці.

Догоряло вогнище. Тихий, холодний вечір виповнив пахощами живиці оцю кітловину поміж верхами, а з-за верхів викочувався місяць. Далеко, в ярі, шумів водопад. Лісом хрускотіли гілки, наближалися кроки.

— Стійки розложені?

— Розложені.

— Вийшов дахто на села?

— Гриць проснivся, з малою групою.

Та ледве докінчили говорити, як перед ними стояв виструнчений Гриць. Одною рукою придержував кріс, а другою невеличкого хлопчину в лахміттях.

Михайло і Іван подивилися на хлопчину й заніміли. Це був винужденій Іванць.

Михайло кинувся до дитини.

— Іванцю, сину...

Хлопчина переляканій дрижав на всьому тілі.

— Чи можна мені говорити? — спитав Гриць, коли товариші його покашлювали.

— Говори!

— Добрій Господь допоміг мені зробити добро, врятувати дитину. Вивозили з містечка кілька родин та й дітей із дит-будинку, а ми засіли.

Люди порозбігалися, а я думаю, візьму хлопчишку... схожий на Фінку.

— Грицю...

— Я щасливий, що зробив добре, але... — і він зам'явся — хоч за добре діло не повинен просити нагороди, я б хотів помогти своєму товарищеві (він поміг мені багато) Сергієві... не може дістатися до ваших частин... не довіряють йому. Прийміть його!

— А де ж він? Няй приїде!

— Слідить за мамою дитини, Оленою, щоб сказати, що врятували. Ціле містечко знало, що нещасна Олена просиджувала довгими годинами під дит-будинком і вслухувалася в голоси дітей...

— Розповідай усьо, лих ни па єдин раз...

— Поміж людьми усе можна розвідати, а я помогти Сергієві хочу.

— Ти помог.

**
*

Гриць на радощах побіг.

У тому часі, цього вечора, сидів задуманий Петро в сільраді. Знадвору ще чути було гупіт чобіт. Важкою ходою прибивали кожне слово кинене ось тут, межи тими чотирьома стінами.

...Знаєш добре усі переходи, готовимо облаву, бо прокрадаються з-за кордону. Коли поведеш наш віddіл і зловиш когонебудь, залишимо тебе дальше тут... хоч не віримо тобі, нікому вже не віримо...

Списки до вивозу деяких родин були готові.

Не сподівався, щоб виконуванням насліпо усіх наказів заслужить собі на довір'я.

Прочувались безнастанио слова:

“Нікому не віримо!”

Це доводило його до свідомості, що й він сліджений.

Але згодився, бо хотів ще вдергатися на свою місці та захищати свою родину до останнього. хоч забагато було вже і йому оцього шарпання на всі боки, того вічного недовір'я.

І в безнасташному виконуванні зла почала народжуватись туга за спокоєм.

**

Та в тому часі далеко, далеко за Фінкою скрилися останні бараки табору переселенців. Багато, багато роздоріж зникло за обрієм на заході. Фінка у повороті домів, по виконанні доручення.

Думка стукала раз-у-раз, що перед нею вже недалекий простір до рідного села, а свідомість сповищеного обов'язку додавала їй бадьорости й сили.

У серці, в душі вістка, яку має передати там на рідних полонинах:

"Кінець тюромі! Поміч певна!"

— Богойку святій, який легейкий отої мій криж!..

Хвилювання в душі не мало меж.

...Стільки перенесла невдач-хрестів... а тепер перша має занести цю потіху страждаочим?!
Боже, сили!.. Земле моя рідна... Люба Верховино...

В її душі всі обличчя рідних, винуждані, змарнілі, а осяні надземним щастям. Лестять доріжки з далеких сторін до рідної хати. На доріжках Михайло... Олена... Іванцьо... хата з новими вікнами, новими дверми... нові ворота... у городці голубий барвінок... Дорогою біля воріт... Іван, а вона?... Її доля в Господніх руках.

Придержувалась менш-більш цієї дороги, що давно, не вступаючи до тих самих людей. У їхньому селі, давніше було багато залізничників із цього боку Бескиду, знала їхні родини, помогали їй. Говорила, що вverteається з роботи домів.

А коли наближалась до границі, пересунулось перед нею обличчя Івана, усміхнене, щасливе.

...Чи дожидає її? Думас про неї?

...Ні, він думас про це безмежне щастя: розсіяну радісну вістку по рідних полонинах, розкинути дорогами, ярами, долі поділлям, степами, перекинути по хвилях рік у рідне море...

Вузенька стежечка тягнулась у зруб, поза зрубом вузеньким просміком у ліс непроглядний.

На галевині поза зрубом стежа. Кілька салдатів розкинулись недбало по моху.

— Я йду вперед. Увиджу дакого — стрілом дам знати — говорив Петро.

Байдужість на обличчях салдатів малювалась утомую. Кожний думав свою думку, уголос не висказуючи.

Вони знали, що зловити когонебудь це ціль і рятунок Петра, а дальше поза ними більші відділи переглядатимуть доріжки.

Петро відійшов від них. Приставав, вслухувався в шум лісу, шелест зісохлого листя, у шум крил перелітаючих птахів.

...Уже птахів не видно, як колись, дичини немає... повиполошували.

Відрухово стиснув рукоять нагана. Видалось, хтось обережно ступав по сухих гілках.

Насторожився, бо хтось мигнув у боці від нього.

Петро задеревів.

...Може привиділось?

...Зловити! За всяку ціну зловити! Відповість за все! Раз! Добре!

І скочив убік.

Це думка билась об скроні.

...Не кликати тамтих! Потому, як сам поговорить з нею... А він зловить, мусить зловити... Сама влізла! Не втечеш!

Фінка піднесла голову. Напроти неї диким котом закрадався Петро.

...Боже! Земле моя рідна!

Безмежний біль у душі, а тікати нікуди...

Фінка рішається.

— Петре!

...Все одніо уб'ють і так і так... Однаково уб'ють...

Петро вріс у землю, хотів подумати, зловити якунебудь думку, а Фінка говорить:

— Пусти мя! А Бог простить тя!

І вказала рукою на Схід, де її і його рідні.

У тому менті відчув Петро такий безмежний тягар усіх злих діл, які виконував дотепер, видалось: не вмістить уже їні одного у своїй недобрій душі. У думках пересунулося Розп'яття... колись... біля дверей церкви, у рідному селі.

...Простив би? Простив би мені?.. У мене саме зло...

Задрижала рука, випав наган, очі впилися в обличчя Фінки.

Він не бачив ніколи такого ясного, доброго обличчя... Це була сама краса, саме добро... для рідних, для села...

— Фінетта... від усіх найкраща... — ледве ворошулись його уста. І в напрямі противному від солдатів показав рукою:

— Онтою дорогою йди!

Важкий віддих і голова скилилася.

Коли підніс її, легко холітались гілки і підно-
сився придавлений ногами Фінки мох.

Відітхнув і пустився йти у протилежному на-
прямі.

...Хай перейде, а він також піде геть... досить
зла... хоче жити як чоловік... хай пропаде тюрма!

Фінка цілуvalа землю у стіп похиленого хре-
ста на Рідиній Землі.

Філядельфія, 12. лютого 1952 р.

ДЗВОНАР ЛУКА

Бічною дорогою, в яр, закиданий зрідка хатами, переповзав хребтом гори від села клекіт автомашини.

На призьбі стояв Лука. Руки, які все життя перебирали шнурами дзвонів, звисали бездільно.

На гудок льокомотиви зробив рукою знак хреста, а очі побігли поглядом у напрямі двірця.

— Щасливо у світи та й знову домів... Чи діджу? Га — Богоїку святий! — пяй у всім стається Твоя свята воля...

Ловив стукіт паротягу на захід. Уста шепотіли молитву.

А подвір'я пооране колесами важких возів, важких автомашин.

Розкритими навстіж дверима хати виглянула в безладді закидана світлиця.

Останніми вагонами забрали станційних робітників, забрали й сина, що працював на двірці. Забрали й невістку з онуками.

Над деброю дзвіниця.

Усе життя топтав стежечку горі збочею. Усе життя розкидав тонами дзвонів. Полонинами, ярами, лісами розсипав тони душі своєї. Молитву цю наче б нанизував хтось росами від смереки до смереки, від куща до куща, від чічки до чічки.

У кожній росинці купалось пестливо соняшне проміння.

А тепер?

На дзвіниці замість дзвонів залізні штаби...

Зійшов із прильби і втоптаною стежинкою по-прямував до дзвіниці. Поміж кущі з ягодами калини, орябини, шипшини га забарвленим листям.

Зачудовані смереки розкладали вітами, бо в Луки обличчя наче б закам'яніле.

Безшелесно злітало листя долі доброю й багряними каплями скапували ягоди з кущів.

По збочі ями від бомб та спалена трава.

Задержався.

Вужем сунулися підводи та автомашини з військом. До границі... На закруті зникав останній поїзд.

А поміж хатами, по цей бік гори, залишки війська і... дим та вогняні язики.

І немає дзвона, щоб ударити на сполох!..

На попівстві повибивані вікна на всі сторони світу.

Дивнатиша огорнула всі газдівства і чути найвиразніше, як у долішньому кінці села тріскуття вогнем обняті крокви, прильби, сходи та... старі, вижолоблені, пороги...

Люди принишклив у горю.

Далеко за горою клекіт. Там усі, які бажають рятуватися.

Погляд Луки перебіг по мовчазній дзвіниці, униз доброю... в долішній кінець села.

Від хати до хати військовики. Сягнули й по його хату і в один мент уся хата стала в огні.

Враз із кроквами, з прильбою, палахкотіли обняті ясною полумінню всі картинки життя.

Видобувалися вогнистими язиками крізь вікна та розсипались іскрами у просторі, щоб залишити попелище.

1.

Над полониною клубились хмари. В півколесо обіймали село. Ярами котились громи, наче б великі молоти били, і йому — хлопчині — видалося: розлетяться гори, знищать село, а хвилі, що запінені, б'ють об високий берег та з розгоною біжать удолину рікою, заляють усі дороги.

Батько пішов на долі заробляти. Мама з газдинею в полі. Паламар, у якого мешкав у комірному, збирався йти на дзвіницю бити серцем найбільшого дзвониа в криси: розігнати хмари.

Не міг зважитись попросити, щоб уявив його з собою.

Однаке очі паламаря тепло спрямувалися в напрямі Луки — скуленого хлопчика — на лаві.

— Ходім' оба, чи будеш сам дома сидіти...

Зіскочив з лави та побіг стежинкою за паламарем.

Пахощі розцвілої команиці разом із пахощами ариїки й інших чічик оп'янивали.

Громи котилися брилами каміння в село. Вогняні вужі розбігались по темному небозводі та перетинали градові буруні.

На дзвіниці вдарив паламар серцем найбільшого дзвониа об криси.

“Бавм... бавм... бавм...”

Могутні хвилі тонів розбіглися назустріч темним валам, як поважні слова молитви. Ставили чоло вогняним вужам спокійно... маєстатично.

Лука дрижав від ваги хвилі... у куті дзвіниці.

Паламар, задивлений у широкі криси дзвону, молився.

Довге волосся спадало на вишитий темночервоную ниткою ковнір льняної сорочки.

"Бавм... бавм... бавм..."

А коли втомлений відкинув шнур і відхилив дерев'яні віконниці, очі його побігли понад криші хат, у ліси, полонини, та й поспішно вдолину селом.

Дзвін дрижав...

З-під кожної стріхи продирався дим. Це газдині палили свячені віночки з лісових ягід, папороті, квіття.

Подивився й на свою хату. Дим стелився по призьбі.

Легко всміхнувся, а Лука несміливо спітав:

— Є вже мама дома?

— Дома.

І як радісно зробилося йому, хлопчині, що мама, як усі газдині, запалила свячені віночки.

Та й із подивом і захопленням глянув у старе, поважне обличчя паламара. У тому обличчі пробивалося щось такого, чого нікогоді не бачив ні в одного з газдів.

...І звідки в нього така сила? Панує над найбільшим дзвоном... рятує хати... засіви, людей...

Буря глухо гуділа у полонині.

З гір шуміла струмками вода.

Легкий дощ розсипався по смерекових стінах дзвінниці і паламар позачиняв дерев'яні віконниці. Взяв його до себе, погладив по голові.

— Говори "Отче наш"...

І молився разом із ним.

А як дощ ущух, відчинив вікно і показав усміх сонця, такий ясноперлистий.

В тому усміху ясніло все село, всі збочі — і так любо, любо стало Луці — хлопчині.

У паламаря було роз'яснене обличчя, а руки дрижали, мов по битві.

2.

Загородами снується дим. На призьбах розкинене квіття, ягоди, папороть; квіття з городців побіч хат.

Розбігаються веретена за нитками. Діти розгортають півки, повні квіття з левад, з лісу, з-над меж материнки.

Свято Божого Тіла і дівчата та молоді газдині плетуть віночки до свячення.

Старий паламар пік не може піднести, щоб передзвонити.

— Луко!.. Нираз помагав мині... а йди, передзвонни...

Душа Луки задрижала усіми струнами.

— Ай йду!

Він не йде, а біжить стежинками загород.

Від леготу хиляться загони, а він розчісуює збіжжя, голівки чічок, трави.

Своєрідно шумлять смереки й ледве чутно ворушаться гілки овочевих дичок та кущів попри смерекові плотики.

Поміж смереками, до потоку — дзвіночки і спів пастушків.

Лука перескакує плотик одного подвір'я, аби скоріш.

І не спостерігає, що в городці, побіч призьби, розцвіли вже сині черевички, що пахне м'ятко, карупір, що легіт перегортас шоковою травичкою й листочками барвінку на грядці.

Йому спішно до кладки поміж лозами.

— Ай... яй... яй... — і сміх перлистий, такий дзвінко-перлистий, що мусів оглянутися.

На призьбі плете віночки Настася, молодша сестра укладає квіття, аби скоріш.

А тут, як на шутки, скотилося веретено з призьби і вниз подвір'ям розтягнулася нитка.

Зловив і глянув.

...Мені спішно... до дзвіниці...

Настася з призьби за веретеном.

Ярко жовта платина, як голівки дрібненьких чічок попри межу, зісунулася з голови. Чорні кучері над скронями розсунулися і засоромлені очі скovalися за широкий рукав льняної сорочки.

Тільки частинку зарум'янілого обличчя встиг побачити — і звинну постать, наче у вивірки, як з веретеном бігла на призьбу.

Наче б уперше побачив Настасю. Добіг до кладки.

Потік шумів. У зачудуванні розхилялись прутини лозини і, шуткуючи, розбігались боками пlessа розсміяні хвилі.

Минув хати й побіч кузні розхвильовані берізки, поміж зозулькою та вогниками, потічок на члаці.

Межею поміж загонами ярої пшениці добігав до дзвіниці.

З насолодою глянув зікощем понад крівлі хат і розкинув шнурі. Видалися нитками від веретена. Такими тендітними, такими схожими до струн його душі.

Дзвонив.

Дзвонив, як міг найкраще.

Вечірню молитву лучив із красою рідних полонин. Розказував про пахощі заквітчаних збочей, про шум лісу, про пахощі квіття по межах, про журкіт потічка та розсміяні хвилі потоку.

Знав, що зарум'яніло обличчя Настасі над віночками на призьбі. Знав, що душа її вслухана в мелодійні струни рідних узбіч і прудкий шум потоку у стіл її подвір'я.

...Чи лу читтє мелодію лісу, піль із мелодійною молитвою ось тих дзвонів, яких шнури в його руках?

Не знав. Не міг знати. Як не міг знати, чи укладала їй барвінок поміж квіття віночків.

Знав тільки те, що дзвіниця стає кроснами його душі і що без дзвіниці нема йому життя.

3.

На лаві, притуленій до дсерев'яної стіни церкви, розкинене квіття й нитки.

А поміж квіттям віddаници. Плетуть віночки, щоб прикрасити хрест та хоругви.

Сонце пестить вогники, горошок, волошки, ромени...

По узбіччі діти ще й за арнікою, цвітом команіці та дзвінками.

Поміж віddаницими Настася і її далека родичка, Анна.

Поспішио укладають голівки квітів тісно побіч себе. Біла та зелена платина зісувается з-над чола, спадає довкола шиї на гаптовані яркими квітами камізолі без рукавів.

Нема коли їй поправити.

Скоро прийдуть панотець, газди, газдині та старші браття, щоб із процесією святити поля границею до хрестів, довкола села.

Старий паламар помер і Лука на дзвіниці. Скликує дзвонами людей.

Із насолодою розкидає тонами: стукає у ві-

коця хат. Та їй наче б визбирував з дітьми чічки що пайкращі... Перебирав квіттям на лаві під церковю... розтигав нитку... підносив клубочок...

Настіж церковні двері.

Стежинкою загороди панотець і людей усе більше.

Лука, здавалось, дзвонив би невпинно, але треба приладити все у поле. Злазить драбинкою та йде в церкву.

Дрижать розколихані серця у дзвонів, дрижть і серце Луки.

...Кому дати хоругви?

Очі його по обличчі Настасі по обличчі Анни.

...Анна дещо схожа на Настасю... хай сьогодні несуть обидві.

Відданиці закладають пахучі віночки на хрести хоругов, на хрест.

Лука простягас заквітчані хоругви Настасі та Анні.

Обидві зашарілися. Поправили свої платини й переглянулися.

У малих хлопців дзвінки. В руках старшого брата церковного кропильничка зі свяченою водою.

Каплі свяченої води, разом із піснею, розсігаються боками доріжки.

Процесія пнетися доріжкою понад станцію, поміж смереками, до границі, на захід, до хреста.

Відданиці плетуть дорогою довгий вінок із квіття убрati хрест.

По полях свячена вода. На загонах збіжжя газди в'яжуть вузли, щоб... наповнялося зерно.

Побіч хреста газди й газдині, яких поля тут розкинені, з гостиною.

Панотець благословить на чотири сторони сві-

ту, читас молитву з Євангелісм. Відданиці прибирають довгим вінком хрест, а люди на траві, довкола білої, на кроснах тканої скатерті, де розложене все щонайсмачніше. Гостяться.

Лука все крадьки поглядає на Настасю та Анну. Йому не годиться підійти ближче, заговорити.

По гостині в дальшу дорогу. Кожний рад, що йде лісовою доріжкою, заквітчаними полями та й любується засівом.

Соняшні промені райдугою. Поміж гілками смерік золотояйним павутинням. А паході молодих шишок, живиці та ягід по зрубах уносяться своєрідним ладаном.

Полонинські чічки усміхаються, бо легіт паходами голубить ген-ген унизу кожною збочею, кожним зрубом та й перебігає життерадісними потічками.

А процесія до чотирьох хрестів.

Відданиці міняються нести хоругви, а очі Луки — чи хоче, чи не хоче — усе більше за Настасею.

Від останньої зупинки коротшою дорогою спішить до села, до дзвіниці...

Крізь вікно слідкує за процесією і любується.

Він пізнає найвиразніше, що Настася знову взяла хоругву, коли Анна утомлена залишилася між людьми.

Розкидає шнури й розсипає тонами. Біжить назустріч. Грається з квіттям, із травами, з гілками смерік, кущів. Переганяється з прудкими хвилями потоку і в розхвилюванні вичікує.

4.

Доріжкою до церкви розгублюються тони малесеньких дзвіночків. У гривах, по ногах коників

інєй. Поскрипус сніг попри замасні інеєм кущі, попри смереки сріблисті. На санях святково одіті люди та молода — Настася.

Лука на дзвіниці. Дрижать руки. Хвилює душа.

На славу Божу... По богослужбі її шлюб, а тоді від'їде в інше село, до газди свого... Не було коли й натішитися нею... молодша сестра підростає.

Вже видно все найвиразніше: рум'яне обличчя трохи заплакане. З-під вінка висунулися чорні кучері. У вінку вусики вівса та наліплена позлітка поміж барвінком. За кожним відрухом голови стрясається вінок. Білий кожух нашитий багатим, ярким узором. Сніжнобілий, вишиваний фартух, нові чобітки з золотими косичками на зап'ятках.

Лука сягає за шнурами.

...Господи! Невже не опаную себе?..

Зразу хвилює легка мелодія, як хвилює його душа, як хвилюють вусики вівса, барвінок із позліткою. Тони падуть у стіл весільним гостям, а тоді... розбігаються по селі, розсипаються інеєм сріблистим та розгублюються у просторі.

...Хіба ж може бути інакше?..

І сильний, рішучий акорд.

А по богослужбі сповняє все, що до нього належить.

Розстелює кусень кроснами тканого полотна у стіл тетраподу. Закладає свічки у хліби для дружбів і засвічує. Укладає корони для молодих, свячену воду, кропильце та стає побіч панотця.

Усе переходить з повагою, як годиться.

Лука на молодих і не дивиться, сповняє свій уряд, хоч під сіряком б'ється болісно серце.

По шлюбі бере від дружбів хліби, гасить свічки

та на полотні ще, за звичасм обкручус довкола постаті молодих, наче б у перших кроках танцю.

На морозі, побіч дзвіниці, тупаєть коники.

Сани вже й примерзли та й треба напруги, щоб їх відірвати.

Під церквою частували весільних гостей колачем та цукром, а Лука придержував два колачі, зав'язані білими, свіжо купленими платинами, у квітисті взори (весільний дарунок панотцеві) і гасив світло та замикав ковані двері.

Сани скоро перебігли долі збочею на дорогу.

Поміж хатами розгойданними тонами весільна музика назустріч гостям. До весільних гостей належав і Лука.

Однак пайрадніше вернувся б на дзвіницю та видзвонював би вже паболіле.

...Ранком... тоною дзвонів, тонами паболілої душі засипле доріжки до її газдівства, сходи на призьбу... плотик на загороді, а тоді... застягне поміж вітами смерік...

Як цятка у білому просторі йшов долі збочєю, замислений, самітний.

Знав, що його душа буде оживати лише на дзвіниці.

А дзвони зможуть грати лише тоді найкраще, коли... коли поміж ними буде знаходитись чиста душа... чисте серце...

...Дзвони прагнуть... чистої душі? Чистого серця?..

Перед воротами попівства схилив голову.

...Жертві?!

Пристав.

...І лише тоді зможе сягати по шнури?.. Лише тоді його молитва буде мила Господеві?.. Так! Забути!.. Піднестись душою понад усе земне і... і дзвонити... дзвонити!..

Не було більшої насолоди, як розкинути шнури від дзвонів і полинути в ранній молитві ген-ген понад криші хат, понад корони смерік у половину... Потонути в синяву неба повною відданістю Господеві.

А коли ще дріжали дзвони, відчиненими віконцями впиватися красою рідного села, рідних узбіч.

Розколисана душа хвилювала враз із невеликими загонами збіжжя і спокійними хвилями долішнього потоку побіч його загороди.

Призабув давис. Прив'язався до Анни, якої хата стояла у стіп дебри. Добротою полонила Луку і він по смерті батька, старшим легінем уже, оженився та перенісся з мамою на її газдівство.

Притесав смереку, яку звалила буря. Понад потік злучив смерекою свою загороду з крайчиком дебри і так, без поруччя, день-у-день переходив нею мов кладкою. Топтав стежку попри калинові кущі, стрімкою збочею до дзвіниці.

А дзвіниця з його призьби — наче б на долоні. З віконця дзвіниці всі збочі, хижі по боках потоку, попівство, дорога ген-ген у половину і в густий ліс.

По дзвоненні відкидав шнури та глядів своєї призьби.

У віконцях, які дивилися на дзвіницю, гралося сонце.

Знав, що там і роз'ясне обличчя газдині Анни, вслухане у молитву дзвонів промінює красою побіч білявої голівки дитяти.

...У неї по-молодицьки зав'язана червона платинка, разки дрібненького, зеленого намиста.

коліровою ниткою уложені зморшки у льняній сорочці, тісно довкола шиї, а буденні, чорно-червоні уставки, викінчують ніжну красу гірського села... Вона вгору деброю вказує на дзвіницю, а дитя сміється та ловить ручками оціtonи, які він день-у-день розкидає.

Усміхався і знов сягав по шнурі. Спокійний. Зрівноважений.

Ухиленими воротами попівства виходив пантець і вузенькими межами простував до церкви.

А коли у просторі розгублювався останній акорд дзвонів — Лука відчиняв церкву, хилив голову перед кивотом, молився, і світив світло.

По богослужбі відносив ключі на попівство і спішив додому, бо невеликі загони збіжжя чекали його й Аниних рук.

Із розколиханою ще душою ловив усмішку газдині та ніжні пестощі дитяти, замикав сінешні двері своєї хати та разом з Анною й дитинкою на руках спішив у поле.

Здавалося, ловить найніжніші, найкращі мелодії рідних піль, рідних лісів. Доповняє розкинені акорди ранішньої молитви і творить нову мелодію, яка порушує неторкнені ще струни його душі. На славу Божу... у глибокій, відданій любові Творцеві...

Знав, що ранком полине знов душою з молитвою насолодою ген-ген понад крівлі хат, над поля... Торкнеться чіток у полонині, ягід, смерекових віток з молодими шишками, та й прудкими хвилями прозоро-голубого потоку перебіжить долі селом у межиріччя... а там урве акордом пташиного співу тоді, коли ще роси світяться перлинами...

6.

Стиглі збіжжя хилили повні колоски та чекали серпів.

Усіми стежинками загород напливали люди.

Збиралися на цвинтарі побіч дзвіниці, поговорити з рідними, зі знайомими. Це ж неділя.

Лука на дзвіниці урвав акордом. Утасним шорохом покотились тони по снігах загонах і в ярі побіч потічка заніміли.

Виглянув з вікою і ненадійно сколихнуло щось душою. Тронуло давно надірвану струну.

Під дзвіницєю стояла Настя.

Тоді, коли Анна, на бідних достатках, по дітях приблідла та почала підупадати на здоров'ю. Настася розвинулася у повній красі.

Лука зінав, що газда Настасі вийхав до Америки заробити більше гроша. Дітей у них не було.

...І чому ж не поїхала разом? Залишила газдівство його братові і перенеслася до своїх батьків?

Так, перенеслася до своїх батьків, доки не повернеться газда!

Сказала йому це й Анна, коли прийшла з церкви до хати.

Вістка ця — чи хотів, чи не хотів — з'явилася важким ударом у його житті. Ненадійно почув, що давні, забуті, почування все таки заворушились на дні душі.

Не міг уже дзвонити так, як досі.

Акорди виходили як надщерблени. У тонах дрижав біль...

А коли входив у хату і глядів укоїння в очах газдині Анни, то питання, позне доброти, ранило його ще більше.

— Чому не годен дзвонити?

— Ни знаю...

І здавалось йому: сам у собі дуситься.

Знав, що мусить зібрати всі зусилля, щоб залишитись вірним Анні.

...Мусить! Бо інакше порвуться всі струни душі і не буде міг дзвонити...

Вразлива душа, заскочена ненадійним, перевживала багато.

...Господи! Не опускай мене... Анна вибрана мені на газдиню Тобою, Господи... Я не можу послабити своєї любови й вірності!

На дзвіниці — видавалося — мішаються тони. Мелодія не така, як він бажав би... а до того безнастанино хвилюється і дрижить душа мов перед бурею...

Одного дня, коли за Бескидом почали сипатися з клекотом дощі, а він помогав Анні жати, мусів кинути серп та навпростець удолину збочею бігти прожогом до дзвіниці, щоб щоскоріш досягти найбільшого дзвона та рятувати поля, хати...

І не зчуваєшся, як попри хату Настасі добігав до кладки.

Нижче кладки, на камені, прала Настася свої пиншо-вишивані сорочки.

І хоч тривога наповняла душу, бо хмари обіймали село, то наглий крик приневолив, з-за кладки вже, оглянутися.

Мутна, з гір піниста вода, виповнила по береги річище потоку, розіллялася поза береги та пірвала сорочки.

Настася, тікаючи під горб, ледве врятувалася.

Без думки скочив рятувати та врятоване підкинув до неї.

Стривожена Настася дивилася на Луку. А кучері, як давно, висунулися з-під платини і дрібне.

золотисте, намисто зливалося зі смаглим обличчям та, вдруге, із жовтою платиною.

— Даювати ти, Луко...

І апі дрібки усміху.

...Чому нема усміху? Чому темний погляд очей так зливається з сьогоднішнім днем?

Ліс боровся з вихром, а Лука навпопереки за-город, і не віддихаючи.

Дощ великими каплями бив по постаті і він ледве добився до дзвіниці. Розкинув шнури й дзвонити не може...

Він бачить: буруни понад селом мішаються з димом з-під стріх.

Він знає: люди моляться й палять віночки свячені, а він дзвонити не може... У його уяві заєдно темний погляд Настусі.

У його душі велика боротьба.

...Господи! Невже не доведеться мені цього разу рятувати поля? Уесь хліб... прожиток усього села?.. Господи! Рятуй і мене. Я ж хочу бути вірний своїй газдині до кінця життя...

Тісно обмотус шнуром дзвону свої руки. Намагається фізичним болем перемогти біль душі.

І... дзвонити.

Дзвонити... змагається з нищівною силою, що простягає свої лаби понад хатами, понад полями... Цей змаг бурі обезсилює його душу та шарпає до болю.

Видаеться: у криси великого дзвону б'є власним серцем на сполох.

Напружує всі сили, скупчує всю увагу, щоб лише не розсіватися і... молитися.

Молитися душою... серцем... Вибиває об криси молитовні слова... серцем дзвону.

Понад полонинами, понад полями, понад лі-

сами, понад селом, і в його душі, буря то змагається, то притихає...

А Лука змагається безупину, щоб лише опанувати біль у душі... щоб рятувати хліб для села...

І... тони пливуть важкі, ударні... накінці опановано маєстатичні... просто у дзвоненій недосяжні...

Для людей... для села... для щастя його родини...

Буря по великих ваганнях прошуміла попри село.

А він, увесь схильований, і не чекаючи усміху сонця — прожогом до хати.

Бо... коли засяє усміх понад полями, може з дзвіниці доглянути призьбу Настасі та й... її на призьбі...

А він цього не хоче! За ніщо у світі!!

Він тужить за обличчям газдині Анни...

7.

Водохреці. До штурів примерзають руки, але дзвонити треба, щоб засіяти молитовними тонами доріжку до ріки.

Хоругви і дзвінки, а Лука драбинкою наділ. Люди із прилученої, із присілків у процесії долі збочею в село побіч мосту. Вітер морозом дошкалює, а процесія помалу повагом посуваетсяся.

Лука долучається до людей. Газдині у святкових платинах із тороками. Нема лише його Анни. Родичка зайшла з іншого села відвідати, з найстаршою дитиною.

...Анні занесе сам води... Він знає: вона чекати буде його... він усім серцем прагне газдині послужити сам...

I, видається, ніколи не відчував так ярко її неприявності, як у цей день.

А довкола засніжені збочі... крівлі хат у білих платинах... вітер трохи ущух і іней безшелесно спадає за найменшим відрухом вітру та покорою своєю такий схожий доброті його газдині... Анні. Сріблисти плотики, кущі... смереки, у соняшно-засоромленому усміху, мов погляд її очей... Погляд, який гоїв усе, у найбільшому розхвилюванні його душу.

На санях у фелоні старенький панотець.

Безперервно несеться й притихає шум лісу, мовчанкою стелиться іней.

Сиваво-синяві далекі збочі мигтять притрущеним сріблом і рисками слідів зайчиків та доріжок до зимівок.

Дорогою поскрипують сніг. Усі газди — як годиться — простоволосі. У кожного посудина на воду.

А лід скував плесо ріки і ледве вдалось напередодні прорубати сокирою та прорізати пилою невелику полонку.

На мості, по обох боках ріки, люди, церковна прислуга та поважніші газди на леді побіч панотця. Поміж ними й Лука з кадильницею. Тут і відданиці з хоругвами.

У руках найповажніших газдів трійці, прибрані вівсом та позліткою.

Вітер знову грається тороками платин, роздуває довге волосся у газдів, мов вітрилами лопотить хоругвами і гасить свічі.

Затулюють, охороняють, закостенілими руками. Очі всіх задивлені в панотця. Кожний набожно слідкує за відправою і терпеливо вичікує, щоб натще напитися свяченої води. На дорозі, між хатами, вже сани з горішнього кінця та з прилучених.

А коли: докінчується обряд свячення води, всі прожогом обмити обличчя, груди, напитися води.

І в тій суматоці хтось торгає Луку за рукав сіряка.

— Ни годнам... набири, Луко, ї мині води...

Настася!!

І мусіз набрати їй та й іншим, кому треба було. Дорогою, поміж хатачи, весело люди.

— Але ж студінь, Богоїку...

Та проте кожний рад, бо це ж Водохреці і як може бути без студені?

А процесія, з поважнішими газдами, пішла доріжкою на попівство, посвятити панотцеві світлиці.

Вітер надбіг і розкинув слова узбіччям:

— Явился сси днесь вселенній...

А з похилих смерік сріблистий іней тихою молитвою.

На попівстві від кімнати до кімнати і по дідуху в кухні.

— Явился сси...

А тоді ще до церкви скласти хоругви, трійці...

Найпізніше з усіх, по слідах людей, ішов додому Лука.

Вітер ущух і замасні інеєм счереки, кущі, плотики та засніжені збочі безмежним спокоєм огортали село. І цей спокій вливався в душу Луки.

Кинув поглядом по селі, мов по своїй кошарі.

Одна-одинока думка заворушилася.

...Чи мусіла простягати до мене за водою?..
Настя...

Та ї застигла без відповіді.

Спішив у хату, до Анни, до дітей зі свяченою водою.

На схилі дебри поміж мохом сброслим камінням розцвітали великі, жовті ромени та такі ж темносині волошки. Тут і там по кущах рожеві зіроньки-чічки. У найбільш недоступному місці, над урвищем, поміж високими смереками, вилися голубі дзвінки.

А з подвір'я Луки, розкритими воротами, висунулися запряжені сани. На санях деревище вкриє кусником білого полотна, яке ткала ще Анна.

Сани, по звичаю, сунулися помалу доріжкою до церкви.

За деревищем склипували діти та старим звичаєм одною сумовитою мелодією йойкали напереміну дві газдинні-родички.

Лука, простоволосий, раз-у-раз шептав:

— На когос ня лишила? Газдине моя...

А коли зближалися до цвинтарних воріт і пантець по кільканадцятий раз лагодився читати Євангеліє, Лука висунувся.

На дзвіниці старший брат церковний — сусід, але Лука не міг здергатися не дзвонити.

...Чи ж би не попрощав її? Газдиню свою?..

Сягнув по шнурі і... душа його поруч Анниній підіймалась понад усе земне. Лучилася з Творцем світу.

Тихий, ніжний, акорд кликав надію побачитись у небесному царстві, коли Господь і його покличе до себе.

Знав, що другої газдині у хату не впровадить.

Та хоч яка сильна постанова була залишитись вірним Анні до кінця життя, сусіди та свояки дораджували брати нову газдиню.

— Хто ти діти обійде?

Не слухав. Не хотів нікого. При помочі старших дітей давав раду сам і потішав себе.

...Ще трохи... ще трохи, підростутъ і самі господарити будуть — Палага та Гафа.

Та не могла дивитись на це родина. Порадилися й урадили.

— Зак' надумаєся... Настася наїй діти обійде, родичка ж їм... Газдіства свого й так ни має...

І одного дня, коли Лука вертався з церкви, побачив зі загороди, як на прильбі вешталася Настася.

Коли наблизився, очі її заблукали по його обличчі.

— Луко, зак' приведеш нову газдиню...

Як спад яструба з висот, тоді, коли вже прийшов до рівноваги душевної. Тоді, коли не думав нічого про неї. Тоді, коли акорди у дзвонення пливли спокійно, масстично, без жадного надщерблених. Тоді, коли у найкращій постанові годився сам виховувати діти.

Заскочений, не зінав, що почати.

Дусився просто, а не міг говорити.

А Настася без рішення його вешталася по хаті. Вона й не дивилася у його бік.

Не міг стояти. Усе пригнічувало і наче б вихопив хтось керму з його рук та виштовхнув на прильбу, а з прильби у загороду.

...Вона не сміє догадуватись, що створює хвильовання у його душі!..

І хоч Настася впоралася скоро та відійшла до своїх батьків, йому другого дня важко було сягнути по шнури на дзвіниці.

Жайворонки нанизували своїми тонами красу узбіч та славили Творця, а йому врізалося в душу болюче питання: ...Чи прийде й сьогодні?

І Настася прийшла.

Сорочки висіли випрані на жердці над призьбою. Діти помиті, почесані, нагодовані.

Та коли прийшоз із церкви, збиралася відходити. У зачудуванні піднеслися його брови, а туга за ладом у хаті насувала питання на уста. ...Чи прийдеш і завтра?

Але не питав. Слова завмерли на устах і вітер здмухнув та поніс поміж гілля смерік, поміж квіття у дебру, і Настася відійшла.

По загороді, понад потоком, попри призьбу в життерадісному поспіху кружляли ластівки, співали пільші коники та гралися метелики, а йому здавалося, наче б величезна галузь упала на нього, і видобутися не може, не має сили.

У лісі кувала зозуля. Стукала до болю в його серце, а паході папороті й молодих шишок оп'янивали.

9.

Не міг дзвонити... Не міг нанизувати рос, які перлинками світилися на чічках. Не міг ловити співу жайворонка, зяблика, зозулі... Не міг вичікувати на раннє піть-піліть у хвилюючих збіжжях. Не міг лучити життєрадісної краси прозороголубого потоку з ритмікою цвітучого загону льону... Не міг усміхатись ураз із роз'ясненим небом... понад збочами, загородами... ані враз із сонцем у віконця під стріхами хат.

Не міг стояти на грани поміж чесністю і гріхом.

Усією душою відчував, що мусить відсунути Настусю.

...Так відсунути Настасю... протяти таки нитку, і щойно тоді полинути жайворонком понад поля і... дзвонити... дзвонити!.. Дзвонити чистою душою, без гріха!

На призьбі просив.

— У тебе є газда... повернєся... ни мож! дякувати ти за добро...

Чи йому здавалось, що вона здригнулася?.. і так дивно глянула у його обличчя?

Дивився на дзвіницю.

Не впиралася. Поцілувала діти й пішла.

...Не міг інакше поступити. Він дзвонар...

Велике гілля, яке, здавалося, тяжіло на раменах, злетіло.

Відітхнув п'яними грудьми.

Це того дня накопав у городі зілля, побіч комори викопав малу берізку та пішов упорядкувати могилу Анни. Діти бігли за ним.

Молився. Жалівся. Розказував Анні про все. Коли сходив долі деброю, взяв найменше хлоп'я на руки.

По призьбах, городах, спувався дим. Газдині ладили вечерю. Його хата стояла зачинена.

...Прийде, зладить сам... Так краще... так буде спокійний і чесний у сумлінні. Хай собі Настася вичікує свого газди.

Коли переходитив потік, побачив на своїй прильбі жінку.

...Чи ж би Настася, всьому наперекір таки прийшла?

Діти пустилися бігти наввипередки.

Але це не була Настася.

Це була старенка родичка з чужого села. Довідалася, що Анна померла і прийшла відвідати.

...Господи! Це Ти мені прислав...

З якою невисказаною полегшою відітхнув... І враз відчув кожне дрижання леготу по співучих загонах, хамниках... І враз побачив усміх на кожній чіцці... Душа оживала пташкою, збива-

лася крильцятками понад поля, полонини, у золотом осяяну синяву неба.

Дерев'яним ключем відчинив сінєшні двері.

Вуйна взялася ладити вечерю. А він, і не чекаючи, спітав.

— Ци ни прийдете ід мені назавше?

Слово по слові і вона радо перенесеться до нього. І так у комірцім сидить, і нікого в ней нема.

Від того дня акорди дзвонів грають чистою молитвою.

А діти день-у-день з ним горі збочею, підливати квіття на могилі Анни.

Прийнялась берізка. Свіжі гілки замаїли хрест. Розрісся кущ синіх черевичків та шовкова травинчка. У ногах зазеленів новими листочками карупір і м'ятка.

Що частіше, коли в день не мав часу, брав увечорі малу ліхтарку та йшов помолитись — у думках розказував про все.

...Діти гарно розвиваються... По хаті дзвонить сміх... Барвінок розрісся в цілій пишиоті, а кущі синіх черевичків і іншого квіття біля плоту та над шкарпом до ріки такі розкішні...

У ліхтарні блимаз вичікуюче маленький огник.

А коли сходив долі доброю, світилися вікна на попівстві, каганчики блимали по хатах і тихо шуміла добра та бив хвилями у беріг потік.

Ішов як огник у його ліхтарці. Сиував думки про зиму:

...Веретен треба нових... переглянути кросна, поки затягне у хату... і дров більше... Палага й Гафа вишивати будуть узимі...

10.

Просмиком поміж горами пересувалися транспорти. У доли й за Бескид.

По залізничному мості, на межиріччі раз-у-раз стукотіли колеса паротягів. На двірці раз-у-раз прорізував повітря гострий гудок льокомотиви.

Поспіх на двірці заглушував тони дзвонів. Заколочував спокій узбіч, відтягав увагу, що й дзвинити годі було.

Лука ходив пригнічений. Ловив жадібно вістки та й творив мелодію, як осіннє павутиння. Тони дрижали в очікуванні подій. Тони рвалися, що й годі було нераз злучити в акорд.

А коли перебіг селом плач, тоді часами розси пались сліози і дрижали берізки по загородах. Війна загорнула багато молодих газдів і легінів із села. Лука залишився, бо не підходив уже віком.

Тривога й незнане підсувалося все ближче. Транспорти ранених перебігали раз-у-раз за Бескид.

На попівстві, наче б не у війні, розцвіли пишні айстри і зі станції приходили стинати їх на китиці для ранених.

А тоді мертві тиша селом. Щільно закриті вікна по хатах, і заборона дзвонити.

День-у-день ішов у церкву. Рад послужити кожному, бо багато панотців перечікували тут кінця війни.

Пізно восени в'їхали козаки на конях у село.

Розтаборились по хатах. Раз і другий.

Та й прийшов день, що простелився відворот на схід і тоді впали жертвою дзвони.

Лука ледве встиг добігти до дзвіниці.

Важко скотився найбільший дзвін. Його криси врізалися у землю, яку стільки літ охороняв від граду й бурі — і калатнуло серце важким стоном.

Лука пустився долі доріжкою. До нього долстіли ще прощальні тони інших дзвонів і туркіт коліс від воза на станцію. Ледве дійшов до хати. Здавалось, завмерли в душі усі мелодії.

Та скоро за тим прийшли з-за Бескиду Січові Стрільці. І як ніч, так день клекіт на Маківці.

І боліло серце, як ті, які перебували у хатах, повні життя молоді люди, відходили у цей клекіт, як ніч, так день.

До хати Луки сходились сторші газди покурити й поговорити.

— Паде ото молоде як солома... як лист, а зимля приймат... дітій своїх.

— І нима чим передзвонити.

Голови хилилися. Кожний знав, що дзвонили їм вільні гірські потоки, шуміли смереки, яких не понищили стрільця, пестили чічки...

...Бо це ж за добро свос... за поля і ліси... за села, у яких стукали в один тakt одні і ті самі серця...

День-у-день Лука вступав на попівство по ключі та йшов зі старенським панотцем до церкви. День-у-день блукали їх погляди на схід.

І день-у-день блукали питання без відповіді. ...Коли ж кінець?.. І який кінець?..

Там і діти панотця.

В душі Луки назбирувалося багато вражень і нераз видавалось — дуситься в собі, бо не має змоги розсіяти тонами.

...І коли ж можна буде дзвонити?..

Буря за бурею гуляла і не було чим розігнати хмари. Буря із хмар перемішувалась із бурею на Маківці.

Падали люди, ломилися смереки, нищились засіки.

А згодом затихло усе.

Діти скопали столочений городець та засадили новий барвінок.

Заграли музики у хаті. Палага віддалась за Січового Стрільця і залишилася, бо чоловік пішов визволити лани широкі.

Прошуміло все гірським потоком і всміхнулося сонце, мов по бурі.

Усміхнулося своїм ладом, а Лука весело дзвонив новими вже дзвонами.

Не було лише пайбільшого дзвону. Місце світило пусткою на дзвіниці.

А йому, Луці, видавалося: не треба буде... тривога проминула. У селі свої.

Ловив соняшні усмішки та розкидав життєрадісно надію прийдешніх.

У хаті підростала друга відданиця, і співали узбіччя, загорода, старенька хата.

Настасі чоловік не вертався і не писав, а Лука, забуваючи давнє пережиття, радів дітьми.

Та радість, як ранній пробліск, скоро промінула. Старший зять не вертався. Загинув. Палага з дівчатем газдувала в горішньому кінці села на газдівстві свого газди.

Ходив до внуки. Приколісував співанками про ліс, про поле, про ранній усміх чічок у дебрі...

У село в'їхав знову чужий, панцерний поїзд.

Поміж хатами втискався пригніченою тишиною новий лад.

У людей пригнулися плечі. Спомином осталось усе пережите, своє.

Бабуся померла.

Газдувала молодша дочка та син.

А Лука день-у-день горі збочею до церкви, до дзвіниці.

З журкоту потічків, зі шуму лісів, з усміху сонця над збочами черпав радість, мов із криниці, і розсипав надією-потіхою по селі, стукав у маленькі віконця хат, стукав у серця людей...

...Прийде ще радісний день...
"Дзень... дзень — дзень... дзень".

11.

Так любо дивитися з віконця дзвіниці, як люди доріжками, межами, простують до церкви. Газди й легіні між смереками, цятками білими, а тут і там яркою квіткою мальованка газдинь і відданиць.

Це храм "Другої Матки" і багато людей із довколишніх сіл. Є й молоді, які поверталися із таборів полонених. На їх скренях глибокі скиби. Гуртками по цвинтарі, під дзвіницею. Пливуть розповіді про лани широкі... про тисячі жертв, які кров'ю скропили рідин землі...

Притишено поміж собою, що тут і там нова влада забирає легінів, які не були у тaborах, відбувати кару.

І за що?

За любов до рідних узбіч, до рідних стріх, за право жити на своїй землі...

А є й такі під церквою, які відбули вже кару. У них скиби на скронях іще глибші.

У Луки дрижить кожний нерв.

Його тривога долучається до болю загального, бо і в нього ж син.

Через міст, кам'яною доріжкою, на попівство туркочутъ підводи з довколишніми панотцями.

І сягає Лука по шнури, і дзвонить.

Він знає: малі коники везуть ті самі вістки й на попівство.

Далеко блеють вівці.

По кущиках шипшини, калини, тендітне павутиння. Невідомий маляр з палітрою поміж кущиками. Розсипається золотий пилок і миготить у росинках, а він потягає багром ягоди по кущах.

Лука вибирає ось ці росинки, переміщус красу осені з тривогою та пригніченням у буднях сіл, підносить високо понад поля у синяву неба і, підсиленій, вриває надію на краще.

Доріжкою з попівства панотці. Там тепер свіжий господар із новим ладом.

Старенькому панотцеві не довелося відбути наміченої новою владою карі за любов до рідного, Господь покликав його до себе.

І хоч як важко Луці сповісти своє в захристії без старенького панотця, він іде поміж старших братів і виконує, що до нього належить.

Усе переходить з великою повагою.

А по богослужбі, йде найпізніше з усіх додому, хоч і в нього родина з чужих сіл. Там Гафія й Іван.

І недовго по храмі заграли музики в хаті.

Віддав молодау, Гафу, у прилучену. Сина залишив на газдівстві.

Спокійно приймав розповіді про Настасю.

...У неї світлиця, і не дивниця, що під лісом добре сходиться молодим, які не могли спокійно дивитися на те, як кривдить людей нова влада.

Лука ходив до онуків. Здавалось, забував все, коли ловив їх усмішки та укладав у мелодію дзвонів. І тоді всміхалося сонце у віконця його дзвіниці.

Та прийшов день, що нова влада назвала сина бунтівником, як усі ті, що мірили дороги широких степів, і разом з іншими скованого забрали.

І від тоді терпіння та біль не кидали серця Луки. Входив разом з ними на дзвіницю, сягав по шнури дзвонів, і дзвонив... доки не видзвонив — здавалося — усього наболілого.

Коли вертався в хату, то в хаті заставав те саме. А коли йшов до сусідів, приносив іх болі та й кожний куток самітньої хатини був повені нових вражень. Ловив їх у кожному кутку і згаплював із призьби.

Час до часу їхав у місто до сина, та привозив із собою ще більше терпіння, а дзвони здавались такими важкими, що ледве міг рухати ними. Увесь біль, уся журба села зосереджувались у його власному терпінні, і дрижали листками осики тони.

Аж змилувався Господь і одного вечора заскріпіли дошки на призьбі, а коли несміливі кроки зближалися до сіняшніх дверей, виглянув і ледве впізнав свого сина.

Задрижали губи, задрижали вуси, поморщилися скроні, ще мент, і тримтячі руки тулили до грудей сина.

Здавалось, увесь пазбианий біль розірве враз старечі груди Луки і вирветися ухиленими дверима, сам, до дзвіниці... до дзвонів...

Заграв весело вогник у печі. У щасті, що вернувся син живий.

Не мав великого газдівства. Син оженився з бідною та й пішов працювати на двірець як станційний робітник.

Невістка вешталася по хаті.

А Лука замешкав у маленькій світлиці по другому боці хати.

Життя наче б увійшло в своє русло і плесо прозоро-голубе ловило соняшні усмішки та прислухувалось прихованим мелодіям під урвищем, поміж кущами, по дебрі.

Із попівства стелилися паходи: матіолі й резеди, а боками доріжки до альтанки закрасніли далі і з осіннім усміхом айстри.

А смереки з новими шишками усе своє таємне "шу-шу" у ритміці розгойданій...

Лука на дзвіниці натягав шнури дзвонів, впадав у ритмічну розгойданість та любувався крізь віконце красою рідного села.

І ненадійно, зовсім ненадійно, загуділи пропелери літаків та й заглушили дзвони.

На попівстві довідався про нову війну. Дорогами, поміж хатами розгойдувалася тривога. Біля воріт і дорогами — гуртками люди.

Посипалися слізни по прильяхах села, і по його призьбі. Відходив син разом з іншими. Задрижали губи Луці, а погляд, як усе, побіг по дзвіниці.

Остався з невісткою й онукою сам.

Сходилися газди раді кожній вістці. Вичікували скорого кінця війни. Перепитували за вістками з попівства.

Роздумували вголос. Важили кожне слово.

...Чей по тій війні краще буде!

Осіння робота переходила пиняво по газдівствах. Недоставало молодих рук. Недоставало й старших, яких для загальної безпеки забрали в тюрми.

Війна закінчилася приходом нових господарів зі сходу.

У загальну пригніченість ненадійно втиснувся промінчик у хату Луки, бо син добився щасливо

до хати та знов пішов працювати на двірець.

Настася, як і перше, дозволяла сходитися молодим — перебирати вночі вістки з-за кордону, висилати свої.

Дослідили, і з декількома родинами всаджували в неопалені вагони.

Лука збирався йти до церкви, як упопереки загород перебіг син та розкинув по хаті страхіттям.

І чомусь видалось Луці — підкосив ноги... не зайде до дзвіниці... не зможе дзвонити...

— Просила... передзвоніт і змовте "Отче наш"... он студінь яка...

І аж тоді побачив Лука, як замерзли шибки його вікон і які довгі скляні тороки над призьбою, на стрісі.

...Хто просив змовити "Отче наш"?.. Настася?.. Настася... Вона не одна... там багато людей його села...

Нічого не кажучи, висунувся з хати на попівство, і до церкви.

Транспорт зникав на зокруті.

Важкі колеса врізувались у тишину села і, чи хотів, чи не хотів, залишали болючі сліди в душі.

Однак знов, що цей біль більше не повториться... Скінчилося... Однак дзвонити не міг.

Стукотіли колеса все дальнє... все дальнє.

Біль і ненадійний жах розсувався дорогою по селі.

Служив до богослужби. Клячав побіч Кивоту і одиноке дзвонення в той день — це був короткий, ледве чутний рух дзвіночками.

Молився, як лише міг найбільше.

— Богоїку святий... ни опускай никого у траспорті...

Не думав про Настасю, думав про всіх, яких
стрінуло горе.

І пішли дні, що все більше болісного пере-
ходило селом.

Багато зникало молодих.

А Лука, рятуючи, нераз доріжками тасмничими
переводив за Бескид.

У пітьму відчиняв двері, щоб зловити тривожну
вістку та потішити. Деколи вістка тріпала криль-
цятами жайворонка для своїх... для села. Ховала
усмішку надії на краще у куткі віконця, щоб
ранком засніти сонячним променем.

Тоді ловив цей усміх і дзвонив.

Дзвонив надією. Добивався тонами дзвонів під
крівлі хат. Стукав у двері, в маленькі віконця, і
потішав.

І, здавалося: замрічені віконця усміхаються,
заглядають відважніше з-під стріх.

Здавалося: певною потіховою шумить ліс і про-
бивають пригніченість усе життєрадісні хвилі по-
току попри загороди, перлистим сміхом сягають
кущиків лозини, а ті за подувом вітру нахиля-
ються в напрямі призьб, сходів, порогів хат.

Вечірньою порою знову сходилися старші
братья, поважніші газди — покурити й погово-
рити, передати вістки, зловлені за дня.

І не раз і не два набивали файки, бо здавалось:
годі скинути увесь біль зі серця, годі розбити
тугу за дітьми — а в гурті вкрадалася щілинами
й надія на краще.

Нешастя минало хату Луки.

Внучата перелазили пороги до його світлиці.

Та й одного ранку, коли вже збочами, луками
розцвітали всі чічки, коли молоді шишкі усміх-
нулися до сонця, у село з пільгою всунулась
радісна тиша.

З заходу 'прийшли німецькі війська, а з ними
багато своїх.

Лука забув давній біль і дихаючи повними
грудьми, розкинув шиури на дзвіниці та дзвонив
на всі поля й полонини.

"Дзень... дзелень... настав новий день!.."

Разом із цілим селом та молодими, які верну-
лися з-за кордону, леліяв надію на все найкраще.

13.

Шуміла добра. Наче б руками розкидали ві-
тами смереки і в розхвилюванні розгойдувалися
кущі.

На закруті, об скалистий беріг, били хвили
і приховані мелодії, наче б виринали і розгублю-
валися долі рікою...

А Лука на призьбі бавив онуків. Сутеніло і
хтось закрався лісовою доріжкою, спрагнений,
обпорощений.

— Дзвони забирають по селах!..

— Дзвони?!

...Може причулось?

Але це була правда.

Нагодував молоком і подякував.

А коли післанець відійшов, узяв сина й горі
деброю до дзвіниці.

— Онтого найменшого... єдного бодай.

...Раненько може бути запізно... скоро світ за-
ховає під цим кущем... у дебрі...

Другого дня забрали всі дзвони.

Бачив, як безжалісно поводилися з ними. Не
було кому й говорити, просити.

Могутня армія посувалася скорою ходою сте-
пами на схід. Гордість з перемоги оволоділа нею.

А по містах і містечках наповнювалися тюрми.

Транспортами вивозили молодь на захід ·
жертви за жертвами клали свої голови за добро
земель своїх.

Люди неділею — гуртками попід церкву, на
цвинтарі. Люди шепотом поміж собою.

— Жити ни дают... дітий тратят. Ай тих, що
в лісах, виловлюють...

На станції, по-під вагонами у великому страху
ті, що торгували по селах, по містах. Станційні
робітники вдають, що не бачать.

...Хіба ж і вони не люди? Хай собі тікають...

Забрали синів у молодшої дочки Луки, та й
стратили.

...І за що забрали дітей?!

І хоч знав, що за землю рідину, в серці сів
біль безмежний. Біль, якого, здавалося, і не сила
носити.

А передзвонити в дорогу на вічність немає
чим...

Кожний газдує окривавленими руками... Чи зі
Сходу, а чи зі Заходу... Щоб собі більше...

І хоч відчував ніжну, повну любови мелодію
піль, лісів та загород у хвилюванні кожної вітки
з дерев, кожної чічки у дорогу дітям, які в любові
залишили ось цю Верховину — сіряк невисказано
тяжів, коли йшов у прилучену на газдівство
Гафи.

І хоч прудкий Опір шуміз повним життям
і своєю повною рішучістю наводив думки, що
те, що сталося, вже минулося, а життя колись
усе таки прорве чужі тами і розіллеться по своїй
волі — важко було вийти східцями на призьбу
та й відчинити двері.

Не міг сісти на лаву, бо на обличчі Гафи без-
межне горе, бо горе скувало постать зятя та і
йому, дідові, роздирало душу й серце.

На кросинах застигло в невикінченні полотно, а слова Гафи бігали довкруги кросен, погляд блукав за човенцем у безділлі.

Несила було закидати ним у кросна, несила доткати ось це пасмо полотна, бо воно було на сорочки синам... тим, яких уже нема!..

І сипалися слози, стрягли у сіряку, у вишиваних сорочках, скочувались ча поміст, на залишенні сліди дітей...

І тоді, в тому смутку, що заляг село, перенісся панотець, і люди поїхали за молодим, сином старенького панотця, який помер у їх селі.

Випросили і привезли як свою дитину. Завелике горе було, щоб чужий замешкував попівство.

Можна було Луці та їй хто хотів, кожному, спокійно, з пільгою розкрити серце, поділитись усіми переживаннями.

14.

Вслухувався в шум дебри, потоку. Ловив приховані акорди давнього дзвонення, всі хвилювання його душі, його життя.

Блукав зором по збочі, кущах, смереках, по хатах села.

З долів пробивався клекіт і туркіт возів із бездомними.

Наповнялись подвір'я людьми, автомашинами з військами у відвороті.

Годі було й поговорити з газдами, кожний держався свого обійстя. Пропелери літаків і рух поїздів на двірці приглушували всі мелодії піль, лісів.

Лука не міг зловити тяглої мелодії, розривалися такти, наче б хтось недоброю рукою день-у-день нищив і те, чим могла жити душа.

Бо її до прихованіх мелодій у дебрі мусів закрадатися, добирати спокійну, надвечірню годину, і вони розривалися тендітним павутинням.

Простягав руки, відчиняв серце... душу.

...Пождіть... не тікайте... ви є всі... ось тут недалеко мене... я чую вас... зловити хочу і... молитись... бо... словами не вмію...

Пригорблена постать з поморщеним обличчям хилилася ще більше.

...Молитись... душою... серцем... як моляться усе ліси... поля... узбіччя і потоки... безпереривно, не віддихаючи...

І як міг найповоліше, волікся до дзвіниці.

Аж одної ночі вдарила пожежа у віконця його хати. Наче б удень стало ясно на призьбі та й засніла добра.

На цвинтарі, побіч дзвіниці, горіла вартівня. Вояки, які стояли ніччю село перед партизанами, грілися, розкладаючи вогонь на долівці, та запалили.

Лука зірвався рятувати дзвіницю. Вартівня згоріла, а дзвіницю, закриваючи дах мокрими рядами та зливаючи дощівкою з бочки побіч церкви, вирятували.

Відітхнув, бо здавалось, урятував свою хату.

А в неділю зійшлися старші браття церковні у канцелярії попівства на нараду.

— Старий уже паламар'й, ни ч्यє, чъас єнчого, молодого... на штабах і так дзвонити ни хоче...

Правилося більше богослужб, бо поміж бездомними були й панотці та й хоч Лука й одного дня не опускав церкви, рад послужити кожному та й хоч Службу Божу знав напам'ять, — не все на час відповідав, бо недочував.

Гонор села та поважніших газдів не дозволяв на це.

По нараді сказали йому.

...На дев'ятій хрестик пішло... усе життя біля престолу та на дзвіниці... Чи винен, що постарів, що знемігся?.. На штабах дзвонити не годен... хай уже молоді дзвонять.

Та й іще більше пригорбився, і сіряк усе важче тяжів на раменах, але доки не було нового паламаря, день-у-день ішов відчиняти церкву, світити світло та служити до Служби Божої.

Аж панотцеві зробилося жаль та й сказав людям: — Не годиться усувати, коли цілий вік служив. Дати котрогось зі старших братів церковних до помочі і лишити, хай дослужить подавньому.

З якою невисказаною пільшою відітхнув, і залишився!

Однак скоро приїшов день, коли ворожі літаки обкідали бомбами узбіччя, дзвірець із долішньою частиною села, попівство та церкву довкруги.

Годі було в церкві відправляти. Люди вибрали у горішньому кінці села заховану світлицю в хаті поміж стрімкими збочами і смереками. Там сходилися люди й правилися богослужби.

Бомби падали далі в долішній кінець села, а Лука день-у-день топтаз стежечку уже горі селом.

Попри хату Настасі, попри пліт поломаний, попри призьбу подіравлену.

А коли погляд його заблукав по подіравленій призьбі і засоромлене обличчя, у ненадійному спогаді, ховалося за рукав вишитої сорочки, з'явилось в уяві й обличчя газдині Анни і він спокійно шептав молитву та закінчував: — Царство їм небесне!

Ніхто не журавився обійстям Настасі. Всі знали, що Настася закінчила життя у просторах Сибіру.

І так день-у-день ішов Лука у вижній кінець усе готовий до послуг. Там мешкав і панотець зі старенъким, якого залишили діти, тікаючи на захід. Там і найстарша внука його.

Усе поволі, не поспішаючи ішов Лука, вслуханий у клекіт автомашин у відвороті в напрямі Бескиду, у клекіт долі селоч дорогою. Попри дорогу злітало листя з верб, із беріз, із кущів, у плесо потоку, а воно, як усе, перекидало хвилями, щоб дальше, щоб швидше, щоб лише не зупинятись.

По збочах скапували ягоди калини, орябини, шипшини.

По обійттях господарили люди, що приїхали. Багато своїх пішло у зимівки. Селом тихо-тихо, що й собака не гавкне.

Вечір світла ніодного.

Лише ліс та потік шумів притасним життям. Втягав клекіт та спував тривогою.

А свічечки-зорі, як кожної спокійної осени, засвічувалися на небі.

Манили спокоєм — молитвою у відданості Господеві.

15.

На Бескиді клекотіло. Зриви мостів луною котилися горами.

Від долішньої частини села заносило згарящими.

І хоч хилилося сонце до заходу, а гори тінню отулювали хати попри потік, за Бескидом найвиразніше висувалися темні хмари, наче б серед літа. Неспіймані сили готовились у бій понад селами, лісами.

Вали за валами темних та сивих хмар перемішувалися з погрозою.

А на сході клекотіло нове, що наближалося до села й поволі сунувся панцерний поїзд.

Лука прямував стежинкою поперек піль до дзвіниці й у дебру.

— Зак прийдуть нові...

Знав добре, під яким кущем.

Під ногами шелестіло листя та ломилися сухі гілочки. На пожарище своєї хати не дивився. Наче б нічого не сталося на його обійстю.

...Щастя, що бомба не впала на місце, де захованій дзвін!

Старечі брови підморгнули, у кутиках уст задрижали вуси.

...Прийде день... окови з рук нещасного люду розірвуться і тоді... дзвонити будуть радісно дзвони на всю Верховину.

З усміхом розсунулися зморшки на обличчі.

...І відійдуть ті, які своїм ладом пригнічують, неволять людей.

Клекіт над полониною змагався й відтягнув увагу Луки.

...Осінню?!.. Усе не так, як було колись... Понад полонинами пробивається гроза, якій не час прямувати цею дорогою. А великого дзвону давно нема!

Заворушились руки, наче б намагались ударити на сполох.

...Як дуже недостас його... Якраз у цей мент!

Очі побігли збочами, де тут і там ще доспівав пізній овес.

...Повикошували неспілний хліб для військових коней, а те, що осталося, знищить іненадійна буря.

Шум лісу змагався. Шуміла добра й потік у її стіп.

Усе дужче... все дужче. Гроза загортала село
і поля у свої обійми.

Лука пильно слідкував за змагом бурунів.

...Залишки хліба знівечать і люди, які залиши-
лися, голодувати будуть!

Очі побігли на дзвіницю, очі вп'ялились у
закопаний дзвін.

...Усе життя молився тонами дзвонів і рятуував
хліб... А у цей мент? У цей найгрізниший мент?

Пригніченість в'їдалась у душу Луки.

Над селом клекотіли хмари, над Бескидом
клекотіли зриви, на межиріччі дзвонили танки зі
Сходу.

Каплі дощу розсіялись над узбіччям, над селом,
перемішувалися з різnobарвним листям.

Вітер змагався зі смереками. Вітер знищався
над березами по загородах, над вербами та кущами
попри потік. Ломив гілля, розкидав листям.
Вітер зривав з Луки сіряк, узбіччям штурляз
палкі слова його молитви, іграшкою пірвав кри-
саню.

Лука нахилився над дзвоном. Так дуже бажав
у цей мент притулити до своїх грудей його
холодні криси... і молитись, благати рятунку!

Руки витягнули дзвін із криївки, діткнулися
холодних крис, серця й задрижали. Бліск лиска-
вок засліпив очі, а дзвін з зойком покотився долі
деброю у прірву, у крутіж.

На старечому обличчі Луки перемішувалися
слізи з каплями дощу.

...Надія і рятунок... для села... для залишених
людей.

Буря шаліла, здавалося: дзвонить у дебрі
дзвін... Дзвонять хвилі об його криси.

А Лука молився і серце забилось сильно, не-
зломною вірою.

...Врітується хліб!

Коли все прошуміло, присмерком уже, спрямував горі доброю.

...До газдині... до Анни.

У душі спогадом задзвеніла мелодія боротьби всього життя... змагання до досконалості... і любов до села, до рідного.

Ішов доріжкою, якою — пейзаж був — скрачатися буде день-у-день, доки його життя. Виглядати рідних...

Поміж хатами, на пожарищі, дзвонили вже танки.

А в душі, зовсім ненадійно, задзвонили пили й застукали сокири та молоти біля пожарищ.

Груди хвилювали.

— Он так... відбудують хати колись... свої!

Над станцією шумів притасну ліс, у крутіжі дзвонили хвилі її замість старої, надломаної смереки — здавалося Луці — скрипить віз доріжкою до дзвіниці.

На лаві, під дзвіницею, присів спочати.

У своїй уяві бачив найвиразніше, як на возі вилискувались до сонця криси новісінького дзвину, і прошепотів:

— Анио... у відбудоване село... новий дзвін!..

А тоді уста заворушились у молитві. Душа стелилася повно-відано у стіл Всевишнього.

Філадельфія, 12. IV. 1955 р.

ЛІСОВИЙ ГОЛУБ

1.

Понад шпилями гір, у напрямі села Волосянки й Опіру, викочувалось розпромінене ранішнім усміхом сонце. Обсипало прозолоттю заліснені гори, гралось яснозеленими вітками смерік, відбивалось у кожній ранішній росинці на чічках, травах, кущах і кущиках.

Попри дорогу повеселіли хати, а на узбіччях і полях зимівки під солом'яною стріховою. Їхні маленькі вікониця мов пригорщами ловили якнайбільше отих теплих соняшників райдуг і по зеленій мураві розсипали.

У підніжжі гір шуміла весело, перескакуючи великі й малі камені, ріка Опір.

На граничній, у стіл Бескиду станції шибували поїзди. Цю станцію перебрали Поляки, коли українське військо покинуло Галичину і виїхало звідси поїздами за Бескид, на Мадярщину. На станції переважала польська мова, бо місцевих, які працювали на станції звичайними робітниками, було все менше. Їх відсували від служби, а на їх місця спроваджували своїх.

Частина села, де міститься станція, відділена горою від решти хат, являлась наче б містечком, де містилася пошта, хати залізничників і склепи та будинок поліції.

На горі, над станцією, стояла дерев'яна бойківська церква. Її вхід головний від заходу й обличчям до села, що тягнулося кілька кілометрів рідинами хатами попри потік аж у Вижлівські ліси.

Біля церкви дерев'яна дзвіниця. З її відкритих, малих вікон розбігалися тони дзвонів, розпливаючись у прогалинах. Паламар передзвонив на Богослужбу.

Поміж квітистими травами, які гладив своїми крилами вітер, поперек збочі спішив у церкву панотець.

Нижче церкви, у стіп дебри, на сильному закруті, попри заквітчу млаку, збивався пінистими хвилями потік.

Добра, виповнена пахощами квітів, моху, смерекових гілок, стрімкою стіною спадала до потока.

Біля хат села ввихалася челядь. Збирались у поле полоти невеликі загони збіжжя, обкопувати бараболю.

По загородах, краєм грядок стелилися притаманними пахощами коноплі. Голубі загони цвітучого льону лучились із синявою неба.

З дерев'яних уликів біля хат вилітали бджоли в полонину за медом.

Тут і там на плоті скреготіла сорока.

Село розбудилося до свого щоденного життя. Було бідне. Гоїло рані, завдані новим господарем Поляком, але усміхнене. Купалось у соняшних променях. Понад полями співали жайворонки. Поміж смереками відзвивалися зяблики й зозуля, між збіжжям перепел.

На обличчях людей з'являлась усмішка, така добротлива усмішка, яка, здавалось, цілувала б

кожну пташину, кожну чічку, тулилася до кожної смерічки.

Бо все це кругом — своє рідне!

А на багацькому газдівстві, що своєю лукою приткало до потоку у стіл дебри, вздовж якої і плив цей потік та відділював від загонів, що бігли далі збочею від дзвіниці та церкви, також увихалася челядь.

Разом із наймленими робітниками збирались у поле, далеко в полонину.

Простору газдівську хату, обведену від по-двір'я призьбою з ганком, переділювали стаями па двоє.

Одну половину мали газди з одиначкою Анницею та челядь.

Другу половину винаймали Полякам, залізничникам та їх родинам. На стриуху була й кімната на літо для літників.

Чорнява Анниця вибігла на луку, до комірок, де тримали дріб.

Сонце тулилося до її смаглого обличчя і вона, розглядаючись кругом, усміхалась.

Так любила своє обійстя над бистрим потоком. За цим потоком тягнулася заквітчана лука аж до приходства під горою.

Глянула на гору Ясень у зелені смерекового лісу. Ліс злегка шумів і хвилювали загони жита, ячменю, вівса.

Темнішою зеленню мов стебнівками корчики бараболі.

У підніжжі розцвілі, незасіяні поля.

Знов усміхнулася й відсунула засувку від комірчини. Сипнула вівса й наляла в коритце води. Дріб з голосним кудкудаканням кинувся жадібно до зерна, до води.

Побігла в хату збиратись, а тоді вернулася

зачинити двері від сторони дебри. По тамтій стороні стояли комірки на дрова для комірників-«коліярів» і їх курник.

Кури заспокоїли голод і спрагу та порозбігалися.

Залишки зерна визбирував лісовий голуб.

На станції голубів не було. вона це знала і тому зраділа лісовим птахом.

Простягнула руки, наче б хотіла його обняти. притулити до себе.

— Дузінька... дузь...

А він збив крилами й відлетів у напрямі лісу.

— Аннице! А дес ся діла?!

Мама у дверях.

— А йди ж, уже пізно!

— Йду! Йду!

І сама пурхнула мов птаха.

Червона рясна спідничка розвіялася, вишивана сорочка в яркі уставки, з домішкою бурячкової барви, скупалась у сонці. Анниця зав'язала наспіх жовтенську плахтину і скрилася в сінях.

У сінешніх дверях цокнув замок.

Тут і там, на подвір'ї перекликувалася челядь, аж усе втихло.

Вузесенькими стежечками по межах піль, загатів, спиналась челядь, як і інші люди зі села, горі збочами, у полонини, у поля.

3.

Ніччуо перебіг дощ. Зі смерік скапували каплі, на збочах, понад двірцем. Скапували й на ясені у ліску. Одна за другою на м'який мох. А він втягав у себе і яснів свіжістю. Трава, папороть, кущики ягід і афин випростовувались до соняшних променів. Підносили голівки квітки роменів,

арніки, лісових дзвіночків. Від лісу своєрідними паощами молоді шишкі і нові гілочки смерекові.

А сонце понад горами, понад станцію в напрямі Бескиду.

Доріжками, поперек загород, спішили люди в церкву. Неділя.

Розсипались пестрі одяги газдинь, відданиць і дівчаток квіттям поміж збіжжя, стежечками загонів, бороздами. Горіли на сонці хустини-мальованки лискучими барвами: червоної, жовтої, бурячкової, білої, зеленої.

На дзвіниці розігрались усі дзвони. Паламар Грега, старший брат Годзінець і Немець, зза потоку, не дармували.

Сплітали мелодію своїх душ у мелодію дзвінів, достосували до шуму бистрого потоку під деброю, співу пташок і шуму лісу.

Люди всміхалися, знали, хто на дзвіниці, та приспішували ходи.

Ухні душі були вже дорогою примінені до молитви, то й малошо хто говорив.

Усі турботи оставали поза ворітами газдівств, де лишався той, хто вже справді не міг іти.

Діти й підлітки перешіптувались.

— Ни зна Йва' хто типир'й дзвонит?

— Може Грега, а може Годзінець?

— Ой ніт! Усі три враз!

— Паламарйови тра помагати, ни годен, але шнура свого ни пускат. Берут шнури других дзвінів, коль їм дасть.

— Годзінець найкраще дзвонит з усіх. Йому легко, бо на скрипці грас...

— А хіба ж дзвін то само, що скрипка, там смик, а тут шнур...

— Він чъє як дзвонити...

— А тихо там, уже близь цер'їкva!
Кивас пальцем старша газдиня.
Газди здіймають капелюхи й хрестяться. Вже
лише кілька кроків до церкви.

Перед церквою люди ті, яким ближче, з іншого
кінця села. Є вже й із Тернавки та Решітки.

Мами з малими дітьми та старен'кі газдині на
лавках попід церквою.

Доріжкою від станції родини польських полі-
цистів і ті, які приїхали на відпочинок. Не при-
їхав їх священик зі Сколього, він бо й рідко
приїздив, і вони користали з відправи тут, вислу-
хуючи її під церквою. Костелик їх сторчав ве-
жечкою з хрестом поміж смереками в напрямі
Опірця, близько поліцейської станиці та літніх
віль польських панів зі Стрия і Львова.

Панотець у церкві збирався на Богослужбу.
Умовили дзвони. Зійшли драбиною дзвіниці ті,
що дзвонили, і подались у церкву засвічувати
свічі.

У крилосі дяк Мойсійовський. На ньому сур-
дут і виглянцовани чоботи. Він має ще час попра-
вити окуляри й переглянути книжки.

Церква виповнилася по береги. Під дверима
й напроти дверей, на пагорбі, люди.

Панотець новий. Недавно перенісся тут і всі
цікаві. Молодий. Був на долах, а вчився — гово-
рять — за границею. Самітний. Прийшов на мі-
сце свого батька. З ним старен'ка мама, а літом
багато родини. Високий, привітний. Повний жит-
тя й шляхетних поривів.

Посередині церкви павук із безліччю свічок,
дарунок багача Гриба. А він стоїть збоку. Се-
реднього росту, волосся чорне аж вилискується
і спадає нижче вух, вуси йому вже побіліли. Коло
нього його пишна молода жінка. Дітей у нього

нема. Це вже третя жінка, її звуть "Грибіня".

Свічі скапують на престолі. Воскові свічі. На білий обрус, скапують і на тетраподі. Як і в руках поважніших газдів села.

Найкращі віddаниці біля фан. Між ними й Анниця. Новий, вишитий, бойківський одяг горить барвами. Мілітися у проблесках свічок.

Сонце крізь барвиsti шибки на голови людей, на поміст церкви. Грається зайчиками, миготить, усміхається.

Ціла церква співає.

В часі Євангелія всі хилиять побожно голови.

Проповідь священика насторожила й полонила всіх. Напосена заохотою до посвяти Богові. Слова падали наче б на зорану ріллю. А зорав ту ріллю попередній священик, який нещодавно помер. Виховував, навчав, серце вкладав у цей бойківський люд.

По Богослужбі розсипались люди доріжками збочей до своїх загород, до своїх хат.

Анниця з подругами-віddаницями із цього кута села, в якому жила, і собі доріжкою, до кладки біля урвиська дебрі, на свою, заквітчану чічками, луку.

Розглядається по довкіллі і чомусь у мент видалось воно її зовсім інакшим, як давніше.

Давніше все це було наче б її виключною власністю, сьогодні це дарунком Господа з любови до неї. В душі заворушилася думка: щб вона винна Господеві за цю велику любов?

Старша за неї Олена, яка любила все порядкувати в церкві, розбила її роздуми.

— А мене чогось тягне в манастир, і пішла б зараз туди, коби лише прийняли.

За старенького панотця через одну зиму меш-

кали на приходстві дві сестри служебниці зі Львова. Гуртували біля себе дівчат. Старенький панотець посився з думкою вибудувати їм із весною хату за приходським городом, щоб вели захоронку та допомагали в парафії. Олена нераз заходила з дівчатами до них. Та вони чомусь не вдергалися, не сподобалися їм гори, і їх відкликали. Мали замінити іншими, але прийшла перша світова війна, і так залишилось. Потайки від мами заходила до них деколи й Анниця.

Олена була сиротою, не трапляла женихів і до того була бідна.

— І я пішла б з тобою — обізвалася Параця.

Відколи її хлопець поїхав до Америки, вона готова посвятитися Богові.

Лиші Анниця мовчала. В її душі назрівала переміна, якої вона не була ще всилі так ясно сприйmitи.

Наче б опинилася ненадійно на новому світі, хоч давно у ньому жила. Наче б розпалювалася іскра в її душі. Вона її відчувала. Її тягнуло в інше життя.

Біля кладки стояв гурт легінів. Усі вони один наперед одного вичікували Анници. Вона це знала, бо нераз не давали їй дороги перейти. Слідкували за її стрункою, гарно прибраною постатью, заглядали в гарне, ніжне з крученим волоссям обличчя, що висувалось з-під мальованки.

У поспіху насувала пишну, шовкову, мальованку з тороками, мов намагалася закритись перед поглядом зацікавлених.

— Ідеш з'обіду на вечірки? — питалася Параця.

— Ни знаю... — відповіла протяжно Анниця.

— А нáшо вам вечірків!... — Олена.

Олена зійшла на дорогу, що вела в Тернавку, до своєї хати.

Параця у вижній кінець, а Анниця на смерекову кладку, на стежечку через заквітчану луку.

Поспіхом глянула кругом себе, на дебру, на потік і приспішила, щоб виминути гурт легінів, які перекидалися заввагами про відданиць.

Її супроводив сміх придушений, стримуваний.

Не оглядалась. А сміх не був зв'язаний з її появою, легіні сміялися з Андрієм, який наздоганяв Анницю.

Почула за собою кроки й приспішила, щоб не стрічатись.

— Аннице! Почекай!...

Упізнала його голос. Завжди перебігав її дорогу. Багацький син, і думав, що її до пари. Не любила говорити з ним.

— Мині спішно д' хаті...

— Прийдеш на вічірки?

— Ни думаю...

— Я буду тя чикати!

— Чикай здоров... про мене можеш чикати другої...

У хаті скинула святочне одіння й перебралась у буденне, але чисте, щоб помогти щонебудь мамі.

Біля камінного порога церкви замікав паламар великим ключем ковані двері. Пере хрестився і пустився стежечкою за старшими церковними братами, що відпроваджували панотця. Між ними був із вижнього кінця Петро й Іван та дяк. Мойсійовський, хоч мешкав у Тернавці, не спішив на свою дорогу. Хотів поговорити з новим панотцем.

І старші церковні брати і дяк, були панотцеві

раді. Припав їм до серця і вони всі готові були
йому в усьому допомогти.

Паламар простував за ними тою самою сте-
жечкою. Ніс ключі, залишили на приходстві.

Старші церковні браття і дяк попрощались біля
воріт подвір'я та й порозходились.

Паламар погладив пса Лиска, який ласився до
нього, як до найбільш знайомого.

Заніс ключі. Спітав у котрій годині вечірня,
щоб передзвонити, і попрямував собі поміж
господарські будови кам'янистою доріжкою до
моста, а там на дорогу додому.

Сонце стало поміж церквою й приходством
і повними пригорщами золота обсипало гори,
ліси, заквітчані збочі, загони збіжжя, дорогу й
доріжки.

3.

Святковатиша оповила засніжені збочі. На
кущиках, на гілках смерік, на плотиках по горо-
дах миготів іней. Мінилися піжною райдугою за-
сніжені, солом'яні, стріхи з ледяними тороками.
Іскрилися взорами обмерзлі віконця хат. Наче б
заворожено дрімали заліснені кришталеві узбіччя.

Біля мосту на потоці, поміж обійттям Ненця
та батьків Анниці, докінчувалось йорданське
водосвяття.

Простоволосі газди з обмерзлими вусами тер-
пеливо дочікували кінця. Злегка коливались вог-
ники на воскових свічах у їх руках і скапували
воском по рукавах.

Хоругви в руках молодих людей зрушилися з
місця за панотцем, який кропив замоченим у по-
свяченій воді потоку кропилом по головах людей.

Хоругви пнялися на доріжку до приходства.

Гомоніла йорданська пісня:

"Явілся еси днесь вселенній —"

По засніжених левадах, збочах, по поблизьких обійстях. По подвір'ю приходства й по хаті, яку найперше благословлено.

Хоругви підчікували біля дверей, а тоді поперець збочі, утоптаною стежникою, до церкви.

Анниця віднесла свою хоругву до церкви і верталася домів.

Сонце грато замороженими кришталіками по лісі, по узбіччі, по селі.

Під ногами скрипів мороз.

Блістіла утовчена доріжка, якою переходили люди до потоку долі збочею. По боках залишились ямки у снігу від тих, хто не вміщувався в йорданській процесії.

З усмішкою розглянулась Анниця кругом. Як любила оцей засмічений простір, на якому прilяг такий уволовлюючий спокій!

В ухах ще дзвеніла пісня:

"Явілся еси днесь вселенній..."

Її уста ще перед хвилиною співали її з усією щирістю душі.

Ще раз глянула на довкілля. Так прагнула її душа якогось спокою. А вона сама так прагнула, як видалось їй, просто чогось недосяжного, якого ще ніхто в її селі не осягнув.

Здоганяли її ровесниці.

Шуткуючи, шпорталися по снігу. Вишивані кожушки сніг обпорощував і сховзувавсь. Поправляли, обтріпували свої білі вишивані спідниці-фартушки, барвисті півки. Тісніше обв'язували святкові платини.

— Аннице! — чогос ся так задумала? Задивила? М'ясниці вже близькі? Ни хоч за даякого з чуджого села віддаватися?

— А що сказав би Андрій?

— А мині видиться, що й Олекса тебе любит.

— А Іван? А Василь?

Переговорювались одна другу.

— Та по'кайте! — сміялася Аниця. — Ци то вже всі мині? А вам що лишу?

— Своїх маємо...

— Уже й дружок попросили...

— Багато буде весіль, лише мого ще ни буде.

— Та чому ж?

— Почекаю...

І порозходились по своїх обійттях.

Олена й Параця відійшли ще від потоку, зараз по водосвяттю, зачерпнувши у збанки свяченої води.

Не мала часу її поговорити з ними.

На її обійтство світилися білістю свіжі хрестики з тіста, які мама зиочі, на Щедрий Вечір, понамазувала на всіх дверях свого газдівства.

Дорогою, попри подвір'я — переходив Грего — паламар з дяком Мойсійовським, до своїх хат. Паламар у сусідство, дяк у Тернавку.

Скрипів сніг під їх ногами і заглушував їхню розмову. Лише кілька слів можна було зловити, відносилися до нового панотця.

— Красний, свій чоловік... добрій... уважливий до людей — паламар.

— Видиться буде як його небіщик тато — не зі старо-русих — дяк.

— Таких тепер'ї усе меньше...

— О ни говоріт...

Паламар підсміхнувся під вусом. Він не звертав уваги на це, як дяк, йому аби божий чоловік.

По другій стороні хати, де мешкали коліярі, вибігли окутані діти зі санчатаами і мами виглянули у дверях за ними.

Усміхнулись до Анниці.

— Зимно сьогодні...

— Та зимно...

Їй не хотілося говорити. Вперто докучала думка поговорити з батьками про свої бажання, заміри. Якраз тепер перед м'ясницями.

Олена й Параця збирались у Львів до сестер служебниць. Дістали відповідь на листа, що можуть приїхати подивитися, а як подобається — залишатися. Як дуже бажала і вона поїхати там-туди разом із ними!

Вона, хоч любила понад усе своє село, свої гори, батьків, але її наче б недоставало радості життя. Хоч багато легінів обіцялося сватати — їй ніхто з них не подобався. У кожного бачила лише його хиби, які відштовхували. Чим милішими вони старалися бути для неї, тим більше осоружними ставали.

Її манило замкнене життя, життя в монастирі. Роздумувала.

...Чому не здійснено задумів старенького панця? Чому не вибудувано під городом приходства дому для сестер служебниць? Знала, що відразу не могли б її тут примістити, але може колись пізніше могла була б тут прийти, працювати для своїх людей, для свого села в любові до Бога.

У цей святковий день вона зважилася заговорити до батьків про свої наміри.

Її батько старшим братом у церкві, мама знову ж у сестрицтві, не повинні їй збороняти.

Вона ласиться до мами.

— Мамко... щось маю вас просити...

Мама сміється й гладить по голові Анницю.

— Ой щось ти нині дуже милуєш мене...

— Татцю... — дивиться у добре очі батька.

І говорить — говорить, викидає все зі своєї душі...

У мами очі стають великі, великі... повні переляку.

— Того нигде ні буде... — ти в нас єдна.

Маму й важко переконати.

Її одиначка, краса на ціле село мала би піти до монастиря? А газдівство? Маєток? Поле?

Не переконала — і перестала просити.

Батько мовчав, хоч був немало заскочений просьбою Анници.

Мама говорила багато, багато говорила, сварила, картала, придержуvalа легінів, які заходили до їх олійні бити олії, на вечірки випихала. А коли вже була тим усім утомлена, упоминала, просила.

Анниця виконувала всю працю на газдівстві, більше як перше. Помагала в олійні. Надвечір і вечерами пряла з мамою кужіль, приймала відданиць, щоб були в хаті за кужілем, сідала й за коросна виручити маму, ткала полотно, але своєї постанови не кидала.

Батько усе частіше поглядав на неї, бо його дитина Анниця ниділа на очах.

Анниця молилася і... плакала по кутках.

Аж батько — газда Йосиф зважився заговорити до своєї газдині.

— Газдине Настасе — спам'ятайся! Дітина наша Анниця зі світу нам піде!

Але Настася знала своє: прийдуть м'ясниці, підбере доброго, багатого, жениха і Анниці все те перейде, аби діти прийшли, за всю забуде!

А газда Йосиф дуже любив свою Анницию, бажав, щоби була щаслива, і вибрався за порадою до панотця.

Постукав у двері канцелярії, на приходстві і запрошений увійшов.

Обтер свої обмерзлі вуси та з пошаною поціливав руку панотця.

— Слава Ісусу Христу...

— Слава на віки... що доброго скажете, Йосифе?

— Журу маю паноченьку... — подивився благально синіми очима, начеб тут було спасіння його Анницеї.

— Та яку журу?

І Йосиф, присівши на крайчику стільця, почав розказувати все, викидати ввесь жаль, всю журу.

— Я так хотів би, аби була щаслива, єдна моя дітина, усі інші повмирали... забрав Богойко съватий, лишив лише її єдину...

Панотець задумався, а тоді піdnіс свої ясні очі і сказав:

— Хай іде... хай подивиться... якщо не для неї, то вернеться і буде спокій.

— А як захоче лишитися?

— Лишіть Господеві тую справу!

І хоч Настася не могла дарувати своєму газді Йосифові — він збирався з Анницею у Львів.

— Ой Богойку святий! Хто ж нас на старість обійде?! — голосила Настася.

— Мало маєш служби?

— А маєток? А газдівство... поле?

— Ни журися...

— Ни журися!

І коли поїхали, товкла головою у своїй бацацькій хаті.

Надія жевріла у серці:

...Чей вернеться обое?!

Багато роботи у газдівстві, розподілити її поміж службу — парубків — притуплював біль.

Приходили люди до олійні бити олії із Тернопавки, з Опірця, з Хітарів і інших сіл, а вона нікому не признавалась у журі.

Коли питались за газдою, за Анницею, відповідала:

— Поїхали до Сколього купити дащо.

Приходили жінки коліярів купити молока, сира, яєць, цікаві де Анниця, газда Йосиф, але і їм не відповідала.

Пес Босий бив хвостом, коли переходила по-при нього, ласилась Мицька до її ніг, але вона й недобачувала їх. Сідала за кросна і стукала човенцем завзято, вперто, щоб забити всі думки, побоювання.

Сніг лежав по горах, по збочах. Мороз обморожував вікна хат у селі, клав узори в хаті і в світлиці, багацької хати Настасі.

Сиділа сама і до сусіди Ненця не перейшла. Сама вечорами пряла кужіль. Не хотіла газдинь, ані віddаниць не просила, бо Анниці не було.

Не хотіла йти й до олійні відбирати макухів, які люди залишали якусь частину як заплату. Служба — два хлопці займалися тим. Приносили до хати на стіл. Перераховувала, а вони складали на під.

Та, як на біду, прийшов до олійні й Андрій. Хоч не числила на нього, як на будучого зятя, бо замалий ще був багач до Анниці, то слова його кололи її вістрям ножів.

— Давно я Анниці ни видів! Ци ни хвора чісом?

Не обзвивалася, хоч знала, що всі знали де Анниця, ціле село знало.

Вступив і сусід паламар, повертаючись з церкви дорогою попри газдівство. Вступив потішити, розрадити. Він усе знов.

— Бо то найліпше все віддати в руки Господа нашого. Він Вітцем нас усіх. Знає, яке комущається...

Не обзвивалася. Видалось закам'яніла.

Думки її вперто шукали причини, чому Анниця поступила саме так. Роздумувала, що Анниця молода, не виділа світу, то її закортіло подивитись. Ніколи їй нічого передтим не збороняла. Якби не була їхала Олена й Параця, не була б мала відваги на таке.

Десь у кутку душі жевріла ще надія, що Анниця вернеться. Як не зараз, то скоро потім. Вона не буде могла звінити до міста.

А раз бистро подивилася на старшого парубка-слугу з Хітар'я. Був гарний хлопець.

...А може... може підходить до Анниці?! Мав би смілість?! І вона вступилася? Чому не сказала?

Вчіпилася цеї думки як рятунку.

...Зараз, як приїде газда Йосиф, відправить його. Йому і так кінчиться рік служби!

Хоч роботягий і послушний був. Не могла йому нічого закинути.

У хату рипнули двері, біля порога став жебруючий дідусь із торбою.

Затирав руки від зимна, поздоровивши газдиню християнським привітом.

Босий устав і положився, бо пізнав старого знайомого. Навіть не гавкнув. Мицька дрімала біля печі.

Зраділа газдиня Настася дідусем. Укроїла спору крунку хліба і наляла горня молока, яке ще тепле стояло біля челюстей печі.

— Бог заплатить... Бог заплатить...

Зробила йому місце на лаві.

— Сідайте!

А коли попоїв і клякнув молитися, просити за

благословення для тієї хати, її обличчя роз'яснилося. Пошукала в коморі пару ґрейцарів і звернулась:

- Помолітся за мою Анніцю...
 - Помолося, помолося... Няй Богоїко пішле вам доброго та багатого зятя!..
 - Дякуватъ... дякуватъ вам дідусю...
- І Настася успокоїлась.

4.

Коридором до розмовниці супроводила Мати Настоятельку блідoliця, з великими горіховими очима, сестра Агнета.

Кроки прилягли притишеним відгомоном до прitemnених стін.

Майже пошепки обізвалася й сестра Агнета.

— Прошу, Мати Настоятелько, це аж із бескидських гір дівчата.

— Мають якесь поручаюче письмо?

— Не знаю... є один ґазда між ними, мабуть батько наймолодшої і найкращої.

Відчинила двері розмовниці і зголосила:

— Мати Настоятелька.

Двері зачинились і сестра відійшла.

Усі з пошаною вклонились, цілуючи руку Матері Настоятельки.

— Слава Ісусу Христу!

— На віки слава! З чим добром приходите?

— Прошу Матері Настоятельки — почав ґазда Йосиф — привіз я свою дитину і дві її товаришки. А ось письмо від нашого панотця.

Простягнув листа.

Мати Настоятелька протяла коверту і прочитала написане.

— Ви масте дуже гарне свідоцтво від вашого отця пароха — звернулася до дівчат, які стулилися тісно одна побіч одної, у своїй святковій бойківській ноші.

Очі їх повні проосьби дивилися в обличчя Матері Настоятельки, наче б уже наперед бажали вичитати рішення про свою долю, наче боялися якогось заперечення.

— Ми, Сестри Служебниці, провадимо кухню для питомців. Що ж спробувати можемо. Залишайтесь...

І... всміхнулась до Анници.

Ця дівчина особливо її сподобалася.

Коли Мати Настоятелька дала дозвіл залишитись, тоді доперва газда Йосиф усвідомив собі усе.

Задріжав унутрі.

...Невже це дійсно Анниця залишиться тут і він не буде бачити своєї улюбленої дитини? Потіхи й розради на старші літа?

Ще спробував сказати:

— Аннице, може ще вернешся домів та дащо потрібне возьмеш собі? А тогди приїдеш?...

Мати Настоятелька бистро подивилася на Анницю, на її батька.

— Ніт, татцю... ничего мині ні треба. Усе маю, як требувати буду чогось — напишу.

І скилився газда Йосиф цілувати руку Матері Настоятельки. Задріжали губи і дві великі слізни гарячими каплями сплили по рукаві його кожуха. Поцілувала й Анниця його руку і він вийшов наче б його хтось виштовхнув.

На коридорі рішив не вступати вже до кухні, перекусити щонебудь, хоч сестра Агнета вичікувала у дверях та просила підкріпітися.

— І що ж буде, коли приїду без Анниці домів?
— шепотів до себе.

А Аниция йшла довгим коридором за Матір'ю Настоятелькою, разом з Оленою й Парацею, до своїх кімнат.

Її наче б лякали, хоч і притишені кроки, її лякав і темний коридор. Потішала себе:

— Я звікину! Я звікину до всього!

Вони всі були приділені до помочі в кухні.

У великих сивих хвартухах і біленьких хустинках на голові робили все, що їм наказували.

А коли газда Йосиф вернувся до хати без Аници, зрозуміла все їй Настася. Нічого вже їй не питала, нічого не говорила. Довго стримуваний плач прорвався струсю, аж Йосиф сварити мусів:

— Голосиш як за вмерлою! Стримайся! Бог над нами!

Аниция легко все переносила. До всього призвичаювалася. Раділа, що всі були привітні для неї. Настоятелька залюбки приглядалася вродливій, стрункій бойкині, такій скромній, милій, послушній і побожній.

Вона, як багата дівчина, могла мати гарний посаг потрібний тоді для монастиря, а як здорована, привітна, побожна мала всі дані залишитись у монастирі.

Аници подобалося життя праці, переплітане молитвою, богослужіннями, розважаннями, вервицею. Наче б тут зросла. Деколи нагадувалися мама, батько, та вона вірила, що Господь заопікується ними.

Деколи нагадувався ритмічний шум лісу, її улюблених смерік, шум дебри, шум бистрого потоку, спів жайворонка, зябчика чи кукання зозулі.

У семінарицькому городі шуміли старі дерева, каштани й липи. У них гніздилися ворони, а деколи залітали й голуби.

Голубам залюбки сипала кришки з хліба і простягала до них руки.

— Дузінька... дузь...

Нагадувався лісовий голуб на її подвір'ю.

А позатим, хоч неодну пробу треба було перенести, як звичайно в монастирі, в новіціяті, то вона докладала всіх зусиль, щоб виконати все зразково, за тихою заввагою Настоятельки, яка особливіше слідкувала за нею.

Олена й Параця уявляли собі життя в новіціяті багато легшим, як воно в дійсності було, і зневірювалися. Поки випросились відвідати своє село, своїх рідних, і не повернулись.

Приїхав газда Йосиф. Приїхав як батько навідатись до Анници.

— Мама бапнє за тобов, дітинко!...

— Мама звикне, тату... мині добре... возьміт з Опірця вуйнину Євку, там багато дітей. Сирота вам рідною стане та й поможет у газдівстві.

Нічого не відповів. Дивився очима повними сліз на свою Анницию. Наче б на все життя надівитись бажав.

А вона, у вільній хвилині, забігла в каплицю і впала хрестом перед Утасним Ісусом. Її уста шепотіли молитву своїми словами.

— Господи... Чи мама ни звикне до того, що я хочу тутки лишитися на все?! Ни відганяй мене від Себе!.. Я всім серцем і душою хочу служити Тобі... Мині так добре тутки...

Перед очима мимохіть, і не знати чому, перевалось рідне село. З'явилося, з дитячих літ, обличчя кучерявого, все розсміяного хлопця-підлітка, з яким нераз стрічалась, у Тернавку йдучи, із мамою й людьми, на богослужбу. Що другу неділю правилось бо там. Поїхав зі своїм, українським військом за мадярську границю і

далше у світ. З'явилося це обличчя і згасло, як гасне сховзуючий промінь. А тоді збочі тихі, лагідні, заквітчані, мов перед тучею великою, принишклі. Без подуву вітру, без леготу.

Мимохіть здрігнулася й піднеслась.

— Спасителю май...

Очі в німій просьбі, молитві простяглись до кивоту на престолі.

А в рідному селі вже кожний знав, що Анниця у Львові, в монастирі. До того, коли вернулися Олена і Параця, пішли сплітки від хати до хати.

Люди заходили на газдівство Йосифа. Одні дещо довідатись, другі, щоби потішити.

Зайшов, вертаючись із церкви попри обійстя, і дяк Мойсійовський.

Він чомусь то рад був вчвідати, чи не за намовою панотця пішла Анниця до монастиря?

— Бо то, знаєте, наш панотець там учився. Має знайомих сестер служебниць і може рад би був сестрам прислужитися.

Настася у своєму горю всею душою повірила цьому здогадові і коли дяк пішов, присілася до свого газди Йосифа.

— Оце він, панотець, післав там нашу дітину!

— Спам'ятайся, газдине! Ни роби мині встиду. Я служу при цер'їкві. Я є старшим церковним братом!

— А такий нароблю встиду і піду до панотця: піяй пише зараз за Анницею. То його робота!

Дяк ще не доходив до Тернавки, на своє газдівство, а його слова надобре засіялись у хаті газди Йосифа.

Настася не могла перенести цього вчинку Анници. Вона соромилася між людей піти.

— Богойку святий! Вона ж мині належит! Вона моя дітина! Я маю до неї право!

Газда Йосиф виходив на подвір'я, у газдівство переглянути, чи слуги все добре пильнують. Ішов до олійні, між чужих людей, з інших сіл. Сідав у куті, набивав файку і перекидався двома, трьома словами для "годиться".

По другій стороні хати жили люди своїм життям. Вони були зв'язані зі службою на станції. У їх вікна чітко відбивались гудки локомотив, шибування поїздів, свист паротягів перед від'їздом. Деякі працювали ніччу, деякі днем. Жінки їх заробляли шиттям на машині. Щили квітчасті червоні, зелені, жовті, буденні спідниці для бойкінь, суконки для родин коліярів. Багато різно-барвних шматинок, вузьких скравків валялося під прильбою з ганком у смітниці, яке розпорпували діти зі села для своїх доморобних ляльок на платинки, на спіднички-фартухи.

Дорогою попри газдівство Йосифа деколи йшов листоноша. У нього була перевішена через плече шкіряна торба на листи, а на голові урядова шапка. Він прямував на приходство і зрідка стукає у двері коліярів.

Дуже рідко з'являвся коміндр, що був постражданим для дітей села.

На бацацькому газдівстві все йшло наче б за давнім порядком. Однак у кожному куті відчувалася неприявність Анници. Настася не могла ніким виручитись.

Узяли родичку, сироту Євку, з Опірця. Достаюче дівча, незвичне до великого газдівства, хоч працювало від ранку до ночі, розгублювалось.

Особливо допомагав їй старший парубок Олекса. Не обійшло це уваги Настасі. Відчувала, що треба Євку берегти. З одної сторони раділа, бо відпало підозріння — припущення щодо Ан-

ниці, але з другого боку здіймало наче б острахом:

...Невже прийдеться передати в їхні руки оце багате газдівство? Ні! Ніколи не сміє цього бути! Це газдівство Аници!

Вона і звірювалася з цим Йосифові.

— Наше поле... наша праця, піт і кров, так як би в чуджі руки...

— Що тобі таке ходит по голові? Успокійся! Молоде молодим. Олекса добрий, гарний, якось буде.

— Та як буде?

— А так, що поможемо їй дамо на збочі кусник поля... вибудусмо їм хижу...

— Що ти говориш? То не сміє бути!

Газда Йосиф здигав раменами і виходив з хати.

Євка жила всім своїм еством молодого життя. Не бачила світу поза Олексою. Коби лише вільна хвилина — мусіла на самоті зустрітися.

А Олекса простягав обі спрацьовані руки до неї.

— Зозулько ти моя...

Вона всміхалася засоромлено, а тоді підносила на нього свої невинні, повні любові очі і знов усміхалась.

Був щасливий, бо бачив, що вона його любить.

— Вийдеш увечір? Он там близь' кладки, край дебри? Никого там ни буде...

— Вуйна водит очима за мнов... Усе, а й усе більше.

Це була правда. Настася була скрізь біля неї. Лише хвилину задержалася. Євка в газдівських будинках, а вже голос від призьби кликав.

— Євко! Євко, а дес ся діла? А йди сюди! Ай боржай!

Настася недолюблювала її. У весь час докориля за найменший промах, мов хотіла викинути ввесь біль за Анницею.

І Йосифові договорювалася:

— Газдівство пропадає. — Ще торік тра' було зятя брати, ще попередніх м'ясниць, зак' Анниця говорила про своє...

— Та як мож було віддавати ще таку молоду?!..

— А там інні молоді? Там робить від раня до ночі. Замкнена в мурах і сонця інні видит. Я знаю: Олена й Параця усьо мені розказала!

— Чого ж ти їх слухаєш!.. що ти їм віриш?

Він сам нудьгував. Не міг звикнути до цеї пустки в хаті. Радії був Євці, але то не то, що своя дитина...

А до того оті докори Настасі день за днем!..

Аж газдиня розхорувалася.

Коли виздоровіла, не прогавила й одного дня.

У канцелярії, на приходстві, вона, хоч членко, бо шанувала вона панотця як душпастиря свого цілого села, але рішуче просила написати письмо до сестер служебниць, що вона знемагає і Анниця потрібна у газдівстві.

При цій мусіло бути письмо написане. Зміст у голос прочитаний, і відіслала на пошту.

Листоноша, який прийшов був тоді на приходство, забрав зі собою.

За кілька днів застукав листонош у двері хати Йосифа. Настася взяла лист у руки. І як вони їй дрижали, коли розкривала коверту. Читати не вміла, не вмів і Йосиф. Треба було чекати на дяка Мойсійовського. Покликали, коли вертався з церкви.

Впілась очима у його уста, які передавали слова Анници, щоб часом не пропустив чого-небудь!..

А Анниця просила, благала — вона й сама писала, залишити її в манастирі. Мати Настоятелька по одержанні листа говорила з нею. Просила її, щоб добре застановилася.

— І то всюо?!

— Всюо! Анниця хоче жити в манастирі!

Та Настася не дармувала. Просила жінку коліяра, яка мешкала по другій стороні хати, переночувати Євку в себе, вважати на неї, а сама збиралась у Львів.

Йосиф обрушився.

— Газдине, що робиш?!

— Видиш, що роблю?! Збирайся! Сама ни поїду! Привеземе Анницю! Мусят пустити, то наша дітина! Газдівство требус ії!

Мусів Йосиф їхати.

А Євка могла використати вільні хвилини до зустрічі з Олексою.

Пестив її, бідну сироту, й обіцював женитися.

— А ни кинеш?

— Я мав би тя кинути? Подивися у дзеркальце, подивися у воду з криниці, яка ти красна!

І Євка всміхалась засоромленим усміхом.

**

У приміщенні Сестер Служебниць, у розмовниці вже, Настася говорила Матері Настоятельці все, що на серці залягло.

— Єдна вона в нас наша Анниця... Газдівство велике, нима кому й обйтися... я знемагаю.

Газда Йосиф у куті мняв шапку в своїх руках.

Покликали Анницю, а вона кинулась цілувати маму й батька по руках.

— Мамко! Татцю! Ни забирайте мене!... Я щаслива. Дома ни буду того мати...

Дивилась і з благанням на Матір Настоятельку, шукаючи рятунку в її очах.

Газда Йосиф стояв дальше в куті, мовчазний.

Настоятелька не хотіла сама рішати. Вийшла.

У каплиці перед Утаєним Ісусом шукала ради, відповіді.

— Господи... благаю Тебе порадъ, потіш і рішай. Та дитина створена на монахиню... яка покора, яка лагідність... яке сповнювання обов'язків... Мені жаль віддалювати її.

І забилась думка відповідю:

...Якщо вона така терпелива, покірна, то створена до терпіння... Може на світі буде переходити більші терпіння і зможе зискати собі більше заслуг... Хай родичі відповідають за її долю...

Успокоїлася.

— Дякую Тобі, Господи...

Вернулась до розмовниці. Анниця стояла заплакана, бліда. У руках мняла кінчики свого сивого хвартуха.

— Поклич сестру Агнету — звернулась Настоятелька до неї.

А коли сестра Агнета з нею прийшла, вона сказала:

— Візьміть — сестричко — тих людей, родичів Анници, покріпіть їх, а тоді будемо рішати.

А до Анници:

— Залишися зі мною.

Тамті вийшли і Настоятелька почала говорити:

— Аннице... дитино... Один Господь знає, як мені жаль прощати тебе, але видно така Його свята воля, щоб ти вернулась до своєї хати й опікувалась родичами. Якщо стрінеш у житті хрести, зноси їх, як я тебе вчила. Жертвуй усе Господеві за добро нашого народу. Видно Господь любить тебе і хоче досвідчати.

— Ох, Мати, моя Настоятелько... — припала Аниция до її рук. — Ци мус' так бути?

Настоятелька відповіла мовчанкою.

І ще нижче скилилася Аниция, наче б під важким хрестом.

— Благословіть мя! Николи ни забуду toti дні, що провела тут і... николи ни буду вже щаслива. — Моє щастя скінчилося...

Мати Настоятелька прошепотіла:

— I в терпінні — моя дитино — с щастя... благословлю тебе на все.

І ще раз скилилася голова Анициі в покорі.

Соняшні промені продирались поміж галузями дерев у вікна резмошиці. Освітили Розп'яття на стіні і сковзнулись по обличчі Анициі.

— Йди до родичів і... можеш сьогодні від'їхати. Буду молитися за тебе...

— Дякую — промовила ледве чутио Аниция і безшлесно вийшла на коридор.

Здавалося: не йшла, а згиндалася під важким тягарем. Сивий хвартух ледве ворувався в ході.

— Боже... тулила обличчя у своїх долонях... ні опускай мене у моєму терпінню...

6.

Наближалася сінокоси, а луки і збочі хвилювали під дотиком легких крил вітру, хвилювали у своїй пишній красі. Різної відтіні зелень переходила в темнозелену барву лісів, що лучилися з голубим небом. Горіли буряковістю вогники на сонці, лілеві дзвіночки, очками ромени та оксамитно брунатні аріїки, пільний горошок, а по-при межі стелилась ароматом материнка. Тут і там розцвітали дрібні будяки. Вони прилягли до межі та розхилиялись до сонця. Цвіла калина,

орябина, кущики дикої рожі, ягоди суниць, малин, ожин, афин.

Розгудуйвались, мінились у ясній зелені молоді шишкі по гілках смерекових. Тулилась до пнів папороть та довгий мох. Поміж смереками перевігали брунатні з пухнастими хвостиками вивірки. Десь у лісі стукав дятль, у збіжжях поміж мацками, блаватами і розцвілим кукілем озивався перепел.

Цариною поміж полями, по узбіччях, паслась худібка. Дзвінки на шиях не дозволяли їм загубитись. Пастушки вигравали на сопілках і перекликалися співанками.

Люди працювали на своїх загонах.

Анниця перебрана в бойківське вбраниння, з залишеним смутком на обличчі, працювала разом із батьками її службою. Залишилась і Євка. Настася хотіла відіслати домів, але газда Йосиф спротивився.

— Няй лишається. Ни переїсть, а поможе. Анници спочати тра.

І Євка лишилася. Щаслива, що й Олекса залишився, леліяла надію, що посватає її, як обіцяв.

Газда Йосиф не противився залицянням Олекси. Він бажав поблагословити їх. Зразу замешкали б у зимівці на Погарі, де по другій стороні є хата, через сіни, у якій підночовували, коли робота в полі не була закінчена. У Йосифа дві зимівки, одна на Погарі, її й видно з вікна, а друга в полонині. На початок дав би тую на Погарі, згодом Олекса побудував би собі хату, а що бідні, то все у газдівстві помагали б.

Коби лише все щасливо дійшло до кінця, бо польська поліція, яка недавно зайняла місце своєї рідної, української, на постерунку недалеко стан-

ції, щось дуже чіплялася молодих. У селі радо помагали молодим, які служили при українському війську в Галичині і на Придніпрянщині, переходити на Чехословаччину. Втікали перед арештуванням і йшли до Праги кінчати студії. Газда Йосиф не був противний помогти молодим людям, але все треба було бути обережним.

У цього па стрижу кімнати, і там неодин перевочував, доки жінка одного коліяра не завважила та не стала дуже допитуватися, хто ночував. Ця подія насторожила його.

Андрій був головним, що допомагав. Доставляв провідників і сам перепроваджував.

Аж одного дня пішов дорогою попри газдівство Йосифа з двома жандармами на постерунок, на переслухання.

Слідкував, коли буде вертатися, щоб випитатись про все докладно, але Андрія довго не було видно.

— Чи ж би замкнули?!

Тоді післав Олексу розвідати.

— Він сидить на жандармерії. Там б'ют...

Андрія випустили пізно ніччю, щоб ніхто не бачив його збитого, окривавленого. Заборонили й займатись таким перепроваджуванням.

А біля церкви, у неділю перед вечірнею, люди збирались у гурт кругом Андрія. Знали вже про все.

— А хто б їх слухав! Людям помогти тра!..

— Та певно, що так... — обізвались гуртом.

Вони зараз і вмовкли, бо надходив панотець.

— Про що розмовляєте газди добрі?

Не було в них тайни перед панотцем. Це ж їх опікун-дорадник. Усе розказали.

— І в мене були жандарми, бо ночував один

знайомий, який переходив за Бескид. Я йому й поміг грішми. Наразі лишили мене в спокою, хоч і грозили арештуванням.

У гурті газдинь та відданиць була своя розмова. У всіх на вустах був поворот Аници. Переважно всі були за тим, що мама Настася — добре поступила.

Неодні перед приїздом Аници розсівала Олена та Параця.

Аници стояла збоку, бо знала, що про неї говорять.

— Ой дивіт, яка стала змарніла й сумна!..

— Ай справді, що то часом до голови прийде! За добре їй було! На вшитко дозволяли...

По вечірні Андрій ішов з нею долі збочею до кладки. Попри корчі калини, орябини, високі смереки, що вросли у ярі, який, як переказували старі люди, був колись давно дорогою до церкви, просто від головної дороги.

Притаманними пахощами стелилась папороть, мох, молоді шишкі, живиця.

— Анице!.. Обос ми перейшли своє... А може ще й неодно тра буде пережити...

— Мама хорує і тому мене відпустили Сестри Служебниці. Може мама ще переконається. Скорі Євка з Олескою поберутся й будуть мали поміч.

— Якби ти схотіла мене, був би я добрим для тебе і твоїх родичів. Газдівство в моїх руках не пропало б.

— Ни годна я тепер'ї про то говорити.

— Ти знаєш, Анице, я здавна люблю тебе. Будеш зо мнов щаслива. Увидиш...

— Андрію... я ни годна дати тобі любови, ни хочу, щоби зав'язував собі світа. Мині никто ни є любий. Коль мама ни переконаєся — віддадут

мене за кого схочут, мині всьо сдно жити ни по моїй волі.

Залишила його і збігла на кладку.

Не довго треба було чекати на якихнебудь сватів. Газдиня Настася вибирала по своєму. Зі свого села не хотіла нікого. Вибрала легінія з Хітаря, найбагатшого на всю Верховину. Іх поле лучилось у половині, а до того й зимівки були близько одна від одної.

Весілля відгуляли гучне на всю околицю.

Згодом і відгуляли весілля, але вже менше Євки з Олексою і вони пішли мешкати в зимівку та були сталою помічно в газдівстві.

Молодий газда Аници — Пилип — був добрій для неї. Уважливий, послушний, шанував родичів. Був добрій газдівський син, то й пристав до них. Однак Аници піддалася цілковито Господній волі. Вірила, що Господь чуває над нею, але обов'язки свої виконувала бездушно, без якоїнебудь радости, без усмішки. Наче б замкнулась у собі раз на все.

Як не упадав Пилип біля неї, як не дододжував, бо щиро її полюбив, вона була для нього доброю, але не давала йому любові.

Одноке рідне довкілля і праця в сестрицтві — у церкві — втішали її.

Мама Настася бачила її сумне обличчя, але потішала себе, що це промине, коби діти прийшли на світ.

Батько Йосиф усе більше задумувався, пакуючи лульку, в куті на лаві або на прильбі. Однак він сідав не від дороги, а від дебри біля луки й потоку, де не було людей.

Хоч зятя любив, але в кутику серця снувався біль, що не дав дитині того, чого вона бажала своєю душою.

А внуків дочекатись не могли.
Маленькими вже вмирали одно за одним.
Анниця плакала по кутах:
— Ни мині ховати дітей...

Плакала й мама Настася, але так, щоб ніхто не бачив. Нераз сховавшися в коморі і не вийде, доки не виплачеться. Вона не розуміла своєї дитини перше, і не могла зрозуміти тепер: чому воно таке в її родині дістється.

Люди поглядали на Настасю, на Анницю, біля церкви й перешіптувались поміж собою.

Анниця знала, що ані пишні, дорогі, з тороками аж із Мукачева мальованки на голові, ані дорогі, багатим узором вишивані кожушки — чи з широкими гарними взорами фартухи, які все вишивала Євка, не могли закрити перед нею того, що снувалось у її душі.

Аж одного дня, зівсім ненадійно, знову на облоні біля курника, лісовий голуб за зерном.

Усміхнулася, простягла руки, а він відлетів у напрямі лісу.

Дивилася за ним.

— Дузінька... дузь... вернись!

Не знала, чому приносить їй радість.

Чи тому, що приносив спогад на молоді, щасливі роки, заки вступила до монастиря?

Може...

На збочах доспівали збіжжя. Наче б хтось дужою рукою гладив долі збочами і повне колосся хилилося долі, плило лагідною хвилею.

Пахощі смерекових гічок, шишок, живиці, стелилися в село.

На станції шибували поїзди.

Дебра хвилювалася і світило сонце ясне, тепло. Наче бажало надолужити людям у недолі.

Село знову багато переживало. Щонайкращі

легіні пішли разом з Андрієм на Закарпаття. Бажали бути співучасниками у створенні Карпатської України та, коли сторінка історії почала писатися кривдою завданою з допомогою Мадярів і Поляків, небагато з них вернулось. Там і полягли. А ті, що вернулися, були в тюрмах чи на нелюдських допитах місцевої жандармерії. Не вернувся до того часу й Андрій.

Розхвильований, бистрий, потік шумів попри подвір'я Аиниці.

Кладка лучила подвір'я з кусником городу, де мали свої грядки ті, що мешкали в другій половині хати, де й дальше від них понад потік, рядом лежали грядки з газдівства Настасі — Аиниці. Вони були гарно управлени, близько води. Аиниця схилилася й виполювала бурян.

Мимохіть передумувала над минулим, подіями злученими з Закарпаттям. Село переживало багато. Насувалися думки про Андрія:

...І чому ж не вженився дотепер?..

Та події самі насували відповідь:

— У нього важніша доля свого народу...

Вітер надніс паході грибів, що досушувалися на призьбі хати.

Євка переглядала їх з Настасею та робила місце свіжим шапочкам відділеним від коріння.

У хаті на столі стояли коробки малин та ягід червоних — повні паходів лісу.

Їх же зараз розкупили коліярі-комірники. Сма-жили, сушили й для "годиться" давали господині Настасі. У неї комора була повна всякого добра.

На подвір'ї галасували діти залізничників.

Дорогою переходив Грека — паламар на прихідство умовитися, скільки постарати робітників.

Поміж хатами вище, у селі, кликав мініяйло. Він однокінкою переїздив села та за старі непо-

трібні шмати міняв нитки, гудзики й потрібні у газдівстві дрібнички. Збігалися до нього газдині й дівчата — відданиці, хто був у хаті.

І так поволі дорогою здовж села:

— Міняй!.. Міняй!..

— А визбирай там у коморі старе, яке лежить у куті й заміняй ниток до вишиття на сорочки Анници й Пилипови, возьми й темночервоних для вуйка Йосифа на сорочку.

Кликнула Настася на Євку.

Надійшов і мандрівний продавець з кошиком на голові: там були різні дрібнички: дзеркальця, гудзики, нитки до шиття, дитячі іграшки.

Розложив крам на призьбі й обсіли його діти коліярів та сусідські.

Кравчиня відсувала їх, щоб і собі вибрести потрібне.

— Та вступіться!

— А мені? А мені?

Вказували пальчиками на дитячі іграшки, сцизорички, свиставки...

І продавець витягав, показував, усміхався, прихваливав.

Це ж літо. Мав час. Не спішився.

7.

На двірці пожавився рух поїздів. Головною дорогою попри двірець, попри залізничі рейки у Сколе, у Стрий перебігали військові авта.

А понад залісненими горами появлялися й літаки.

Проголошено мобілізацію й усі молоді гаєди та легіні обов'язані були йти до війська.

Це ж війна: Польщі з Німеччиною.

Відпроваджувала й Анниця свого газду Пи-

липа. В гурті з'явився Андрій, який щонедавно з'явився в селі.

По збочах шуміли смереки. Багровіли ягоди по кущах: калина, орябина, дика рожа. Стелився пахощами мох і ржаві листочки папороті.

Наближалася осінь.

Біля воріт кожного газдівства гуртками старші газди, газдині й діти.

Із вижного кінця йшли змобілізовані з клуничками в руках, у супроводі поліцайв. Проща-лися з рідними.

— Няй вас Богойко святий благословит!.. батьки робили знак хреста.

— А скоро повертайтесь домів!

— Ми скоро будемо дома — відповідав Андрій.

— Розіб'ємо Німців "упрах" — легіні й собі скрито підсміхалися, щоб поліцай не бачили.

— Богойку провадь їх... — серед сліз шепотіли люди.

Біля газдівства Анниці задержалися, щоби Пилип долучився до них. Очі Андрія за Анницею, забути не може і жаль її сумної, і досадно, що відкинула його. Ще й досі не оженився.

Анниця відвернула голову від його погляду і звернулася до свого газди.

— Пилипе, хай тя Бож провадит і... щасливо вертайся.

Може й востаннє обняв свою молоду газдиню.

— Скоро! Скоро! — підганяли поліцай. Їх урядові шапки чогось більше насунулись дашками над очима, як усе. Мабуть невеселі були в них думки, хоч служба службою.

На приезьбу повинходили всі замешкали коліярі. Вони живо, голосно, розмовляли поміж собою. Всі повні віри у скору перемогу.

Та Пилип іще раз до Анниці.

— Аннице, сокотися... маєш Євку...

Його очі з любов'ю в її обличчя, його тепла усмішка вливас надію на скорий поворот, бо... Анниця знову має стати матір'ю.

...Може хоч та дитина їм виховається!... Коби лиш себе берегла!...

А часи надходили такі неспокійні... Газдівство без газди, бо Пилип пішов, узяли й Олесу, а Євка лишилася з двома малими дітьми. Їм багато тепла виявляла Анниця, мов були її рідними. хоч Настася не дуже долюблювала їх. Воркотить, коли Анниця виносить їм щонебудь із комори, чи по грудці сира, платкові будза овечого, чи по крунці чорного хліба з маслом або бринзевою.

Газда Йосиф усе більше нездужав. Настася перша газдиня, не може вже й нічого робити.

Як бажала б Анниця якось захоронити себе, свою майбутню дитинку, та однак відчувавас ввесі тягар і відповіданість за своє велике газдівство.

Бо... не зможе Євка сама дати ради всій роботі. Має й своє газдівство на Погарі, має діти.

У хаті з кожного кута виглядає пустка, у кожному вуглі загніздився сум.

— Коби Богойко святний даз щасливо вернутися нашим газдам!..

Говорить до Євки, а та відвернулася й обтирає рукавом сорочки свої заплакані очі.

А сама Анниця думає:

— Таке багатство — газдівство на все село... не дай Боже якого нещастя! Кому піде в руки?

Усі думки раз-у-раз за Пилипом.

Вона прив'язалася до нього, бо добрий, хоч нема в ней тої любови, яка познання би бути, але й найменшим відрухом не бажала б дати йому це відчути.

Дорогою попри ґаздівство йшов додому сусід-пalamар. Заніс ключі на приходство й вертався до хати. Його сина також забрали, лишилася невістка з дітьми. На приходстві присілась журя. Панотець живе життям свого села. Паламар вступив до Йосифа поговорити-потішити.

— Ни сумуйте. Бог добрий — вернєся Пилип і то скоро вернєся. Кажуть, що та війна скоро скінчиться, бо де Польщі рівнятися з Німцями.

Йосиф, який сидів на лаві, оживився.

— То й я того кажу, аби лише щасливо перебути tot чяс... З Польщі й сліду ни стане. Дасть Богойко святій може й нам легше буде, бо дуже вже ті Поляки пазищалися над нашими дітьми.

— Та сідайте, бодай трохи...

Присила Настася паламаря, а Анниця стирала лаву під вікном.

— Ой дякувати... дякувати.

Присів. Узяв щипку тютюну з капшука, який простягнув йому Йосиф, набив собі файку, закурив. Закурив і газда Йосиф.

— Знемагаю вже і рад би я, аби Пилип та Олекса якнайборше були дома...

— Будут... будут... лиш терпеливо підчекайте... Увидите, як за нашими панами Поляками порох закуриться.

— Ни можут вони вдержатися за кривди наші, за дітей наших... скільки напакували їх по тюромах... а скільки порозстрілювали, а все за ніщо... хочемо жити на своїй землиці по своїй волі.

— А що з Закарпаттям?!

— Ой тото... правду кажете!

— Ни знати лише, який господар Німець буде.

— Увидиме...

І задумались обидва. Дим із файок снувався понад столом, попід образами, по хаті.

Викурив файку паламар і збирався домів.

— В ласці Божій оставайтесь!

— Йдіт з Богом! А поступіть ще да'коли.

— Поступлю... поступлю...

Відхиленими дверима вбіг у хату Босний, а за ним діти Євки.

— На двір'ї! На двір'ї! На призьбу — зрушилася газдиня Настася.

Євка внесла воду в коновках і поставила побіч порогу, біля мисника.

— Іванцю — Марійко — а йдіт там бавитися, ии докучайте дідови й бабі...

— Нас кликала вуйна Анниця.

— Ходіт... ходіт...

І Анниця повела їх у сіни, до дверей комори, щоби щось всунути їм у руки.

Газдиня Настася перегортала на столі сушені гриби, в'язала у вінки і складала на руки Анниці, яка вернулася в хату.

— Винеси до комори — пригадутся — ии знати, яка зима буде.

До вікон добивався шум потоку під городом. У дебрі шуміли смереки й кущі калини та ліщина.

Через сіни стукотіла машина, на якій шила кравчиня, жінка коліяра. Завзято, вперто. Мабуть і в неї була якась журя про непевне завтра.

На двірці обзвивались гудки парових машин.

8.

На станції, замість пімецьких поїздів, приїхали поїзди повні большевиків.

Великий двірець привітав їх мовчанкою.

Згодом почали підходити газди й робітники більш цікаві й відважні.

По селах були люди ще староруських переконань, а між ними і дяк Мойсійовський.

Десякі менше свідомі люди, головно старші, радили. Вони пам'ятали Москалів ще з першої світової війни. Тоді стояло в селі постоею російське військо, між ними було багато і з Великої України. А Москалі, добродушні, вусаті дядьки, у Різдвяні свята колядували разом з людьми. Біднішим роздавали цукор і цвібак-сухарі як підмогу.

Тоді люди зжилися з ними.

Тай тепер, гадали, буде таке саме. Не хотіли слухати молодих свідоміших, які остерігали їх іще заки відійшли Поляки, а большевики вмашерували в Галичину. Вони мали зразу зайняти лише по Львів, але вийшло інакше.

У доброму настрою йшов на станцію і дяк Мойсійовський. Та як розчарувався!...

Коли перекинувся кількома словами з бідними, зголоднілими, вояками, які в кишенях носили збіжжя і їли його на самоті, щоб заспокоїти голод, усе стало ясно перед очима.

— Чи багато є бідняків у вашому селі? — звернувся до Мойсійовського червоноармієць, що стояв на подвір'ї станції та направляв тягарове авто.

— Та є...

— Радянська влада принесла їм як і вам визволення. Біднякам передамо все... Вже досить були багаті панами та знущалися й використовували бідних...

— Та в нас того ни було...

Він був також немалим багачем. Мав гарне газдівство, багато поля, царинок, лісу, полонин. які взяв у віно за своєю газдинею.

Впевнився ще більше у ріжниці між давнім царським військом і теперішнім совєтським.

Не оглядаючись уже на нікого, скоро вернувся домів.

А й старші люди скоро переконалися, як дуже помилиялися!

Мітинги за мітингами в громадському уряді, який замінили на "сільраду" і де засіли самі бідняки, з якими порядні газди не дуже й хотіли говорити та й не дуже спішилися брати їх до обрібки свого поля.—відчиняли їм очі все більше.

А бідняки ставали все сміливішими і погрожували багатим.

Тут і там находився покривдженій, то й хотів відплатитися тому, в якого нераз заробляв на життя.

Виговорювалися, відгрожувалися на мітингах, але її не думали, що урядники, прислані з району, занотовують усе в своїй нотатці для використання.

Відгрожувались і на панотця. На їх гадку, панотець міг би йти мешкати на село, а на приходстві можна би примістити сільраду або кооперативу.

Знав усе панотець. Розказував юому всі новини паламар, який день-у-день приходив по ключі до церкви. Перестерігав і дяк Мойсійовський, який уже вилічився зі своїх староруських поглядів.

— Сокотітся, панотчен'ку... сокотітся... А що ми без вас? Як без батька...

— Не журіться, реєнтий. Бог над нами, що буде людям, те буде й мені.

А на гадівстві Йосифа й Настасі Анниця повила дитину. Всі пильнували, як лише могли. Нераз служили своїми порадами й жінки коліярів, як більше досвідчені. Чоловіки їх зголосилися до служби на станції. Їм аби заробити на хліб...

Не допилинували дитини. Щастя, що охрестили, а був це хлопчина, і та дитина, не знати з чого і померла.

Виросла нова могилка з березовим хрестиком, коло могилок попередніх дітей. Цвінтар дотикає церкви, а від обійстя газди Йосифа, до збочі вище дебри.

Анниця вже її плакати не могла.

— Німа щастя для мене на цьому світі... А на другому світі Ангеліків усе більше.

Ті, яких забрали були до польського війська, але дістались були в полон большевицький чи німецький, поверталися домів.

Вернувся й Андрій, хоч ранений у ногу, вернувся її Олекса, а Пилипа не було.

— Ни виділи Палипа? — питалася Анниця.

— Ни виділи... Може ще надійде...

Слухала, прислухувалась і днем і ніччю: чи не заскриплять дошки на призьбі-ганку, чи не пізнає його кроків, чи не стукне шибка у вікні від дотику його руки.

Молилася до дітей своїх.

— Дітойки мої, Ангелики, сокотіть своєго татця, а моєого газду від усього лихого, аби щасливо вернувся домів...

Зайшов Андрій потішити. Йому стало жаль Анниці, її приблідлого обличчя, хоч усе ще гарної красою молодої газдині.

— Чей Пилип вернєся... але сокотітся всі... я зачував щось недобре... може й неправда та сокотитись треба...

— Скажи...

— Другим разом... а пока переночувати будемо в зимівках. Вони шукають за такими самими, що й Поляки: за всіми свідомішими

села... Щастя, що секретар сільради наш газда, добрий людям і неодно скаже.

Тоді дорогою вертались з горішнього кінця села урядники з району разом із секретарем до сільради.

Андрій заглянув їх у вікні.

— Оставайтесь... сказав і не докінчив та й другими сінешіними дверми вийшов у напрямі дебри.

По горах, по узбіччях скубали вівці споловілі кущики трави, де-не-де поржавілі листочки з ягід, лягали на мох і жували його своїми мордочками.

По загородах тут і там паслися корови.

Снувалось бабине літо. Люди докінчували в полі осінні роботи.

Сонце світило ясно-тепло, і прямувало своєю щоденною дорогою понад лісами у Вижнів.

Не чути було співанок. Люди були гей насторожені і діти це відчували. Перешіптувались, передаючи одне одному підслухане у старших.

І тоді ніччю прийшов Пилип. Обдертий, винужданий, але, слава Богу, вернувся.

Зраділи всі на газдівстві, що господар вернувся. Помагав і Олекса, приходила Євка. Раді були, щоб підкріпився і спокійні були, що молодий газда на подвір'ю.

Газда Йосиф уже лише до сонця грівся на призьбі. Настася ще нипала скрізь по обійстю, мов би без її нагляду ніщо не могло обійтися.

— Та боtoti молоді усе берут злегка, ни так як ми колись. Ни знати, яка зима буде, ни знати чи мож' буде дащо дістати, тра мати подостатком усього, аби без купованого обійтися.

Вона й хотіла винайняти кімнату на горищі

урядникові з району, щоб ще щось заробити, хоч газда Йосиф не хотів і все підморгував до неї. аби відмовилася.

Пилип повів на горище й показав, що це лише на літо й немає печі.

— Нічого, пічку поставимо... дуже хороший вид з цього вікна на горищі...

-- Оце замале для нас — сказала його жінка, яка ційно приїхала зі Советського Союзу.

Їй сподобалось більше мешкання, по другій стороні сіней, де мешкали коліярі.

— Дамо вам хату на станції, а цю відступіть нам.

Не було як і боронитися. Мусіли вступитися.

— Ни ліпші були тамті люди? — говорив тоді Йосиф. Ми вже їх знали, а тих нині знаємо.

— А що нам до них, аби заплатили — обстоювали своє Настася, але помилилася.

Вони не спішилися платити ще й дітям треба було даром неодно давати. Коли Настася впінулась, пані засміялася.

— У вас так багато всього є... Ви ж найбільший куркуль на все село...

Пилип відпочав і підкріпився та, коли менше роботи було у газдівстві, пішов долі селом, розвідати дещо.

Сніги присипали збочі, поля, гори. Хати під пухнастими, від білого снігу, стріхами, припинишки. Не багато дітей бігало по дорозі зі санчатарами й до горбків, санкуватися як колись.

Село жило мов придушене, гей пригнічене чимсь невидимим.

Діти урядника району галасували на все подвір'я й залазили у кожний кут. Друга родина коліярів також випровадилася, бо на її місце привів урядник із району свого товариша.

До хати вернувся Пилип сумний. Він був на станції.

— На станції якісь тягарові вагони з коминками й ніхто ни знає нáшо.

А одної ночі гупті кольбами у двері хати Йосифа. І вибрали всіх, неначе птахів із гнізда.

Повезли до поїзду, що чекав на станції на людей — "куркулів" із цілого району.

На дворі й у вагонах студінь. Переполох. Плач дітей і голосіння старших.

Ненадійний жах.

На газдівстві Йосифа й Настасі залишились ті, які недавно замешкали з району, але вони чомусь скоро випровадилися до станційних будинків. Не хотіли мешкати на опорожненому газдівстві.

Худобу, речі розібрали бідняки. Двері хати запечатали й замкнули на колодку урядники сільради.

Олекса закрався вечором, подивитися й утік у свою хату на Погарі. Не боявся наразі вивозу, бо був бідний, але він радо помагав хлопцям, які крилися в лісах, бо вже тут і там арештували свідоміших.

Опустіло газдівство. Пусткою зіяло з вікон.

Здичіла Мицька трималася стрижу й не хотіла ніде вступитись. Вона й нікого не допускала до себе. Та це лише зразу, згодом ніхто й не приходив, мов обминали це обістя. Ніхто з бідняків чи коліярів не хотів іти тут мешкати.

Босий якийсь час крутився по газдівстві й пильнував, наче б вічікував, що повернуться газди.

Не хотів до сусідів іти їсти. Сідав на прильбі й протяжно вив.

Люди, які мусіли переходити дорогою попри

це газдівство, хрестилися і чимскоріш приспішували ходи, аби якнайскорше виминути.

За другим разом вивезли й дяка Мойсійовського у простори Сибіру.

Панотець пішов мешкати на село, бо сільраді було приходство потрібне...

Паламар мешкав з невісткою та внуками: не вернувся і його син.

9.

Понад бойківськими лісами пролітали більшевицькі літаки. Слідкували за якими будь рухом. Як тільки завважили більший гурт людей, сипали зі скорострілів. Посилали й військові відділи розшукувати за партизанами та нищили їх землянки.

Прекрасна весна золотила усміхом сонця збочі, поляни. Поміж гілля смерік пробивались промені.

Сітки павучків срібились до сонця. Мінились веселкою перли рос.

Стелились пахощі полонинського віття й смеречини. Стукав дятель і кувала зозуля.

На обширній поляні поміж лісами, у полонині, Андрій у зеленому однострої присів на зрубаний пень смереки. Кругом нього його товариші. Це ті, які втікли у ліси перед арештуваннями й переслідуванням большевиків. Не було їх ще багато, бо деякі втікали через Сян до Польщі, окупованої німецьким військом. Переходили й на цей бік як зв'язкові.

— Скоро прийдуть сюди Німці. Зажадали знесення колгоспів ув Україні. Кажуть, Сталін годиться, але партія ні. Це така зачіпка.

— Мусимо бути на поготові перебрати все у свої руки.

Уся надія на німецьке військо, на свої частини, які є в цьому війську.

І одного дня зовсім ненадійно опустіла станція. Дві бомби німецькі наполошили большевиків, і сліду по них не стало.

Та нові господарі заводили свої, нові, німецькі порядки.

Молоді розчарувались. Усе більше наповняли ними тюрми. Мов буденним явищем стали розстріли найкращих, найідейніших легінів.

Дотого все, що могли, вивозили в Німеччину, наче б там був голод на все.

Оп'янілі перемогою, не числилися з ніким і нічим.

Тай молодь усе більш утікала в ліси, у ряди підпільної армії УПА.

Села прохарчовували їх і допомагали чим могли. Утікали й дівчата та ставали разом із друзями в одну лаву, бо і на дівчат робили Німці облави, забираючи їх у Німеччину на роботи по господарствах і фабриках. Тоді й забрали Парацю. Олена якось скрилася.

Та прийшов час, що фронт німецький заломився.

Всі вже знали, що військо відступає, залишаючи за собою руїну.

— І що ж тепер буде? — журилася родина, яка з Поділля зайдала до панотця.

— Що Бог даст... у всьому Його свята воля...
— потішав панотець.

А Андрій розміщував уже хлопців по зимівках, по хатах подальше осередку села та станції.

Знову почали появлятися большевицькі літаки.

— І знову ж сунуться на наші землі ті, що були...

— Бомбами прочищують собі дорогу.

— А скільки руїни, пожарищ за ними...

Валки возів повні людей із рештками добра з Великої України у Карпатські гори. Шукали захисту, спасали життя.

Переїздили й поїздами через Бескид. Їх приміщували в "ляграх".

Над'їздили й валки возів із людьми з Поділля: думали, що тут перебудуть усе лихо...

А скільки перебраних у бойківський одяг Жидів прокрадалися за мадярську границю. Вони й чіплялись поїздів — цистерн від нафти аби врятуватись, бо по містах і містечках відбувались облави на них. Їх зовсім винищувано.

Та прийшли дні, що й німецьке військо відступало. На граничній станції були також мадярські частини. Вони ставилися прихильно до з'єднань УПА.

Штаб УПА зайняв хати в Хітарі. Упівці сміливо заходили до села, на богослужіння чи поговорити з людьми.

Вони потішали.

— То недовго буде, все буде знов гаразд...

А вози за возами в'їздили у бойківські села. Люди з рештками добра приміщувались по подвір'ях, по стодолах і по хатах.

Большевицькі бомби знищили все, що близче станції.

Знищили й приходство. Панотець, який за приходом Німців, знову тут замешкав, тепер разом із приїзжою родиною перенісся у вижній кінець села, в сусідство великого газдівства Гриба.

Там відбувалися й богослужіння.

Недалеко приходства газдівство Анниці стояло заросле бурялами, опустіле. І вістки не було, чи

господарі живі, де, в якій місцевості на Сибірі перебувають.

Ніодна фіра приїзжих, бездомних, тут не за-держувалася, хоч подвір'я було просторе. Заїздили до сусіди Ненця.

Плоти були поломані, будинки газдівські зни-щені, вікна в хаті без вікон, поломані двері, поді-равлений ганок на прильби.

Подвір'я саме було стовчене мов дорога, ані трава там не росла.

Ніхто з родини, яка залишилась ще у Хітарі чи інших селах, і не заглянув туди. Не приходив ані Олекса ні Єва.

Не було чого приходити.

Всі мов обминали це газдівство, такою сумною пусткою віяла від нього.

Кожний наче б з страхом переходив тудою, хоч неодин не знає причини.

Вже й Грега-паламар скорочував собі дорогу, йдучи на вижній кінець на богослужбу.

Прикро було дивитись на таку руйну.

Він уже здалека прискорював ходи, покивував головою та шептав: "Дивні діла Твої, Господи!"...

Лише потік, попри подвір'я, шумів голосно як давно та перекидав прудко запінені хвилі на закруті, попід деброю.

А добра хвилювалась. Там були постинані смереки від бомб, повипаловані круги на траві у збочі гей рани. Рани рідної землі.

Із долів ще день-у-день скрипіли кам'янистою дорогою вози у вижній уже кінець, щоб найти десь порожнє місце та примістити віз, коні, родину.

Упрошувалися на подвір'я, хоч скрізь було глітно.

А просторе газдівство Анниці стояло порожнє.
Ніхто з війська не розкватировувався тут.

Сумом віяло від руїни, від колись найбільшого
та найбагатшого газдівства на все село.

У село наїхало більше німецького війська.
Тяжкі авта, танки різали колесами зелені по-
двір'я, вояки безцеремонно закватиравалися, де
їм подобалося.

Їх голосна, самопевна, мова влазила в усі
щілини будинків. Регіт відбивався об збочі.

Газди та газдині заломлювали руки, бо вій-
ськовики викошували молоде, недоспіле ще
збіжжя для своїх коней.

Падали зелені, зрошені ранивою росою, по-
коси. Клались рядом по полях, по збочах та по
загородах.

Лезо коси вилискувало в сонці, а хліб — надія
на життя для людей села — лежав споневіряний,
знищений.

— Наша праця, онде прибита до землі...

— Прийде й голодна зима, бо ті, що йдуть,
ідуть по руїні й самі нічого не дадуть, лише другу
найгіршу руїну...

У великий важкий журі хилилися голови.

А Німцям було байдуже, що буде з людьми,
коби лише їх коні не погинули тай щоб не ли-
шити нічого тим, які йдуть за ними. Їх переможці
— большевики.

По лісах, по збочах, мов принишклив смереки.

Великий рух на двірці і часті гострі гудки
паровозів непокоїли таке колись спокійне, тихе,
село.

Двірець, отой чистенький, набіло виблений.
двірець, закоптів від димів.

Люди снувалися поміж склепами, щоб хоч

дещо купити, бо годі було знати, щоб буде, та й скоро верталися домів.

Німці не цікавились уже партизанами, як вони звали армію УПА, теж і мадярське військо, якого частини були в німецькому війську.

Старшини з УПА заходили в село, до громадського уряду, на станцію, по бензину до авт чи інше потрібне, — і все діставали.

На гарних конях спинались стежечками поміж поля у Хітар.

Усе частіше з'їздив каштановий кінь з медсестрою на подвір'я старшого церковного брата Івана чи Петра, де у той час перебувала її родина.

Панотець подався, його обличчя вкрили борозди, волосся побіліло, бо хоч поміж людьми в селі, та не на своєму обійсті. Мама старушка померла і тоді зголосилася помагати Олена.

Каштановий кінь бив копитом, припнятий до дерева на подвір'ї, а в хаті зверталась мама до своєї дитини.

— Бережи себе, дитино!..

Вона весела, засмалена вітром припадала до її рук.

— Усе буде добре, мамо, — не журіться!..

— А як прийдуть большевики?

— Вони довго не будуть, найбільше три тижні.

— Будуть шукати за вами по лісах...

— Успокійтесь мамо! Нас там багато... Моє життя на добро нашої землі рідної...

І схилила мама голову і нічого вже більше дочці не казала. Дивилася їй услід, коли цяточкою розплілася у зеленому просторі.

Священики з Поділля, по хатах села, вичікували, що принесуть дні.

Одні лагодились їхати за Бескид, другі чекали тут, вернутись домів.

— А тоді, хай діється Божа воля!

Багато молодих бракувало в селі. Багато не вернулося з тюрем арештованих, багато залишилися ще на засланні, багато вивезених на роботу в Німеччину; ті, що врятувалися, були в лісах, в УПА.

Залишилися переважно старші та діти. А навіть, коли був хтось із молодих — доростаючих у селі, то й ті були зв'язані працею з підпіллям. Допомагали, чим могли.

Наближалася чудова, ясна осінь. Сонце сипало щедро промінням, мов хотіло надолужити людям у недолі. А люди не розглядались, виконували, що було конечне, та були прибйті, сумні.

10.

Хрускотіли гілки по лісовій доріжці під ногами старенького панотця. Попри нього шпортає ще старший Грега-паламар.

Він і на крок не опускав свого панотченка, як звик усе говорити. Був вірний до самопосвяти.

— Що буде вам, панотченку, то буде й мині.

— Ви маєте внуків, маєте ще жити для них.

— Онуки мають свою маму, а мині старому найліпше коло вас.

Обслуговували людей по селах по-крийому, бо багато панотців виїхало з німецьким військом. Деяких забрали на поїзди, а деякі долучувались до валки людей із Поділля. Валка виїздила до Опірця, а згодом на Закарпаття разом із відступаючими німецькими частинами.

Виїхала й родина панотця разом з людьми.

— Чого ж їдете?! Залишітесь біля мене — просив панотець.

Не хотіли.

— Ми не будемо далеко. Десь на Закарпатті, — зміниться скоро, тоді знову приїдемо.

Не міг зборонити й залишився сам як сирота.

Вернувся на зруйноване приходство зі старушком священиком, який залишився.

Та большевики не дармували. Починали свою роботу наново.

Вернулися деякі з них, ті, що були першого разу.

Знову шукали причини, щоб усунути з приходства.

Воно було їм потрібне.

Нижче приходства, під городом, де колись мала станути хата для сестер служебниць, почали будувати подовгуватий будинок-колгосп.

При кожній нагоді вговорювали людей, щоб усунули панотця.

Був дуже люблений і тут вони натрапили на труднощі.

Люди, як могли, так берегли його.

Наказував і Андрій з лісу, щоб берегли панотця, як ока в голові.

— Залишився на всю Верховину, вже й старець... Наш опікун і батько.

Щоб у сільраді урядники з району не докучали надто, люди порадилися і зладили хатину на селі. По другій половині залишились газди, з якими й мешкала Олена. Старушок-священик від'їхав до своїх людей.

Найменший гавкіт собаки насторожував усіх сусідів.

А що й між большевиками були деякі вже прихильні церкві, то про годиться махали рукою.

— Хай собі там старик живе, добре, що залишив нам хату.

Панотець не хотів своєю ссобою наражувати людей, ішов там, де його потребували. Деколи з паламарем, а деколи сам вечорами, ночами, лісами, бічними дорогами, у погоду й негоду.

Нераз перемок до нитки, нераз у голоді й неспаності, коби лише виконати свій обов'язок душпастир'я.

Скрадався ніччю й надслухував: як лише почув якийнебудь шорох, що спричинила сарна, олень, чи горою смерік якийсь птах розпростирав крила, чи рухалась вивірка.

Деколи дорога вела його попри зруйноване газдівство Аници. Споглядав й молився.

— Чи живі ще господарі? Чи вернутися колись? Чи газдівство це зовсім пропаде без жадної користі?

Ніхто йому не міг на це відповісти. Однак потік шумів, як давно, попри це просторе газдівство. Гнулася лозина під подувом вітру, скрипіли старі поломані віконниці, двері. Шуміли деякі смереки та кущі на зруйнованій війною дебрі.

І коли одної місячної ночі вертався сам, бо паламар залишився вже біля своєї хати, не уйшов його уваги якийсь легенъкий шорох по поломаних сходах на горище.

Хоч мурашки пробігли поза плечі, пристав. Місяць пересувався поміж хмаринками й пробивався блідовим світлом крізь галуззя дерев попри дорогу й на подвір'я. Злегка освічував газдівство — руїну. Увірваними дверима побачив, як зі сходів сходив голуб. Проміння місяця посрібили його, а він збив крилами в напрямі лісу.

Успокоївся.

Шепотів до себе:

— У лісах облави, стріляють, і він певно наїшов тут спокійне місце для себе на гніздо. Попелтів шукати поживи. Чей найде якесь насіння...

Падали тіні від верб, від призьби, від стовпів огорожі, яких іще не вибрали люди, від частини кладки, що лучила колись подвір'я з буйним городом.

Панотець скрутів у вузеньку вуличку.

Старі верби скрили його поміж своїм галуззям.

Назустріч вибіг старий, вірний пес, Лиско, на призьбі з'явився газда.

— Пізно вже, панотчен'ку... Чи все гаразд?

— Гаразд.

— Дуже втомлені? Вступіт, напийтесь пареного молока... сховали для вас... Підкріпіться.

— Ой, дякую вам...

Вийшов по східцях на призьбу й до сіней хати.

До його ніг ласився Лиско, який і собі радий, що господар вернувся з далекої дороги.

А другого дня пішла вістка селом, що люди, які були вивезені першого разу, вертаються домів. Сталін проголосив амністію. Тоді большевицька армія займала держави Європи, Німеччину.

Дехто з вивезених вернувся до села. Вернулась Анниця.

Вістка облетіла все село.

— Анниця вернулася... сама єдна, без родичів.

І вона прийшла привітатись до старенького панотця.

До ніг упала, не підносилася.

— Панотчен'ку наш... — і говорити не могла.

Газдиня й Олена потайки здушували свій плач.

Це клячала стара, знищена жінка в нужденому лахмітті.

Хто прийшов зі сусідів, зразу подумав: клячить жебрачка.

Її піднесли, нагодували. Допитувались.

— Сама ґернулась? Никого з твоїх родичів німа в живих?

— Никого німа... я сама... Нас розділили. Тато дорогою помер, мама коло мене, а Пилип... десь у лісах. Чи живий — ні знаю.

— Може ше приїде?

— Ні знаю... Звільнені люди їхали тепир'й..

— Може дакого здібала там на Сибірі?

— Там були самі чужі, лише моя давня Мати Настоятелька і сестра Агнета були зі мною, управляли буряки... Вони вернулися до Львова. Чи зможуть там бути — ні знаю...

— Щось треба порадити — сказав панотець
— поїзди вже йдуть...

— Ох панотченку... порадьте!

Її винужденіле обличчя пробіг блідий усміх.

— Хтось поїде до Львова і привезе їх.

Прийшов паламар. Прибігла Євка. Хотіла звати Аницию до себе, та вона не згодилася.

— Йду на своє обійстя...

— Таж там руїна!..

— Якийсь кут для себе найду, аби лише сільрада дозволила.

Сільрада дозволила. Найшлися добре люди, що помогли поправити кімнату на горищі.

І Аниция пішла на горище. Ця кімната була чомусь іще найменше знищена.

З вікна видно було колгосп, на місці, де колись мав постати монастир.

Переглядала кожний кут своєї руїни — хати.

І в одному куті, на горищі, нашла гніздо лісового голуба.

Дивився своїми розширеними очима на Анницю і розпростер іще ширше крила.

Як утішилася!

— Дузінька... — прошепотіла, щоб не наполовити, бо сидів на гнізді й вона не наближалася.

— Отак нас двоє на тому газдівстві...

Задумалася.

Панотець додержав слова. Розшукав Матір Настоятельку й сестру Агнету. Вони приїхали, як звичайні жінки, до села. Мати Настоятелька згорблена старушка й Сестра Агнета вже немолода.

Їх узяли люди поміж себе.

Так багато чекало їх праці. У селі й сусідів селах. Помагали людям, помагали церкві, яка також була в підпіллі.

Могли зйтись у Євки. Мати Настоятелька, сестра Агнета, Олена й Анниця. Могли відмовляти свої молитви за людей у терпінні. Придережуватись свого правила, як у монастирі.

Деколи заходили й до Анниці на горище.

Дивились на колгосп під городом давнього приходства. Мешкали там люди, переважно чужі, яких навозили й розміщували по селах. Анниця та сестра Агнета відробляли там також свої трудодні, щоб не дразнити урядників із району.

— Невже воно все так буде, моя Мати Настоятелько? — питалася нераз Анниця.

— Не може так бути у безконечність. Господь змилується над людом терплячим, добрим і потішить його.

Сонце заходило за Вижлівські гори.

Хрест на церкві блистів ясно, весело, розпромінено.

Тінь від колгоспу падала на луку, близче газ-

дівства Аници, і наче б лучила його з отим зруйнованим газдівством.

Пінівся потік попри подвір'я, спішився, як спішиться життя, щоб не стояло на місці.

Шуміли смереки у розрідженому вже лісі спокійно, однаково, як давно.

Аниция думала про свій хрест-життя, яке перейшло, а яке засяло тепер у службі для Бога, для рідного села на руїні рідній.

2. IX. 1969 р.

Кінець

З МІСТ:

Вітрениця	5
Вівчар	27
Сефта	59
Фінетта	96
Дзвононар Лука	177
Лісовий голуб	219

ТЕСІ Ж АВТОРКИ ВИЙШЛИ КНИЖКАМИ:

"Вітрениця". — "Мета" — Львів 1933.

"Вівчар" — "Мета" — Львів 1935.

"Сефта" — "Діло" — Львів 1939 (видав Володимир Кузьмович).

"Сефта" — збірка оповідань — "Америка", Філadelphія, 1952.

"Чічка" — "Добра Книжка", Торонто 1954.

"Горбатенька" — "Добра Книжка", Торонто 1958.

"Марія" — "Добра Книжка" 1962.

"Попудник" — "Добра Книжка" 1965.

ВИБРАНІ ТВОРИ. I том: "Осіннє листя" — "Добра Книжка", Торонто 1966.

ВИБРАНІ ТВОРИ. II том: "Лісовий голуб" — "Добра Книжка", Торонто 1970.

ВИБРАНІ ТВОРИ. III том: "Зарваниця" — оповідання-спомини. Друкується.

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО
“ДОБРА КНИЖКА”

Видало у Львові до 1939 року 133 книжки, а на
еміграції в Австрії видало 9 книжок.

УЖЕ В КАНАДІ, М. ТОРОНТО, ВИДАНО:

Випуски 142, 144, 145, 159 — вичерпані. На складі
маємо ще:

- 143) Олександер Мох. ТЕОФІЛ КОСТРУБА, УЧЕ-
НИЙ ПРАВЕДНИК (життєпис). 1952. Ціна \$0.25.
- 146) Юрій Мозіль. КРІЗЬ ЗАЛІЗНУ ЗАНАВІСУ.
Спомини. 1953. Ціна \$1.00.
- 147) Наталена Королева. ПОДОРОЖНІЙ. Легенди.
1953. Ціна \$0.50.
- 148) Ол. Мох. КНИЖКИ І ЛЮДИ. Серія 2-га. Літе-
ратурно-критичні нариси 1954. Ціна \$1.00.
- 149) Теофіл Коструба. НАРИСИ З ЦЕРКОВНОЇ
ІСТОРІЇ УКРАЇНИ Х-ХІІІ СТОЛІТТЯ. 1955. Ціна
\$2.00.
- 150) КНИГА ТОВИТ у перекладі о. д-ра В. Дзьоби.
1954. Ціна \$0.25.
- 151) о. Йосиф Схрійверс, ЧНІ. ЧУДЕСНЕ ЖИТТЯ
СЕСТРИ ВАРВАРИ. 1954. Ціна \$1.50.
- 152) М. Кузьмович-Головінська. ЧІЧКА. Новели.
Ювілейне видання. 1954. Ціна \$2.00.
- 153) Олена Кисілевська. ПО РІДНОМУ КРАЮ.
Мандрівні спомини. 1955. Ціна \$2.00.
- 154) о. д-р Ісидор Нагаєвський. РИМ І ВІЗАНТІЯ.
Вселен. Церква і патр. Фотій. 1956. Ціна \$2.50.
- 155) Юрій Мозіль. ЗАПИСКИ ПОЛІТВ'ЯЗНЯ. 1958.
Ціна \$1.00.

- 156) В. Лозинський — М. Ценевич. ПРОКЛЯТИЙ КАМІНЬ. Історична повість. 1958. Ціна \$1.50.
- 157) М. Кузьмович-Головінська. ГОРБАТЕНЬКА. Оповідання. 1958. Ціна \$0.50.
- 158) Юрій Мозіль. НА ВРОНКАХ. Спомини політв'язня. 1959. Ціна \$1.50.
- 160) Митрополит Василь Липківський. ВІДРОДЖЕННЯ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ 1917-1930. — Ціна \$3.00.
- 161) о. О. Заклинський. ЗАПИСКИ ПАРОХА СТАРІХ БОГОРОДЧАН. Спомини. 1963. Ціна \$1.00.
- 162) Федір Одрач. ПОКИНУТА ОСЕЛЯ. Оповідання. 1961. — Ціна \$2.50.
- 163) Богдан Курилас. ДІЯЛОГИ ВАСИЛІЯНОК. Із часів переслідування св. Церкви Росією в 1838-1843 рр. — Ціна \$1.00.
- 164) д-р Юрій Герич. ОГЛЯД БОГОСЛОВСЬКО-ЛITERATURNOЇ ДІЯЛЬНОСТИ ЙОСАФАТА КУНЦЕВИЧА. 1961. Ціна \$0.50.
- 165) омм. КІНЕЦЬ СВІТУ. Чи, коли і як буде. 1963. Ціна \$2.00.
- 166) д-р Богдан Казимира. ПЕРШИЙ ВАСИЛІЯНИН У КАНАДІ. 1961. Ціна \$0.50.
- 167) Володар Буженко. ІВАН СУЛИМА. Історична повість із козацьких часів. 1961. Ціна \$1.50.
- 168) Теофіл Коструба. ЯК МОСКВА НИЩИЛА УКРАЇНСЬКУ ЦЕРКВУ. 1961. Ціна \$0.50.
- 169) Василь Королів - Старий. ЗГАДКИ ПРО МОЮ СМЕРТЬ. — Спомини. 1961. — Ціна \$1.50.
- 170) Наталена Королева. ПРЕДОК. З анналів і легенд. Історична повість. 1961. — Ціна \$3.00.
- 171) о. д-р Ісидор Нагаєвський. ОБ'ЄДНАННЯ ЦЕРКВИ Й ІДЕЯ ПАТРІЯРХАТУ В КИЄВІ. Історична студія. — 1961. — Ціна \$1.00.
- 172) Теофіл Коструба. НАРИС ІСТОРІЇ УКРАЇНИ. Стор. 304. — 1962. — Ціна \$3.00.

- 173) Федір Одрач. **НА НЕПЕВНОМУ ГРУНТІ.** Спомини. 1963. — Ціна \$3.00.
- 173) Микола Олександрович. **МАРКІЯН ШАШКЕВИЧ.** Відродження українського письменства в Галичині. 1961. — Ціна \$0.50.
- 175) Іван Добрачинський. **ЛІСТИ НИКОДИМА.** Повість. 1967. Стор. 564. — Ціна \$4.00.
- 176) Марія Кузьмович-Головінська. **МАРІЯ.** Сценічна картина у 3 відслонах. 1962. — Ціна \$0.50.
- 177) о. д-р Юрій Федорів. **НА СВЯТИХ МІСЦЯХ.** 1962. — Ціна \$2.00; у полотні \$3.00.
- 178) Б. Полянич. **ЗАМОК ЯНГОЛА СМЕРТИ.** Повість з часів К. Розумовського. 1964. — Ціна \$2.00.
- 179) Дарія Ярославська. **ПОВІНЬ.** На крутій дорозі Роман. — Ціна \$4.00.
- 180) Марія Кузьмочич - Головінська. **ПОПУДНИК.** П'еса за народнім повір'ям. 1965. — Ціна \$1.00.
181. Марія Кузьмович-Головінська. **ОСІННЄ ЛИСТЬЯ.** Нариси й оповідания. 1966. — Ціна \$4.50.
182. о. Петро Хомин. **ВІЧНЕ МІСТО РИМ.** Враження з відвідин. (67 ілюстрацій). 1964. Стор. 192. \$2.00.
- 183) Н. Королева. **БЕЗ КОРІННЯ.** Повість 1968. Стор. 228. Ціна \$3.00.
- 184) Д. Ярославська. **ОСТРІВ Ді-Пі.** Трилогії "Повінь" друга частина. 1969. Стор. 320. Ціна \$4.00.
- 185) О. Дячишин. **СЕЛО ЧЕРЧЕ.** Багато ілюстрована монографія. 1969. Ціна \$2.00, в переплєті \$2.50.
- 186) Календар Просвіта на 1969 рік. Ціна \$1.00.
- 187) "ПРАВДА" журнал ч. 1-2. 1969. Ціна \$2.00.
- 188) "ПРАВДА" журнал ч. 3-4. 1969. Ціна \$2.00.
- 189) В. Лозинський — М. Ценевич. **ГАЙДАМАЦЬКИЙ СКАРБ.** Історична повість з часів Коліївщини. 1970. Ціна \$2.00.
- 190) Д-р Б. Гомзин. **МАСОНИ — тайна організація.** 1970. — Ціна \$1.00.

- 191) "ПРАВДА" журнал ч. 5-6. 1970. — Ціна \$2.50.
- 192) М. К. Головінська, ЛІСОВИЙ ГОЛУБ. Бойківські оповідання. 1970. — Ціна \$3.00.
- 193) "ПРАВДА" журнал ч. 7-8, 1970. — Ціна \$2.50.

Д р у к у ю т с я :

- 194) Д. Ярославська. ПІД ІНШІ ЗОPI. Закінчення трилогії "Повінь".
- 195) "ПРАВДА" журнал ч. 9-10. 1971. — Ціна \$2.50.

НА СКЛАДІ МАЄМО ЩЕ ІНШІ КНИЖКИ, НПР.:

- а) Д. Ярославська. І НЬЮ ЙОРК. Повість. Ціна \$2.50.
- б) Я. Хомичев. У СТЕПАХ УКРАЇНИ. Повість. 2 томи. Ціна \$3.00.
- в) Й. Терський. ЩО ТАКЕ СТАЛІНСЬКЕ "ТИЛО-ОПОЛЧЕННЯ"? Спогади політв'язня. 1969. Ціна \$2.00.
- г) Б. Курилас. НЕРОН. — Ціна \$1.00.
- г) ВСЕЛЕНСЬКИЙ ВАТИКАНСЬКИЙ II СОБОР.
Діяння й постанови. 5 томів. — Ціна за комплект (з пересилкою) \$15.00.
та багато інших.

Замовляйте на адресу:

**ALEXANDER MOCH ("DOBRA KNYZKA")
6 Churchill Ave. — Toronto 145, Ontario — Canada**

Обгортака роботи мистця Миколи Бідняка

